

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

EDÂ EDİLMEYEN NAMAZLARIN TELAFİSİ

Yüksek Lisans Tezi

ŞULE SARAÇ

İstanbul 2010

**T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

EDÂ EDİLMİYEN NAMAZLARIN TELAFİSİ

Yüksek Lisans Tezi

ŞULE SARAÇ

Danışman

DOÇ. DR. RAHMİ YARAN

İstanbul 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

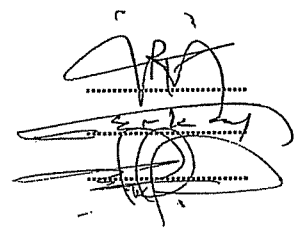
İLAHİYAT Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi ŞULE BİRBİLEN nin EDA EDİLMEYEN NAMAZLARIN TELAFİSİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 08.02.2010 tarih ve 2010/02-02 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 27.05.2010

- 1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. RAHİM YARAN
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. MEHMET ERKAL
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA YILMAZER

ÖNSÖZ

İbadetler İslâm dininin fikhî yönüyle alakalı, mükellefin üzerindeki Allah hakları çerçevesinde ele alınan, şekli ve kuralları dince belirlenmiş davranışlardır. Günlük bir ibadet olan namaz, ibadet alanının önemli ve hakkında en çok bilgiye ihtiyaç duyulan unsurlarından biri olmuştur. Başlangıç ve bitişi belli olan bir vakit içinde ifâ edilmesi gereken namazın, bazı sebeplerle vaktinde kılınanaması durumunda, fikhın buna nasıl baktığı konusunu ele aldığımız tezimiz iki bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; bir ibadetin vaktinde yerine getirilmesini ifade eden “edâ” kavramını namaz ibadeti ile ilişkilendirerek açıkladık. Buna bağlı olarak “vakit” unsurunun, namazın edâsındaki yerini ve önemini tespit ettik. İkinci bölümde ise; herhangi bir sebepten dolayı, edâ edilmeyen farz bir namazı telafi etmenin bir yolu olup olmadığı, varsa bunların neler olduğu konusu ele alındı.

Bu çalışmayı yaparken değerli fikirlerinden istifade ettiğim hocalarıma, özellikle de çalışmamın her aşamasında yardım ve katkılarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Rahmi Yaran’a şükranlarımı sunarım. Araştırmalarımın büyük bölümünü gerçekleştirdiğim TDV İslâm Araştırmaları Merkezi çalışanlarına, eğitim hayatım boyunca daima beni destekleyen aileme, gösterdikleri anlayış ve fedakarlıktan dolayı eşim Kenan, oğlum Mustafa ve kızım Şevval’e teşekkür ederim. Ayrıca tezimi hazırladığım esnada ebedî aleme göç eden çok kıymetli babama Yüce Allah’tan rahmet dilerim.

Şule Birbilen Saraç

Üsküdar, 2010

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR.....	iv
GİRİŞ.....	1
I.ÇALIŞMANIN AMACI.....	1
II.KAYNAKLAR.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM EDÂ KAVRAMI VE NAMAZIN EDÂSI

I. EDÂ KAVRAMI.....	4
A. EDÂNIN TARİFİ.....	4
B. EDÂNIN ÇEŞİTLERİ.....	6
1. Kâmil Edâ.....	6
2. Kâsır Edâ.....	6
3. Kazâya Benzer Edâ.....	6
C. NAMAZIN EDÂ SAYILMASININ ŞARTLARI.....	6
1. Vakit.....	7
2. Niyet.....	8
D. NAMAZIN İADESİ.....	9
1. İadenin Tarifi.....	9
2. Namazın İadesini Gerektiren Durumlar.....	10
3. İadenin Hükmü.....	11
II. VAKİT KAVRAMI VE VAKTİNDE EDÂ EDİLMEYEN NAMAZLAR (FÂİTE).....	11
A. GENEL OLARAK İBADETLERDE VAKİT.....	11
B. NAMAZIN ŞARTI OLARAK VAKİT.....	12
C. TA'CİL.....	16
D. MEKRUH VAKİTLER.....	18
E. NAMAZLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ (CEM).....	19
F. NAMAZI VAKTİNDE KILMAMAYI CAİZ VEYA VACİP KILAN DURUMLAR.....	21
1. Namazı Tamamen Düşüren Özürler.....	21
a. Adet ve Lohusalık.....	21
b. Akıl Hastalığı (Delilik).....	22
c. Baygınlık.....	22
d. İrtidat.....	23
2. Namazı Vaktinde Kılamamaya Sebep Olabilecek Durumlar.....	24
a. Uyku ve Unutma.....	24
b. Hastalık.....	25

c. Tehlike.....	26
d. Zaruret.....	26
G. KASTEN TERKEDİLEN NAMAZLAR.....	27
1. Namazı Kasten Terk Etmenin Hükümü.....	28
2. Kasten Terk Edilen Namazların Telafisi.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

EDÂ EDİLMEYEN NAMAZLARIN TELAFİ USULLERİ

I. KAZÂ.....	32
A. KAZÂNIN TARİFİ.....	32
B. KAZÂ ÇEŞİTLERİ.....	34
1. Makul Misliyle Kazâ.....	34
2. Makul Olmayan Misliyle Kazâ.....	35
3. Edâya Benzer Kazâ.....	36
C. NAMAZIN KAZÂ EDİLMESİNİN HÜKMÜ.....	36
1. Mazeret Sebebiyle Edâ Edilemeyen Namazların Kazâsı.....	37
a. Namazın Kazâsıyla İlgili Hz. Peygamber'in Uygulamaları.....	37
b. Namazın Kazâsıyla İlgili Hz. Peygamber'in Sözleri.....	38
2. Mazeretsiz Kılınmayan Namazların Kazâsı.....	40
a. Kazâ Edilmelidir Görüşü.....	40
(1) Edâyı Emreden Delil Kazâyı da Emreder.....	42
(2) Kazâ İçin Yeni Emir Gerekir.....	46
(3) Kıyas Yoluyla Kazâ Gerekir.....	50
b. Kazâ Edilemez Görüşü.....	53
D. UYGULAMA.....	62
1. Kazânın Vakti.....	62
2. Tertip.....	63
3. Kazânın İfa Şekli.....	69
II. TÖVBE.....	74
III. ÖLÜNÜN NAMAZ BORÇLARININ TELAFİSİ.....	77
A. İSKÂT.....	77
1. İskâtın Tarifi.....	77
2. İbadetlerde İskât.....	78
3. Namazın İskâtının Tarihi Gelişimi.....	80
4. Namazın İskâtının Hükümü.....	82
B. FİDYE.....	86
C. DEVİR.....	89
D. NAMAZIN BAŞKASI TARAFINDAN KAZÂSI.....	91
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA.....	97

KISALTMALAR

a.g.m.	Adı Geçen Makale
b.	Bin
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı, Basım
c.	Cilt
c.c.	Celle celalühü
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EKEV	Erzurum Eğitim Kültür Vakfı
haz.	Hazırlayan
H.z.	Hazreti
İFAV	İlahiyat Fakültesi Vakfı
md.	Madde
M.E.B.	Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	Neşreden
ö.	Ölümü
red.	Redakte eden
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallahu aleyhi ve sellem
sy.	Sayı
trc.	Tercüme eden
thk.	Tahkik eden
t.y.	Baskı tarihi yok
vb.	Ve Bunun Gibi
yay.	Yayın Evi
y.haz.	Yayına Hazırlayan
y.y.	Baskı yeri yok

GİRİŞ

İbadetler, İslâm hukukunun pratiğe aktarılmasında önemli bir yer tutar. Kişinin Allah'a karşı duyduğu sevgi ve saygının sonucu olarak, hür iradesiyle yerine getirdiği ibadetlerin kendine has şartları, şekilleri ve zamanı vardır. Mükellefin, ibadetlerini en iyi şekilde yapabilmesi için, onlar hakkında yeterli bilgiye sahip olması önemlidir. En sık tekrarlanan ibadet olan namaz hakkında bilinmesi gereken pek çok husus bulunmaktadır. Bunlardan biri de vaktinde kılınamayan namazların telafisi meselesidir.

Fıkıh sahasında yapılan ve ibadet konusunu ele alan bazı çalışmalarda sınırlı olarak yer verilmekle birlikte, vaktinde kılınamayan namazın telafisini konu alan, yüksek lisans düzeyinde müstakil bir çalışma yapılmadığını tespit ettik. Buradan hareketle konu hakkında fıkıhın söylemiş olduklarını tespit edip değerlendirmek üzere bir çalışma yapmayı hedefledik.

ÇALIŞMANIN AMACI

Dinin asli unsurlarından olan ibadetler, inancın dışı akseden simgelerindendir. Allah'a içten bağlılığı bir takım davranışlarla göstermek, olarak da tarif edebileceğimiz ibadetler, Allah ve resulü tarafından düzenlenmiştir. Bütün ibadetler, Allah'ın emrettiği ve onun elçisinin izah ettiği biçimde yapılmalıdır. Dolayısıyla, bir ibadete ilişkin hükümlerin, akıl yürütme ve şahsi kanaatlerin ışığında belirlenmesi uygun görülmemektedir.

Günde beş defa ifâ edilen namazın ibadetler arasında özel bir yeri vardır. Kur'an'da namaz defalarca emredilmiş,¹ namaz kılan müminlerden övgüyle

¹ Örnek ayetler: Hûd 11/114; Tâhâ20 / 130, 132; el-Bakara 2 / 43, 110, 238; en-Nisâ 4/77; İsrâ 17/78; el-Hac 22/78; el-Ankebût 29/45; er-Rûm 30/31; el-Cumu'a 62/9.

bahsedilmiştir.² Hz. Peygamber, gerek sözleri gerekse eylemleriyle namazın önemini anlatmış, “*Namazı benden gördüğünüz gibi kılın*”³ buyurarak, konu ile ilgili her ayrıntıyı bizzat göstermiştir. Namazın dindeki önemini vurgulayan hadislerden biri de şudur: “*İslâm şu beş şey üzerine bina edilmiştir: Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in (s.a.v.) O’nun elçisi olduğuna şehadet etmek, namazı kılmak, zekâtı vermek, haccetmek, ramazan orucunu tutmak.*”⁴ Fıkıh kitaplarında namazla ilgili bölümler geniş bir yer tutar. İslâmın ilk devirlerinden itibaren bu önemli ibadet hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Bu eserlerde geniş kapsamlı bir şekilde ele alınan namazın, usulüne uygun olarak ifasının şartlarından birinin “vaktinde edâ edilmesi” olduğu görülür.

Fıkıh ilminin gayelerinden biri de, kişinin dini vecibelerini günlük hayatıyla uyumlu bir şekilde yerine getirmesini sağlamaktır. Bu sayede, ibadet kavramı, insanı yaratıcısına yaklaştırmının yanında, onun hayatında, düzenleyici ve iyileştirici bir rol de oynayacaktır. Çalışmamızın amacı, namazın vakit şartına riayet edilemediği zaman, bu konuda yapılabilecek bir şey olup olmadığı sorusuna fıkıhın verdiği cevapları toplu bir şekilde ortaya koymaktır.

KAYNAKLAR

Edâ edilmeyen namazların telafisini konu alan araştırmamızda birçok kaynaktan yararlandık. Konulara giriş yaparken, kavramların tanımını yaptık ve bu

² el- Mü’minûn 23/9; el-Bakara 2/3.

³ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *Sahihü'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ 4.bs. Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1990, “Ezan”, 18; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl (ö.255/868), *Sünen-i Dârimî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ, Dimaşk: Dâru’l-Mustafa, 2007, “Salât”, 42.

⁴ Buhârî, “İman”, 1; Müslim, Ebu’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nisâbü’l-Müslim b.el-Haccâc (ö.261/875), *Sahihu Müslim*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Riyad: Dâru’t-Tâlia, 2006, “İman”, 5; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî (ö.279/892), *el-Câmiu’s-sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 2.bs. Kahire, 1975, “İman” 3; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü’l-kübrâ*, thk. Abdülgaffar Süleyman Bundarî, Ebû Abdullah Seyyid, Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1991, “İman”, 13; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), *el-Müsned*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil Attar Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1991, II, 256, VII, 68.

kavramların sözlük ve terim manalarını tespitte başvurduğumuz temel eserler arasında, İbn Manzûr'un *Lisânü'l-Arab*, Cevherî'nin *es-Sihâh*, Cürcânî'nin *et-Ta'rifât*, Firuzabâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît* adlı eserleri sayılabilir. Tezimiz fıkıhın hem usûl hem de fûru'una ait bir araştırma olduğundan, her iki bölüme ait çok sayıda eser kaynağımız oldu.

Usûl konusunda Serahsî'nin *el-Usûl*'ü, Abdülaziz el-Buhârî'nin *Keşfü'l-esrâr*'ı, Gazzâlî'nin *el-Mustasfâ*'sı, Karâfî'nin *el-Furûk*'u Âmidî'nin *el-İhkâm*'ı gibi başlıca fıkıh usûlü kitapları, temel kaynak kabul edilmiştir. Bunlardan başka yeri geldikçe hem klasik hem de çağdaş birçok usûl kitabına başvurulmuş, araştırmamızın teorik alt yapısı bunlar ışığında oluşturulmaya çalışılmıştır.

Fûru'-ı fıkha ait çok sayıda eser, konumuzla alakalı olarak incelenmiş ve kılınmayan namazın telafisinin tatbikatı, buradaki hükümler ışığında anlatılmıştır. Dört mezhep diye tabir ettiğimiz Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî ekollerine ait temel kaynaklardan istifade edilmekle birlikte, bunların dışında kalan mezheplerin dikkat çeken uygulamaları da aktarılmıştır. Serahsî'nin *el-Mebsût*, Şirazî'nin *el-Mühezzeb*, İbn Kudâme'nin *el-Muğnî*, Nevevî'nin *el-Mecmu'*, İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid*, İbn Hazm'ın *el-Muhallâ* gibi muteber fûru'-ı fıkıh kitapları ve onların değişik müellifler tarafından yapılan şerhleri sıkça başvuru eserler arasındadır. Adı geçen eserlerin müellifleri dışında, olabildiğince çok sayıda fıkıh âliminin görüşleri, asıl kaynaklarından alınmaya çalışılmıştır. Fıkıh geleneğinin önemli bir parçası olan fetva kitaplarına da zaman zaman başvurulmuştur. Klasik eserler yanında, İslâm hukukuna ait çağdaş eserlerden de yararlanılmıştır.

Fıkıhın asıl kaynaklarından biri olan hadislerin toplandığı kitaplar çalışmamızda önemli bir yer tutmaktadır. Fakihlerin görüşlerini dayandırdıkları hadisleri tespit edip aktarırken kütübü tis'a'ya müracat ettik. Hadislerin doğru anlaşılması konusunda İbn Hacer'e ait *Fethu'l-Bârî*, Nevevî'ye ait *Sahihi Müslim bi şerhi'n-Nevevî* gibi şerhlerden istifade ettik. Ayrıca *DİA*'nın konumuzla ilgili maddeleri, tezin hazırlanmasında yol gösterici olmuş ve başvuru kaynakları arasına girmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EDÂ VE VAKİT KAVRAMI VE NAMAZIN EDÂSI

I. EDÂ KAVRAMI

A. EDÂNIN TARİFİ

Edâ sözlükte, bir işi yapmak, tamamlamak bir şeyi yerine ulaştırmak, bir borç veya görevi yerine getirmek, ödemek manalarına gelir.⁵

Terim manasına baktığımızda, edânın, sözlük manasına uygun olarak, “dini ve hukuki bir görevin gerektiği gibi yerine getirilmesi”⁶ şeklinde tarif edildiğini görüyoruz.

Ayet ve hadislerde edâ kelimesi yanında aynı kökün “tef’îl” babı olan ادى fiili ve türevleri çokça kullanılmıştır. Mesela; “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi emreder”⁷ ayetinde ve “Size teslim edilen emanetleri iade edin, ihanet

⁵İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensar er-Rüfeyfî, (ö.711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadır, t.y. “edy”md; Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö.400/1009), *es-Sihâh*, nşr. Ahmed Abdulgafûr Attar, 4. bs. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1990, “edy” md; Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî, el-Haneffî (ö.1158/1745), *Keşşâfu Istilahâtı'l-fünûn*, Beyrut: Dâru Sadır, t.y. “eda” md; Firuzabâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (ö.817/1415), *el-Kâmûsu'l Muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986, s.1624

⁶ Ali Bardakoğlu, “Eda”, *DİA*, X, 389, İstanbul, 1994.

⁷ en-Nisâ 4/58.

etmeyin”⁸ hadisinde kelime bu şekilde geçer. Kur’an’da edâ kavramı yerine aynı manaya gelmek üzere “kazâ” ve “ifâ” kavramları da kullanılmıştır.⁹

Fıkhi mezheplerin edâ kavramına yükledikleri anlam aynı değildir. Hanefi ve Şâfiî usul âlimlerinin tariflerinde kapsam bakımından önemli farklılıklar olduğu görülür. Şöyle ki; Hanefî usulcileri edânın, ister vakitle kayıtlı olsun ister olmasın her türlü ibadetin kurallarına uygun bir şekilde yerine getirilmesi olduğunu söylerler. Buna göre, vakitleri belirlenmiş olan namaz, oruç gibi ibadetlerin ifasına da, zekât, kefâret gibi vakitleri belirlenmemiş ibadetlerin ifasına da edâ denir. Edânın fıkıh usulü kitaplarında gördüğümüz “emir sebebiyle vacip olan yükümlülüğün, ifası gereken şahsa karşı, istendiği şekilde aynen ifasıdır”¹⁰ şeklindeki geniş tarifi, sadece ibadetlerin değil, her türlü hukuki yükümlülüğün yerine getirilmesini de kapsamaktadır. Bu sebeple, bir kimsenin, borçlu olduğu şahsa borcunu ödemesi de edâ olarak adlandırılabilir.

Şâfiî usul âlimleri ise, vakitleri belirlenmiş ibadetlerin ifasına edâ adını verirler.¹¹ İlâhi emirle vakitleri belirlenmiş olan namaz, oruç gibi ibadetlerin vaktinde yerine getirilmesine edâ derken, zekât, kefâret gibi ibadetlerin ifasına edâ dememelerinin sebebi, bu ibadetlerin vakitlerinin belirlenmemiş olmasıdır.

⁸Tirmizî, “Buyu’ ”, 28; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş’as b. İshak el-Ezdî (ö.275/889), *Sünen-ü Ebû Dâvud*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde: Dârü’l-Kable li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 1998, “Buyu’ ”, 80; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, III, 414; Dârimî, *Sünen-i Dârimî*, “Buyu’ ”, 57; Konu ile ilgili hadisler için ayrıca bkz. Arent Jean Wensinck (ö.1939), *el-Mu’cemü’l-müfrehes li- elfâzi’l-hadisi’n-nebevî*, Leiden: E.J.Brill, 1936, ‘edy’ md.

⁹ el-Cumu’a 62/ 9 ; el-Bakara 2/ 200.

¹⁰ Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö.483/1090), *Usûlü’s –Serahsî*, thk. Ebû’l Vefa el-Efgâni, Kahire: Dârü’l-Kitabu’l-Arabî, 1954, I, 44.

¹¹ Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetü’l-İslam Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *el-Mustasfâ min ilmi’l-Usûl*, nşr. Hamza b. Züheyr Hâfız, Cidde: eş-Şeriketü’l-Medineti’l-Münevvere li’t-Tıbaa ve’n-Neşr, t.y. I, 95.

B. EDÂNIN ÇEŞİTLERİ

Edânın kapsamını geniş tutan Hanefî usulcileri sahip oldukları şart ve vasıflar açısından edâyı üç gruba ayırırlar.¹²

1. Kâmil Edâ

Edâsı istenen görevi, dinin emrettiği bütün şart ve vasıflarıyla yerine getirmek. Burada mükellefin, ibadetini veya hukuken üzerine düşen bir görevi, istenen şekilde ifâ etmesinden bahsedilmektedir. Kişinin namazını, vaktinde, cemaatle kılması kâmil edânın örneklerindendir.

2. Kâsır Edâ

Edâsı istenen görevi, şartlarına riayet ederek ama bazı sıfatları eksik olarak yerine getirmek. Bu durumda mükellef, görevini kendisinden istenen vasıfların bir kısmına riayet ederek yerine getirmiştir. Kişinin namazını cemaatle değil de tek başına kılması gibi.

3. Kazâya Benzer Edâ

Bütün şart ve vasıflarına riayet ederek başlanmış olan bir görevi, edâsı sırasında oluşan bir eksiklikten dolayı, vasıflarından bazısı eksik olarak tamamlamak. Namazın başında imama uyduğu halde uyumak vb. sebeplerle namazı imamla değil de tek başına tamamlayan kişinin edası bu çeşit edâyâ örnek gösterilmiştir

Edâ kavramı, tezin bundan sonraki kısımlarında sadece namazla alakalı olarak işlenecektir.

C. NAMAZIN EDÂ SAYILMASININ ŞARTLARI

İslam Dini, mensuplarından, inançlarının gereği olarak bir takım ibadetleri yerine getirmelerini ister. Bunların en başta geleni namazdır. Günde beş defa ifâ edilen bu ibadetin, insanın Allah'la olan irtibatında önemli bir yeri vardır. Kur'an'da birçok kez namaz emredilmiş, onun kişiyi kötülüklerden temizleyen yönüne dikkat

¹² Serahsî, *el-Usûl*, I, 48; Abdülaziz el-Buhârî, Alâuddin Abdulaziz b. Ahmed b. Muhammed (ö.730/1330), *Keşfü'l-esrâr an Usûli'l-Pezdevî*, Dersaadet: Şirketi Sahâfiye-i Osmâniyye 1890, I, 135.

çekilmiştir.¹³ Namaz, başka ibadetlerle beraber de zikredilmiştir. Bazen zekâtla¹⁴ bazen sabırla¹⁵ bazen de kurbanla¹⁶ birlikte anıldığı ayetler vardır. Dinimizin bu temel ibadetinin, yukarıda bahsedildiği şekilde eda edilmiş olması için, birçok şartın yerine getirilmesi gerekir. Bu şartların hepsinden bahsetmek, tezimizin sınırlarını aşacağından, konumuzla doğrudan alakalı olanlarına değineceğiz

1. Vakit

Bir ibadetin edâ edilmiş sayılması için dinin emrettiği şartlardan biri -eğer belirlenmişse- vaktinde ifâ edilmesidir. Namaz, vakti belirlenmiş ibadetlerdendir. Kur'an'da namazın bu özelliğinden "*Namaz mü'minlere vakitli olarak farz kılındı*"¹⁷ ayetiyle bahsedilir. Bu vakitlerin herhangi bir kısmında namazın kılınmış olması, edası için yeterlidir.¹⁸ Hanefî mezhebine göre bir namaza, henüz vakti çıkmadan başlayan, yani başlama (iftitah) tekbiri alan kimse, bundan kısa bir süre sonra vakit çıksa ve namazı bundan sonra tamamlasa o namazı edâ etmiş sayılır.¹⁹ Fakat sabah namazında vakit çıkmadan, yani güneş doğmadan namazın tamamlanmış olması gereklidir. Sabah namazının bu konuda istisna edilmesinin sebebi; sabah namazının vakti çıktığında, kerahat vaktinin girmesidir. Bilindiği gibi güneş doğarken namaz kılmak tahrimen mekruhtur ve bu esnada kılınan farz namaz sahih değildir.²⁰ Diğer üç mezhep aksi görüştedir, onlara göre, sabah namazına vakti içinde başlanmış olması yeterlidir, namaz

¹³Tâhâ 20/14 "*Bana ibadet et ve beni anmak için namaz kıl.*"; el-Ankebut 29/ 45, "*Gerçekten namaz kötü işten ve hayâsızlıktan alıkor.*"

¹⁴ el-Bakara 2/110 "*Namazı kılın zekatı verin.*"

¹⁵ el-Bakara 2/45 "*Sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin.*"

¹⁶ el-Kevser 108/ 2 "*Rabbim için namaz kıl ve kurban kes.*"

¹⁷ en-Nisâ 4/103.

¹⁸ Serahsî, *el-Usûl*, I, 30.

¹⁹ İbn Âbidin, Muhammed Emin b.Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî (ö.1252/1836), *Reddü'l-muhtâr ale'd - Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-efsâr*; thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvad Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994, II, 520.

²⁰ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö.483/1090), *el-Mebsût*, İstanbul, Çağrı Yay. 1983, I, 152; Kasânî, Ebu Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî (ö.587/1191), *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerai'*, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, I, 146.

bitmeden güneş doğsa bile; namaz kılınmış sayılır. Ancak Şâfiî mezhebindeki, bir namazın edâ edilmiş sayılması için, vakti çıkmadan bir rek'atının kılınmış olması şartının burada da geçerli olduğunu belirtmek gereklidir. Onlar, aşağıda gelecek olan hadisteki "secde" ifadesinden dolayı; vakit çıkmadan bir rek'atı kılınmış ise namazın edâ edilmiş olacağına hükmetmiştir. Aynı mezhebin ikinci görüşü; o namazın vakit çıkmadan kılınan kısmının edâ, çıktıktan sonra kılınan kısmının ise kazâ olduğu yönündedir.²¹

Hz. Peygamber'in konuyla alakalı hadisi şudur: *"Güneş batmadan ikindi namazının bir secdesine yetişen kimse ile güneş doğmadan sabah namazının bir secdesine yetişen kimse bu namazlara yetişmiş olur."*²²

Mâlikîlerin görüşü de yukarıdaki hadise istinaden, sabah namazının da ikindi namazı gibi güneş doğmadan başladığı takdirde, güneş doğduktan sonra tamamlansa bile sahih olacağı yönündedir.²³

Hanbelî mezhebi, namaza vakti içinde başlayan, ancak vakit çıkmadan önce bir rek'attan daha az ifada bulunmuş kimsenin namazını edâ etmiş sayılacağına hükmetmiştir.²⁴

2. Niyet

Bir namaz vaktinde farklı niyetlerle birden fazla namaz kılınabilir. Çünkü namaz vakitleri, geniş zamanlı vakit grubuna girmektedir. (İbadet vakitleri ile ilgili ilerde daha geniş bilgi verilecektir.) Bundan dolayı, bir namaz vaktinde hangi tür

²¹Şirazî, Ebû İshak Cemâleddin İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö.476/1083), *el-Mühezzeb*, thk. Muhammed Zuhaylî, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1996, I, 190, 191.

²²Buhârî, "Mevâkî", 16; Müslim, "Mesâcid", 30; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 63, 124.

²³İbn Rüşd, Ebû'l- Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî (ö.595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Abdülmecid Tu'me el-Halebî, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997, I, 145.

²⁴İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffâkuddin Abdullah b. Ahmed (ö.620/1223), *el-Muğnî*, thk.

Abdullah b. Abdülmuhisin Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 4. bs. Riyad: Dâru Âlemü'l-Kütüb, 1999, II, 18.

namazın kılınacağı belirlenmelidir. Mesela; öğlen namazının vakti içinde farz olan namaz (öğlen namazı) kılınacaksa, niyet ona göre yapılmalıdır. Aksi halde ifa edilen bu namaz, farz değil nafil olur.²⁵

D. NAMAZIN İADESİ

1. İadenin Tarifi

Tekrar meydana gelme, bir şeyi üst üste yaparak alışkanlık haline getirme manalarına gelen “avd” عود kökünden türemiş bir kelime olan iade; bir şeyin tekrar yapılması, eski durumuna getirilmesi, geri döndürülmesi manalarına gelir.²⁶

Kur'an'da bu kökün değişik türevleri çokça geçer ve yaratılmış olanların bir süre sonra yok olacakları ve ölen her insanın ahirette tekrar dirileceği genellikle bu kelimelerle ifade edilir.²⁷

İade kelimesi, birçok hadiste hem sözlük hem de aşağıda açıklanacak olan terim manasında kullanılmaktadır.²⁸

Fıkıhta iade; edâ edilen bir ibadeti, taşıdığı bir eksiklik sebebiyle vakti içinde tam ve doğru olarak yeniden ifâ etmektir.²⁹ Tarife göre ibadetin yeniden ifasının iade sayılması için, vaktinin çıkmamış olması gereklidir. Fakat bazı tariflerde vakit şartı aranmamıştır. *Keşfu'l-esrâr* adlı eserinde Abdülaziz el-Buhârî iadeyi “Bir nevi kusurla

²⁵ Serahsî, *el-Usûl*, I, 32, 36; Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*; trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990, s. 210; Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l-fıkhu'l-İslami*, Dimaşk: Dârü'l-Fıkr, 1986 I, 50; Sellâm Medkur Muhammed, *Mebâhisü'l-hükm inde'l-usûliyyin*, Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1959, s.74.

²⁶ Cevherî, *es-Sihâh*, “avd” md.

²⁷ Örnek için bkz. Rum 30/11; Tâhâ, 20/55.

²⁸ Bkz. Wensinck, *el-M u'cem*, “avd” md.

²⁹ Gazzâlî, *el- Mustasfâ*, I, 95, Tehanevî, *el-Keşşâf*, II, 958; Bardakoğlu, “İade”, *DİA*, XIX, 227-228, İstanbul, 1999; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, II, 521.

yapılan ilk fiili, ikinci defa yapmaktır” diye tarif eder.³⁰ Buna göre bir kimsenin, kıldığı namazda eksiklik varsa, onu, vakti içinde veya dışında yeniden kılması iadedir.

2. Namazın İadesini Gerektiren Durumlar

Kılınmış olan namazdaki eksiklik fesat derecesinde yani namazı iptal eden bir eksiklikse; namazın mutlaka iadesi gerekir. Mesela, geçersiz bir abdestle kılınan namaz yeniden kılınmalıdır. Çünkü daha önce kılınan namaz geçersizdir ve yok hükmündedir.

Hanefî mezhebinin iade konusunda, diğer mezheplerden ayrıldığı bir nokta vardır. Namazdaki eksiklik, yukarıda bahsedildiği gibi, bu ibadetin yok sayılmasını gerektirecek kadar ağır olduğunda; o namazın yeniden ifasına iade yerine, edâ demeyi daha uygun görürler. Eğer bu ifâ, namazın vakti çıkınca yapılmışsa, artık kazâ diye isimlendirilir.³¹ Çünkü emirle sabit olan görev, ya edâdır ya kazâdır. Nitekim Hanefî usûl kaynaklarından olan; Serahsî'nin *Usûlü'l-Fıkh* adlı eserinde, “emrin gereği olan görev, edâ ve kazâ olmak üzere iki kısımdır” denilmektedir.

Namaz, fesat derecesinde olmayan bir eksiklik sebebiyle de yeniden ifâ edilir. Bu, iade olur, çünkü burada iade, namazın yok sayılacağı bir eksiklikten dolayı değil, nispeten daha hafif bir noksanlığın telafisi için yapılmış olur. Mesela bir vacibi terk edilerek kılınmış namazın, vakti çıkmadan tekrar edilmesi, edâ veya kazâ değil, iade olur.³²

Bir ibadet ona kemal sıfatı kazandırmak için de tekrarlanabilir. Yani mükellef, farz ve vacipleri tamam olmakla birlikte, bazı vasıfları eksik olarak ifâ ettiği (kâsır edâ) ibadetini, eksik bıraktığı vasıfları tamamlayarak ifa (kâmil edâ) imkânı bulunca onu tekrarlayabilir. Mesela vaktin namazını tek başına kılan kişinin, cemaate rastladığında, aynı namazı cemaatle tekrar kılması meşrudur. Nitekim Hz. Peygamber farz namazı

³⁰ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 135.

³¹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 136; Semerkandî, Ebû Bekr Alâeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed (ö.539/1144), *Mizânü'l- usûl fi netâici'l-ukûl fi usûli'l-fıkh*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî, Bağdat: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 1987, I, 171; Hudârî, Muhammed b. Afîf, (ö.1345/1925) *Usûlü'l-Fıkh*, 6. bs. Mısır: el-Mektebetü't-ticariyyeti'l-kübra, 1969, s. 39.

³² Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 136.

münferiden kılmış bulunan Mihcan adlı sahâbiye cemaate katılmasını söylemiştir.³³ Ancak buna iade denmez.³⁴

3. İadenin Hükümü

İadenin hükümü, iadeye sebep olan eksikliğin derecesi ile ilgilidir. Eğer iade, namazı iptal edecek derecede bir eksiklikten dolayı yapılmışsa, bu ifanın mutlaka yapılması gereken bir ifâ olduğu anlaşılır ki, o da vaciptir. Namazın edasındaki eksiklik, mekruh (yapılması dince kötü görülen) sayılan bir fiili işlemek suretiyle gerçekleşmiş ise, o namazın iade edilmesi müstehab, (dinin yapılmasını güzel gördüğü) bir davranış olur.³⁵

II. VAKİT KAVRAMI VE VAKTİNDE EDÂ EDİLMİYEN NAMAZLAR (FÂİTE)

A. GENEL OLARAK İBADETLERDE VAKİT

İbadetler, kulun Allah'a imanı sonucunda oluşan bağlılık ve sorumluluğunun icaplarındandır. İnanan bir kişi ibadet yoluyla, inandığı varlığa olan saygısını, sevgisini ve itaatini gösterir ve onun hoşnutluğunu kazanmaya çalışır. İnsan, yaratıcısı ile bu sayede manevi bir bağ kurar ve O'nun lütuflarına bir ölçüde şükretmenin hazzını yaşar.

İbadetler, Allah'ın emirleri sonucunda oluşmuştur. Bir davranışın ibadet sayılabilmesi için; vahiyle bildirilmiş, peygamber tarafından uygulanmış olması gereklidir. İbadetler Kur'an'da Allah tarafından ana hatlarıyla (mücmel) belirlenmiş, Hz. Peygamber tarafından da açıklanıp nasıl ve ne zaman ifâ edileceği gösterilmiştir.

Dinin bir ibadet için belirlediği zaman dilimine "vakit" denir.³⁶ Bütün ibadetler için belirlenmiş bir vakit yoktur. Namaz ve oruç, vakti belirlenmiş ibadet örnekleridir.

³³ Nesâî, "İmâmet", 53.

³⁴ Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 136.

³⁵ İbn Âbidin, *Reddü'l- muhtâr*, II, 522.

³⁶ Zuhaylî, *Usul*, I, 56.

Vakti belirlenmemiş ibadetlere örnek olarak da kefaretlere gösterilebilir.³⁷ Zira bu tür ibadetlerin vakitleri, kendine has şartlar tarafından belirlenir.

Vakitli ibadetler “dar zamanlı” (mudayyak), “geniş zamanlı” (müvessa) ve “hem dar hem geniş zamanlı” (zü’ş- şebeheyn) olmak üzere üç kısma ayrılır³⁸.

Dar zamanlı ibadetin vaktinde aynı cinsten başka bir ibadet yapma imkânı yoktur. Bu ibadetlerde vakit ibadetin süresi kadardır. Mesela ramazan ayında oruç için belirlenen vakit içinde birden fazla oruç tutulamaz. Bu vakitlere “mi’yar” adı verilir.³⁹

Geniş zamanlı ibadetler için belirlenen vakit içinde, hem o vaktin ibadeti hem de aynı cinsten başka bir ibadet yapılabilir. Bu vakitlere de “zarf” denir.⁴⁰ Namaz bu gruba girer, mükellef niyetini belirlemek şartıyla, vakit içinde istediği bir zamanda namazını edâ edebilir.⁴¹ Mesela öğle namazının vaktinde hem vaktin namazını hem de farklı bir niyetle başka bir namazı kılmak mümkündür.

Hanefi mezhebine göre hem dar hem geniş zamanlı ibadet hacdır. Bir hac mevsiminde ancak bir defa yapılabilmesi açısından “dar”, bu ibadetin mevsimin tamamını kapsamaması açısından “geniş zamanlı” kabul edilmiştir.⁴²

B. NAMAZIN ŞARTI OLARAK VAKİT

Vakit, namazın vücup sebebidir. Namazın farz olması için vaktinin girmesi gerekir. “*Namaz, müminlerin üzerine vakitli olarak farz kılınmıştır*”⁴³ ayeti uyarınca namazın, kendisi için tayin edilen vakitte kılınması şarttır. Kur’an’da beş vakit namazın vakitlerine doğrudan ve açık bir şekilde yer verilmemiştir. Fakat bazı ayetlerdeki kısmen kapalı ifadeler dolaylı olarak namaz vakitleri ile ilişkilendirilmiştir. Bu konuda

³⁷ Zuhaylî, *el-Usûl*, I, 56.

³⁸ Hudârî, *Usûlü'l-fıkh*, s. 35.

³⁹ Serahsî, *el- Usul*, I, 30; Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1971), *Hukuku İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1986, md. 241.

⁴⁰ Serahsî, *el-Usûl*, I, 30; Bilmen, *Kâmûs*, md. 241.

⁴¹ Hudârî, *Usûlü'l-Fıkh*, s. 35.

⁴² Serahsî, *el-Usûl*, I, 42.

⁴³ en-Nisâ 4/103.

en çok dikkat çeken ayetler şunlardır: “Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırincaya kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir”⁴⁴ ayetinde *لَذُلُوكِ الشَّمْسِ* ifadesinin öğle ve ikindi namazlarına, *غَسَقَ اللَّيْلِ* ifadesinin akşam ve yatsı namazlarına, *قُرْآنَ الْفَجْرِ* ifadesinin ise, sabah namazına işaret ettiği söylenmiştir.⁴⁵ Yine “Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl.”⁴⁶, “Namazlara ve orta namaza devam edin”⁴⁷, “Haydi siz, akşama ulaştığınızda (akşam ve yatsı vaktinde) sabaha kavuştuğunuzda, gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde Allah’ı tesbih edin (namaz kılın), ki göklerde ve yerde hamd O’na mahsustur”⁴⁸ ayetleri namazın kılınma vakitlerine işaret etmektedir. İbn Abbâs’tan gelen bir rivayete göre; bu ayetle namaz vakitleri bildirilmiştir. *حِينَ تُمَسُّونَ* ifadesinden akşam ve yatsı, *وَحِينَ تُصْبِحُونَ* ifadesinden sabah, *وَعَشِيًّا* ifadesinden; ikindi, *وَحِينَ تُظْهَرُونَ* ifadesinden de; öğle namazı anlaşılmaktadır.⁴⁹ “Güneşin doğmasından önce de batmasından önce de Rabbini övgü ile tesbih et; gecenin bir kısım saatleri ile gündüzün etrafında (iki ucunda) da tesbih et ki, hoşnutluğa eresin.”⁵⁰ Bu ayetlerdeki ifadeler pek açık olmasa da, Hz. Peygamber’in namaz vakitlerini net bir şekilde açıkladığı görülür. İbn Abbâs Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu rivayet ediyor: “Cebrâil (a.s) Kâbe’nin yanında iki defa bana imam oldu. Öğle namazını güneş batıya doğru meylettiği ve gölge ayakkabı bağı kadar olduğu zaman kaldırdı. İkinci namazını (her şeyin) gölgesi kendisi kadar olduğunda, akşam namazını ise oruçlunun iftar ettiği zaman kaldırdı. Yatsı namazını şafak kaybolunca, sabah namazını oruçlu kimseye yeme içmenin haram olduğu zaman kaldırdı. Ertesi gün (her şeyin) gölgesi kendisi kadar

⁴⁴ أقيم الصلاة لذلوك الشمس إلى غسق الليل وقرآن الفجر إن قرآن الفجر كان ممتهمًا. İsrâ 17/ 78.

⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 141; İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî (ö.463/1071), *el-İstizkâr li mezâhibi fukahai’l-emsâr ve ulemâi’l-ektâr*, thk. Ali Necdî Nasîf, Kahire: el-Meclisü’l-A’la li’ş-Şuuni’l-İslâmiyye, 1971, I, 37.

⁴⁶ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ. Hûd 11/ 114.

⁴⁷ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ. el-Bakara 2/ 238.

⁴⁸ فَسُبْحَانَ ثَمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهَرُونَ. Rum 30/ 17, 18.

اللَّهُ حِينَ

⁴⁹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 37.

⁵⁰ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ آنَاءِ اللَّيْلِ فَسَبِّحْ وَأَطْرَافَ النَّهَارِ. Tâhâ 20/130

olduğunda öğle namazını, bu gölge iki misline çıktığında ikindi namazını kıldırdı. Oruçlunun orucunu açtığı zaman akşam namazını, gecenin üçte birine doğru da yatsı namazını kıldırdı. Ortalık ağarınca sabah namazını kıldırdıktan sonra bana şöyle dedi; 'Ya Muhammed, bu senden önceki nebilerin vaktidir ve vakit bu iki vaktin arasıdır.'⁵²

Namaz vakitleri ile ilgili bir başka hadis de Ebû Hüreyre'den rivayet edilen şu hadistir: "Resulullah şöyle buyurdu; Her namaz için bir başlangıç ve bitiş vakti vardır. Öğle namazının vaktinin başlangıcı, güneşin zeval vakti, sonu ikindi namazının vaktinin girmesidir. İkindi namazının vakti, kendi vaktinin girmesi, sonu da güneşin sararmasıdır. Akşam namazının vakti, güneşin batmasıyla başlar, son vakti şafağın kaybolmasıdır. Yatsı namazının vakti, şafağın kayboluşuyla başlayıp, gecenin yarısına ulaşıldığında biter. Sabah namazının vakti, fecrin doğuşundan güneşin doğuşuna kadar olan vakittir."⁵³ Bu hadislerden ve Hz. Peygamberin uygulamasından anlaşıldığı üzere; namaz vakitleri şu şekildedir:

⁵² Ebû Davûd, "Salât", 2; Tirmizî, "Mevâkîf", 1; Nesâî, "Mevâkîf", 1; Ahmed b. Hanbel, III, 33. عَنْ
عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَّنِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ الْبَيْتِ مَرَّتَيْنِ فَصَلَّى بِي الظُّهْرَ حِينَ زَالَتْ الشَّمْسُ
وَكَانَتْ قَدْرَ الشَّرَاكِ وَصَلَّى بِي الْعَصْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلَهُ وَصَلَّى بِي يَغْنِي الْمَغْرِبَ حِينَ أَفْطَرَ الصَّائِمُ وَصَلَّى بِي
الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ وَصَلَّى بِي الْفَجْرَ حِينَ حَرَّمَ الطَّعَامَ وَالشَّرَابُ عَلَى الصَّائِمِ فَلَمَّا كَانَ الْغَدُ صَلَّى بِي الظُّهْرَ
حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلَهُ وَصَلَّى بِي الْعَصْرَ حِينَ كَانَ ظِلُّهُ مِثْلِيهِ وَصَلَّى بِي الْمَغْرِبَ حِينَ أَفْطَرَ الصَّائِمُ وَصَلَّى بِي الْعِشَاءَ
إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ وَصَلَّى بِي الْفَجْرَ فَاسْتَقَرَّ ثُمَّ التَّقَتْ إِلَيَّ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ هَذَا وَقْتُ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِكَ وَالْوَقْتُ مَا بَيْنَ هَذَيْنِ
الْوَقَّتَيْنِ

⁵³ Tirmizî, "Mevâkîf", 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 12.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ قَالَ
قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ لِلصَّلَاةِ أَوَّلًا وَآخِرًا وَإِنْ أَوَّلَ وَقْتُ صَلَاةِ الظُّهْرِ حِينَ تَرُؤُلُ الشَّمْسُ وَآخِرُ
وَقْتُهَا حِينَ يَدْخُلُ وَقْتُ الْعَصْرِ حِينَ يَدْخُلُ وَقْتُهَا وَإِنْ آخِرَ وَقْتُهَا حِينَ تَصْفَرُ الشَّمْسُ وَإِنْ
أَوَّلَ وَقْتُ الْمَغْرِبِ حِينَ تَغْرُبُ الشَّمْسُ وَإِنْ آخِرَ وَقْتُهَا حِينَ يَغِيبُ الْفَقُّ وَإِنْ أَوَّلَ وَقْتُ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ حِينَ يَغِيبُ الْفَقُّ
وَإِنْ آخِرَ وَقْتُهَا حِينَ يَنْتَصِفُ اللَّيْلُ وَإِنْ أَوَّلَ وَقْتُ الْفَجْرِ حِينَ يَطْلُعُ الْفَجْرُ وَإِنْ آخِرَ وَقْتُهَا حِينَ تَطْلُعُ الشَّمْسُ

Sabah namazının vaktinin; ikinci fecrin (fecn-i sâdik) doğuşu ile başlayıp, güneşin doğuşu ile sona erdiğinde ittifak vardır.⁵⁴

Öğle namazının vaktinin, zevâl vakti denilen güneşin tam tepe noktasından geçtiği andan itibaren başladığı kesinlik kazanmıştır.⁵⁵ Bu vakit, her şeyin gölgesi bir misli olana kadar devam eder.⁵⁶ Bu görüş Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve üç mezhep imamına aittir. Ebû Hanife'ye göre ise, öğle namazının vakti, her şeyin gölgesi iki misli olana kadar devam eder.⁵⁷ Her şeyin gölgesinin iki misli uzunluğa ulaştığı vakit, ikinci namazının başlangıç vaktidir. Öğle namazı bu vakitten önce kılınmalıdır. İhtiyaten, bahsi geçen ilk vakit öğle namazı için bitiş vakti kabul edilmiştir.⁵⁸

İkinci namazının vakti; Öğle vaktinin bitiminden başlar ve güneşin batacağı zamana kadar devam eder.⁵⁹

Akşam namazının vakti; Güneşin batışından itibaren başlar şafağın kaybolmasına kadar devam eder.⁶⁰ Şafak konusunda farklı içtihatlar vardır.

Yatsı namazının vakti; Akşam namazının vakti çıkınca başlar, sabah namazının vakti girene kadar devam eder.⁶¹ Ebû Hüreyre hadisinde yatsı namazının vaktinin sonu için “gecenin yarısı” ifadesi varsa da, bunun tehir edilmesi mübah görülen vaktin sonu olarak anlaşılması gerektiği benimsenmiş, asıl bitiş vaktinin fecrin doğuşuna kadar uzatılacağı söylenmiştir.⁶²

⁵⁴ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 145; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 141; Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe red. Hamdi Arslan, İstanbul: Risale Yayınları, 1994, I, 392.

⁵⁵ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 138; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 142.

⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 142; Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, I, 392.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 142.

⁵⁸ Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, I, 392- 393.

⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 143- 144; Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, I, 393.

⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 144; İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 142, 143; İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 17; Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, I, 394.

⁶¹ İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 18; Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, I, 395.

⁶² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 145.

C. TA'CİL

Sözlük manası; acele etme, hızlı davranma olan ta'cilin terim manası; bir görevi ilk vaktinde edâ etme ve bir ödevi vaktinden önce ödemedir.⁶³ Bu kelime ibadetlerin, hem belirlenen vaktin ilk bölümünde yapılmasını, hem de vaktinden önce yapılmasını ifade eder. Başı ve sonu belirlenmiş olan muayyen bir vakit içinde ifâ edilmesi istenen namaz ibadetinin bu vakitten önce kılınması caiz değildir. Çünkü vakit, namazın, bir mükellefiyet olarak doğmasının sebebi ve aynı zamanda sahih olmasının şartıdır. Vaktinden önce kılınan namaz, vakti girince doğacak mükellefiyete mani değildir ve dolayısıyla o namazın mutlaka kılınması gerekir. Öyleyse vakitli namazlar için "ta'cil", o namazın vakti girdikten sonra geciktirilmeden ifâ edilmesi demektir. Namaz, geniş vakitli bir ibadet olduğu için; mükellef, namazını vakit girer girmez de edâ edebilir, vaktin sonunda da edâ edebilir.⁶⁴ Bununla beraber namazları ilk vaktinde ifa etmenin mi yoksa bu vakitten sonra ifâ etmenin mi daha faziletli olduğu konusunda farklı değerlendirmeler vardır.

Hanefilere göre namazı vaktinin içinde kalmak şartıyla geciktirmek o namazın kazandıracağı fazileti azaltmaz. Çünkü Hz. Peygamber "*namazı bekleyen, beklediği müddetçe namazda gibidir*"⁶⁵ buyurmuştur. Ancak namazın vakti içinde ta'cili konusunda Hanefilerin her namaz vakti için farklı değerlendirmeleri olduğu da unutulmamalıdır. Onlara göre sabah namazını hava biraz aydınlanınca kılmak (isfâr), öğle namazını yazın bir müddet geciktirip, kışın ta'cil etmek (ibrâd), ikindi namazını kerahat vaktinden önce olmak şartıyla geciktirerek kılmak, akşam namazında acele edip, yatsı namazını ise gecenin üçte birine kadar ertelemek daha faziletlidir.⁶⁶

Mâlikîlere göre; namazları ilk vaktinde kılmak daha faziletli olmakla birlikte, öğle namazını münferiden kılan için vaktin evvelini, camide cemaatle kılan için (cemaatin çoğalmasını sağlamak amacıyla) bu vaktin biraz sonrasını tercih etmek müstehaptır.⁶⁷ Şâfiîler de namazı ilk vaktinde kılmanın daha faziletli olduğu

⁶³ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* 2. bs. İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005, s. 532.

⁶⁴ Serahsî, *el-Usûl*, I, 30; Fahreddin Atar, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: İFAV, 1988, s. 180.

⁶⁵ Müslim, "Mesâcid", 49.

⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 145 -148.

⁶⁷ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 139.

görüştünderler.⁶⁸ Bu görüşün dayandığı hadis de şudur: “*Vaktin evvelinde Allah’ın rızası, sonunda Allah’ın affı vardır.*”⁶⁹ Ancak Şâfiîler de yatsı namazını gece yarısına kadar tehir etmek, sıcağın şiddetli olduğu zamanlarda, öğle namazını bir müddet geciktirmek, sabah namazını geciktirmeden edâ etmek (tağlîs) gibi kaideler koyarak, faziletli vakitleri tespit etmişlerdir. Hanbelî mezhebine göre; genel olarak namaz ilk vaktinde kılınmalıdır. Ancak, eğer cemaat bundan rahatsız olmayacaksa yatsı namazının vaktinin sonuna doğru tehir edilmesi ve sıcak mevsimde öğle namazının biraz tehirli kılınması daha faziletlidir.⁷⁰ İz b. Abdüsselâm *el-Kavâid* adlı eserinde “*Kişi namazları vaktin başında kılmakla vaktin sonuna bırakma arasında muhayyerdir. Fakat vaktin başında kılmak daha faziletlidir*” diyor.⁷¹ Fazilet vakitlerinin mümkün mertebe tercih edilmesi uygun olmakla birlikte, tehiri müstehab olan namazı ta’cil etmek, aynı şekilde ta’cili müstehab olan namazı tehir etmek günah değildir.

Ta’cil kavramını, “bir ibadeti vaktinden önce ifâ etme” manasında kullanan fıkıhçılara göre; başlangıç ve bitiş vakitleri belli bir ibadet olan namazın, ta’ciline caiz olmadığına hükmedilmiştir.⁷² Burada henüz farz olmadığı için kılınması istenmemiş bir ibadet söz konusu olduğundan kişi vaktin namazını edâ etmiş olmaz.

Dinin belli şartlarda ta’ciline izin verdiği fıtır sadakası ve zekât gibi ibadetler de vardır. Fıtır sadakasının vakti; Ramazan bayramının ilk günü fecrin doğuşundan önce olmakla beraber daha önce edâ edilmesine izin verilmiştir. Zekâtı verilecek malın üzerinden bir yıl geçmeden bu farzı edâ etmek de mümkündür.⁷³

⁶⁸ Şirbinî, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahirî Şâfiî (ö. 977/1570), *Muğni’l-muhtac ila ma’rifeti meâni elfâzi’l-Minhâc*, y.y. Dârü’l-Fikr, t.y. I, 125-126.

⁶⁹ Tirmizî, “Salât”, 127.

⁷⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 32.

⁷¹ İzzeddin Abdülaziz b. Abdüsselâm (ö.660/1262), *Kavâidü’l-ahkâm fi mesâlihi’l-enâm*, thk. Nezih Kemal Hammâd, Osman b. Cum’a Damiriyye, Dımaşk: Dârü’l-Kalem, 2000, I, 356, 357.

⁷² Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154; Serahsî, *el-Uşûl*, I, 30; Hudârî, *Usûlü’l-fikh*, s.35; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 45.

⁷³ Sellâm Medkur, *Mebâhisü’l-hükm*, s. 75.

D. MEKRUH VAKİTLER

Genel olarak namaz kılmanın mekruh olduğu üç vakit vardır.⁷⁴

1. Güneşin doğmasından yükselmesine kadar olan zaman
2. Güneşin tam tepe noktasında olduğu zaman
3. Güneşin batma zamanı

Hanefî mezhebine göre; bu üç vakitte hiçbir namaz kılınmaz.⁷⁵ Ukbe b. Amir'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Üç saat vardır ki, Hz. Peygamber bu saatlerde namaz kılmanızı ve ölülerimizi defnetmemizi bize yasakladı: Güneş doğduğunda yükselineceye kadar, tam tepeye geldiğinde zevaline kadar, batmaya meylettiği zamandan batıncaya kadar."*⁷⁶

İmam Şâfiî de, bu vakitlerde, namaz kılınmasını mekruh saymış fakat bazı namazları bu hükümden istisna etmiştir. Mesela kazâ namazları bu istisnalar arasındadır. Namazı sebepsiz yere vaktinde kılmamak haramdır. Fakat herhangi bir sebeple vaktinde edâ edilmemiş bir namaz, bu vakitte kazâ edilse; kılınan bu namaz Hanefî mezhebine göre sahih değil iken, Şâfiî mezhebine göre sahihtir. O, bu görüşünü, Hz. Peygamber'in, uyumak ve unutmak suretiyle kılınamayan namazın, hatırlandığında kılınması gerektiğini emreden hadisine dayandırmaktadır.⁷⁷ Buna göre; bir kimse kılamadığı namazı, mekruh vakitlerde hatırlarsa kılabilir. Zira söz konusu vakit;

⁷⁴ Merginânî Ebü'l-Hasan Burhâneddin Ali b.Ebi Bekr (ö.593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hâfız Aşur Hafız, Kahire: Darü's-Selâm, 2000, I, 195; İbn Âbidin, *Reddû'l Muhtâr*, II, 524;

⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 151.

⁷⁶ Nesâî, "Mevâkîf", 26; Ahmed b.Hanbel, *el- Müsned*, 6, 135. *اُمُوسَى بْنُ عَلِيٍّ بْنِ رَبَاحٍ*

قَالَ سَمِعْتُ أَبِي يُحَدِّثُ أَنَّهُ سَمِعَ عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ قَالَ

ثَلَاثُ سَاعَاتٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَانَا أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِنَّ أَوْ نَقْبِرَ فِيهِنَّ مَوْتَانَا حِينَ تَطْلُعَ الشَّمْسُ
بَارِغَةً حَتَّى تَرْتَفِعَ وَحِينَ يَقُومُ قَائِمُ الظُّهَيْرَةِ حَتَّى تَمِيلَ وَحِينَ تَضَيِّقُ الشَّمْسُ لِلْغُرُوبِ حَتَّى تَغْرُبَ أَوْ كَمَا قَالَ

⁷⁷ Şirbinî, *Muğni'l-muhtac*, I/128-129.

hatırlanan namazın vaktidir. Farz namazın kazasının da farz kabul edildiği göz önüne alınırsa (bu konu hakkında ileride ayrıntılı bilgi verilecektir) mekruh vakitte de olsa böyle bir namaz kılınabilir. Zaten o günkü ikindi namazının, normal vaktinde kılınmadığı takdirde, güneşin batmasından önceki mekruh vakitte kılınabileceğini Hanefiler de kabul etmiştir.⁷⁸

Hanefiler, sabah ve ikindi namazları kılındıktan sonra, nafile namaz kılınamaz demişlerdir. Bu vakitlerde ancak; vaktin farzı, cenaze namazı ve tilavet secdesinin ifasına izin vermişlerdir.⁷⁹

Şâfiîlere göre, mekruh vakitlerde tavaf ve tahiyyetü'l-mescid namazları kılınabilir.⁸⁰

E.NAMAZLARIN BİRLEŞTİRİLMESİ (CEM)

Günde beş defa kılınan farz namazların kendilerine has zamanları olduğu ve her namazın vaktinde kılınmasının gerekliliğinden bahsedilmişti. Esas kural bu olmakla beraber, bazı durumlarda birbirini takip eden iki namaz aynı vakitte eda edilebilmektedir. Öğle ile ikindi ve akşamla da yatsı namazını birleştirerek kılmaya “cem” adı verilir. Bu şekilde kılınan namazlar, birinci namazın vaktinde kılınırsa “cem’i takdim”, ikinci namazın vaktinde kılınırsa “cem’i tehir” adını alır.⁸¹

Hangi durumlarda cem yapılabileceği konusunda mezhepler arasında görüş farklılığı bulunmaktadır. Cem konusunda sınırları hayli dar tutan Hanefi mezhebi; iki namazı bir vakitte kılmayı sadece hac esnasında, arefe günü öğle ile ikindi ve aynı günün akşamında akşam ile yatsı namazlarına hasretmiştir.⁸² Onların bu görüşlerini dayandırdıkları sahabe rivayetlerinden birisi; İbn Mes’ud’un şu sözüdür: “Kendisinden başka bir ilah bulunmayan Allah’a yemin ederim ki; Resulullah hiçbir namazı asla

⁷⁸ Kasânî, *el-Bedâi*, I, 583.

⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 153.

⁸⁰ Şirbinî, *Muğni'l-muhtac*, I/ 129.

⁸¹ Halit Ünal, “Cem”, *DİA*, VII, 277, İstanbul, 1993; Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 70.

⁸² Kasânî, *el-Bedâi*, I, 580; İbn Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid (ö.861/1457) *Fethü'l-Kadir*, y. haz: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1970, II, 469, 470, 478.

vaktinin dışında kılmamıştır. Ancak iki namaz müstesnadır. Bunlar da ikindi ile öğle namazı, akşamla yatsı namazlarıdır. (Hac mevsiminde) İkinci ve öğle namazlarını Arafat'ta, akşam ve yatsı namazını da Müzdelife'de bir arada kılmıştır."⁸³

Hiz. Peygamber'in hac mevsimi dışında da namazları birleştirme uygulaması olduğuna dair sahabe nakilleri vardır.

Enes b.Malik, Hiz. Peygamberin öğle vakti girmeden önce yola çıkma durumu varsa; öğle namazını ikindi vaktine kadar tehir edip beraber kıldığını, yola çıkmadan önce öğle vakti girmişse iki namazı beraber kılıp sonra yola çıktığını rivayet ediyor⁸⁴

Muaz b. Cebel'den gelen rivayet de şöyledir: "Resulullah Tebük seferinde öğle namazını geciktirdi ve ikindi namazıyla beraber kıldı. Bir süre sonra aynı şekilde akşamla yatsıyı beraber kıldı"⁸⁵

Hanefiler, Hiz. Peygamberin bu uygulamalarını diğer mezheb mensuplarından farklı değerlendirmiş, aktarılan rivayetlerin, birden fazla namazın aynı vakitte kılınmasına yönelik olmadığını, söz konusu olan şeyin sadece birbirini takip eden vakitlere ait namazların ardı ardına kılınması olduğunu söylemişlerdir. Birleştirilen iki namazdan ilkinin, kendine ait vaktin sonunda, ikincisini ise yine kendine ait vaktin başında edâ etmek suretiyle bir birleştirme yapıldığına kani olmuşlardır. Burada söz konusu olan şeyin vaktin değil fiilin birleştirilmesi (sûrî cem) olduğunu söylemişlerdir.
86

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre namazlar, hac mevsiminde, arefe günü Arafat ve Müzdelife'de birleştirilmesinin yanında, yolculuk, yağmur, hastalık gibi sebeplerle de birleştirilebilir.⁸⁷

⁸³ Nesâî, "Mevâkîf", 5.

⁸⁴ Buhârî, "Taksiru's-Salât," 15; Müslim, "Salât'ül-Musafirin", 5; Nesâî, "Mevâkîf", 38.

⁸⁵ Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî Malik b. Enes (ö.179/795), *el-Muvatta'*, thk. Abdülmecid Türkî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994, "Salât", 116 no. lu hadis; Nesâî, "Mevâkîf", 38; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VIII, 240, 255.

⁸⁶ İbn Hümâm, *Fethü'l-kadir*, II, 48.

⁸⁷ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 243, 244, 245.

F. NAMAZI VAKTİNDE KILMAMAYI CAİZ VEYA VACİP KILAN DURUMLAR

Bir namazın vaktinde kılınmama sebeplerinin neler olabileceği hakkında fıkıh kitaplarında bazı bilgiler verilmektedir. Bu sebeplerin bir kısmı namazın kılınmamasını mazur gösteren ve sebep devam ettiği müddetçe, namaz mükellefiyetinin düştüğünü ifade eden türdendir. Dolayısıyla sebep ortadan kalkınca, kılınmayan namazın telafisi istenmemektedir. Bir kısmı ise; devam ederken namazı kılmaya engel kabul edildiği halde, sona erdikten sonraki bir zamanda namazın ifasının gerekliliğini düşürmez.

1. Namazı Tamamen Düşüren Özürler

a. Âdet ve Lohusalık

Kadınların âdet ve lohusalık dönemlerinde namaz kılmakla mükellef olmadıkları konusunda ittifak edilmiştir.⁸⁸ Hükmün sebebi, kadınlar için rahatsızlık verici olan⁸⁹ bu dönem için Hz. Peygamber'den rivayet edilen sözlerdir.

Fatıma binti Hubeyş Peygamberimizin, konuyla ilgili bir sorusuna cevap olarak, kendisine şöyle dediğini nakleder: “Âdet başlayınca namazı bırak, bitince de guslet ve namaz kıl.”⁹⁰

Hiz. Aişe, Resulullahın âdet günlerinde tutamadıkları oruçları daha sonra tutmalarını emrettiği halde, kılmadıkları namazlarını, sonra kılmalarını emretmediğini söylüyor.⁹¹

⁸⁸ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 92; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nurf (ö. 676/ 1277), *el-Mecmu' şerhi'l-Muhezzeb li's-Şirazi*, thk. Muhammed Necib Mutîf, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, III, 9.

⁸⁹ el-Bakara 2/ 222.

⁹⁰ Buhârî, “Hayız”, 19; Müslim, “Hayız”, 14; Ebû Dâvûd, “Taharet”, 110.

⁹¹ Buhârî, “Hayız”, 20; Müslim, “Hayız”, 15; Ebû Dâvûd, “Taharet”, 106; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er- Rebeî el-Kazvinî (ö.273/887), thk. Halil Me'mun Şiha Beyrut: Dârü'l-Marife, 1996, “Tahâret”, 119.

b. Akıl hastalığı (Delilik)

Dinin emirlerinden sorumlu olmanın şartlarından birisi; akıl sahibi olmaktır. Dolayısıyla deliler namazla mükellef değildirler. Sonradan meydana gelen delilik hali de kişiden namaz kılma yükümlülüğünü kaldırır ve bu esnadaki namazların daha sonra telafi edilmesi gerekmez. Delilik geçici bir süre devam etmiş, daha sonra akli denge düzelmişse, bu kişinin o esnadaki namaz borcunun hükmü, geçen sürenin miktarına göre değişir. Hanefiler delilik halinin en az beş namaz vakti sürmesi halinde, bu süreye ait namazların düşeceği görüşündedir.⁹² Şâfiîlere göre ise; delilik durumunun ne kadar sürdüğüne bakılmaz. O süreye ait namazların daha sonra telafi edilmeleri gerekmez. Çünkü kişi söz konusu durumda, namazın gerekliliğini idrak edemez.⁹³

c. Baygınlık

Namaz vaktinde baygın olan ve namazı edâ etme imkânı olmayan bir kimsenin, kılamadığı bu namazdan sorumlu olup olmayacağı hakkında değişik görüşler vardır.⁹⁴ Hanefî mezhebi, böyle birinin baygınlık hali bir gün bir gece devam ederse, bu süre zarfında kılmadığı namazlardan sorumlu olmayacağını kabul etmiştir.⁹⁵ Geçici bir süre için de olsa, kişinin akıl ve şuurunun kapalı olması, süre bir günden az olmadığı müddetçe, namazı düşürücü bir durum olarak değerlendirilmiştir. Mâlikîler de, baygınlık halinin kişiden namaz mükellefiyetini düşüreceğine hükmetmişlerdir.⁹⁶ Ancak Hanefîlerin aksine, baygınlık halinin bir gün bir gece sürmesinin gerekmediğini, namaz vakti boyunca baygın olmanın yeterli olacağını söylemişlerdir.⁹⁷ Şâfiî mezhebine göre; baygın kişi, âdetli kadına kıyas edilir. Bu yüzden; ayıldığı zaman, baygınken kılamadığı namazlarından sorumlu olmaz.⁹⁸ Ancak baygınlık haline sebep olan şeyin dinen meşru

⁹² İbn Âbidin, *Reddül muhtâr*, I, 330; Zuhaylî, *İslam Fıkı Ansiklopedisi*, II, 255.

⁹³ Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas (ö.204/820), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 2.bs. Kahire: Dârü't-Tülas, 1979, s. 119.

⁹⁴ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 256.

⁹⁵ İbn Âbidin, *Reddül muhtâr*, II, 570.

⁹⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 61.

⁹⁷ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 61.

⁹⁸ Şâfiî, *er-Risâle*, s.119; Mustafa el-Hîn, Mustafa el-Buğâ, Ali eş-Şerbecî, *Büyük Şâfiî Fıkı*, trc. Ali Arslan, İstanbul: Arslan Yay. 1994, s. 136.

olması gereklidir. Bilerek sarhoş olmuş veya ihtiyacı yokken ilaç içmiş kişilerin baygın olduğu esnadaki namazları düşmez. Zira haram bir maddeyle bayılandan farz bir görev düşürülemez.⁹⁹ Hanbelî mezhebi bu konuda farklı düşünmüştür. Onlara göre; baygınlık kişiden namaz mükellefiyetini kaldırmaz. Bayılan kişi kendine geldiği zaman baygınlığı süresince geçen namazlarını telafi etmekle yükümlüdür.¹⁰⁰ Bu konudaki farklı görüşlerin sebebinin, baygın kişinin bazı fakihlerce uyuyana bazılarınca da delirene benzetilmesidir. Onu namaz vaktinde uyuyana benzetenler; kazâ gerekir demişler, delirene benzetenler ise kazâ etmesine gerek yok demişlerdir.¹⁰¹ Hanbelîler baygınlığı hem uyku haline benzettikleri için hem de baygınlık halinin oruç borcunu düşürmemesi gibi gerekçelerle, namazı düşürücü bir hal olmadığını söylemişlerdir.¹⁰²

d. İrtidat

Dinden dönen kişi (mürted), tekrar iman ettiği takdirde; mürted olduğu müddetçe kılmadığı namazlarından sorumlu değildir. Mürted olarak geçen zamanda, kafir olduğu için, tıpkı diğer kafirler gibi onun da küfrü sebebiyle, namaz kılma yükümlülüğü yoktur.¹⁰³ Tövbe edip bir daha aynı duruma düşmemeye çalışmalıdır İmam Şâfiî'ye göre; mürted, müslüman olduğu zaman, mürted olduğu dönemde kılmadığı namazları kılmalıdır.¹⁰⁴ Çünkü bu kişi namazın farziyetine inanmaktadır. Namazın ifasına da güç yetirebilecek durumdadır. O halde bu namazları daha sonra kılmakla sorumludur.¹⁰⁵ İbn Kudâme, Hanbelî mezhebinde mürtedin namaz borcu hakkında iki görüş olduğunu söylüyor.¹⁰⁶ İlki; mürted, kâfir olduğu müddet içinde ve

⁹⁹ Şirâzî, *el-Mühezzeb* I, 180.

¹⁰⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 398, II, 51.

¹⁰¹ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 256.

¹⁰² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 51-52.

¹⁰³ İbn Hümâm, *Fethü'l-kadir*, I, 497.

¹⁰⁴ Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, *Kitâbü'l-Üm = Mevsuatü'l-İmam eş-Şâfiî* (ö.204/820), thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2001, I, 217; Nevevî, *el-Mecmu'*, III, 6; Mustafa el-Hîn ve diğerleri, *Büyük Şâfiî Fıkhi*, s. 136.

¹⁰⁵ Şirâzî, *el-Mühezzeb*, I, 180.

¹⁰⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 48; ¹⁰⁶ İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (ö.620/1223), *el-Kâfi*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997, I, 197.

irtidat etmeden önce müslüman olduğu zaman zafında kılmadığı namazlardan sorumlu değildir. İkinci görüş; kişinin söz konusu dönemde kılmadığı namazlardan sorumlu olduğu yönündedir.¹⁰⁷

2. Namazı vaktinde kılmamak için mazeret sayılabilecek sebepler

Dinimiz, kişinin gerek ibadetlerinde gerekse diğer davranışlarında niyetinin ne olduğuna özel bir önem vermiştir. Bir fiilin hangi niyetle yapıldığı, o fiilin değerlendirilmesinde belirleyici bir rol oynar. Bu sebeple, bir mü'min Rabbiyle ve insanlarla olan ilişkilerinde samimiyet ilkesine bağlı kalmaya çalışmalıdır. İbadetler gönül rızasıyla ifâ edilmeli, bunun için azami gayret sarf edilmelidir. Temel ibadetlerden olan namaz da zamanında, usulüne uygun bir şekilde kılınmalıdır. Terk edilmesi için dince geçerli sayılacak bir mazeret olmadıkça bu ilkeye uyulmalıdır. Bir önceki maddede sayılan namaz kılamama sebeplerinden başka bazı durumlar vardır ki bunlar namazın farziyetini ortadan kaldırmayıp, ifâ zamanını erteleyen durumlar olarak değerlendirilmiştir.

a. Uyku ve Unutma

Bir namaz vakti boyunca uyumak ve unutmak namazı vaktinde kılamamanın meşru olarak değerlendirilen mazeretlerinden sayılmıştır.¹⁰⁸ Bu konuda farklı bir görüş olmamasının sebebi Hz. Peygamberin uyuyan ve unutan hakkındaki söz ve uygulamalarıdır.

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre; Resulullah (a.s.) Hayber gazvesinden dönerken gece boyunca yürümüş. Nihayet uyku bastığı için mola verdiğinde Bilal'e: *"Sen bizim için geceyi gözet"* buyurmuşlar. Bilal bir miktar nafile namaz kılarken Resulullah ve ashabı da uyumuşlardı. Sabah yaklaşınca Bilal fecrin doğacağı tarafa doğru dönerek hayvanına dayanarak uyuyakalmıştı. Güneş yüzlerine vuruncaya kadar hiçbiri uyanmamıştı. İlk uyanan Resulullah olmuş ve telaşla Bilal'e seslenmiş. Bilal *"Anam babam sana feda olsun Ya Resulallah! Senin nefsinin tutan Allah benim nefsimi"*

¹⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 48, 49; *el-Kâfî*, I, 197, 198.

¹⁰⁸ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 254, 255.

de tuttu” diyerek özür beyan ettiğinde, Resulullah “*Develeri çekin*” buyurmuş ve bir müddet gittikten sonra durup abdest almışlar ve namazı kılmışlardı. Namazı tamamlayınca Resulullah şöyle buyurmuştur: “*Her kim namazı unutursa, onu hatırladığı zaman kılıversin! Çünkü Allah (Beni anmak için namaz kıl)*¹⁰⁹ buyurdu.”¹¹⁰ Aynı olay Buhârî’de Ebû Katâde’nin rivayetiyle nakledilmiştir.¹¹¹

Enes b. Malik, Resulullah’ın şöyle söylediğini naklediyor: “*Kim bir namazı unutur veya uyuyarak geçirirse, onun kefareti ancak hatırladığında kılmasıdır.*”¹¹²

Bu konudaki bir başka hadis de Ebû Katâde’den nakledilmiştir: “*Uyku da ihmal söz konusu değildir. İhmal ancak uyanırken olur. Sizden biri namazı unutur veya uyuyarak (geçirirse) hatırladığında onu kılsın.*”¹¹³

Hiz. Peygamberin söz ve davranışlarından uyku ve unutma suretiyle vaktinde kılınamayan namazın daha sonra telafisinin mümkün olduğu anlaşılıyor. Son naklettığımız hadisteki “*uykuda ihmal yoktur*” sözü hakkında Şevkânî şöyle diyor: “*Bu hadis uyuyanın, uyku esnasında mükellef olmadığına delalet eder, bunda icma vardır.....Vakit daraldıktan sonra uyuyan kişi ise günahkar olur. Çünkü (bu) uyuma, emre uymaya mani bir durumdur. Böyle bir maninin de ortadan kaldırılması gerekir.*”¹¹⁴

b. Hastalık

İnsan bir hastalığa yakalandığı zaman, her zaman yaptığı şeyleri yapamaz hale gelebilir. Din de bunu göz önüne alarak; hastalığı, ibadetlerin edâ edilmesi konusunda tolerans gösterilmesi gereken bir durum olarak değerlendirmiştir. Hasta bir kimsenin nasıl namaz kılacağı fıkıh kitaplarında anlatılmıştır. Kur’an’da mü’minlere “*Allah’ı*

¹⁰⁹ Taha 20/14.

¹¹⁰ Müslim, “Mesâcid”, 55; İbn Mâce, “Salât”, 10.

¹¹¹ Buhârî, “Mevâkîf”, 34.

¹¹² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 484, 532, 562, VII, 278.

¹¹³ İbn Mâce , “Salât”, 10; Nesâî, “Mevâkîf”, 51; Tirmizi, “Salât”, 16; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 184.

¹¹⁴ Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî (ö.1250/1834), *Neylû'l-evtâr şerhi münteka'l-ahbâr*, Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1971, II, 31.

ayakta, oturarak ve yanlarınız üzerinde zikredin.”¹¹⁵ buyurulmuştur. Bir kimse namazı ayakta kılamazsa; oturarak, onu da yapamazsa imâ ile yani işaret yoluyla kılar. Hastalığının şiddeti sebebiyle, başı ile işaret ederek, imâ yoluyla dahi namazını kılamayan kimse bu namazı daha sonraya ertelemiş olur.¹¹⁶ Bir görüşe göre imâ ile de namazını kılamayan kimseden yükümlülük kalkar.¹¹⁷

c. Tehlike

Bir kimsenin hayatının tehdit eden herhangi bir tehlikeden dolayı endişe etmesi ve bu sebeple namazını vaktinde kılamaması; namazın te’hir edilmesini meşru hale getiren mazeretlerden sayılmıştır.¹¹⁸ Nitekim Hz. Peygamber Hendek savaşında namazlarını tehir etmiştir.¹¹⁹ Bu olay, tezin “mazeret sebebiyle kınamayan namazlar” bahsinde nakledilecektir.

d. Zaruret

Doktor, ebe gibi sağlık personelinin ve yardımcılarının, meşgul oldukları hastanın hayatı söz konusu olduğunda, namazlarını vaktinde kılmaları mümkün olmayabilir. Bu kişilerin namazlarını tehir etmeleri ihmal olarak görülmeyip, meşru mazeretlerden kabul edilmiştir.¹²⁰ Zaruret sebebiyle namazı tehir etmek, sağlık personelinin dışındaki kimseler için de meşru görülebilir. Kişinin mesleği ne olursa olsun, bir canlının hayatı söz konusu olduğunda, namazı ertelemesinin, kasıtlı bir terk olarak görülüp görülmeyeceği önemli bir konudur. Fıkıh âlimlerinin çoğu, hüküm koyarken dikkate alınması gereken temel prensiplerden birinin; o hükmün, insanlara fayda sağlaması olduğunu söylemişlerdir.¹²¹ Bu faydaya “maslahat” denir.¹²²

¹¹⁵ en- Nisâ 4/103.

¹¹⁶ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 195.

¹¹⁷ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 535; Seyyid Sâbık, *Fıkhu's-sünne*, trc. Tayyar Tekin, Ahmet Sarıoğlu, 3. bs. İstanbul: Pınar Yayınları, 1992, I, 289, 290.

¹¹⁸ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 518.

¹¹⁹ Buhârî, “Mevâkîf”, 35; Nesâî, “Mevâkîf”, 54; Tirmizî, “Salât”, 132; Dârimî, “Salât”, 28.

¹²⁰ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 518.

¹²¹ Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 151.

¹²² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 345.

Bazen bir kimse, ifasından dolayı maslahat elde edilecek iki durumla birden karşılaşabilir ve bir seçim yapmak zorunda kalabilir. Böyle bir durumda, hangi maslahat öncelik arz ediyorsa, onu seçmek gereklidir. Konuyla ilgili verilen bir örnek şudur: *“Suda boğulan masum insanları kurtarmak, namaz kılmaktan önceliklidir. Zira Allah katında, boğulan kimseleri kurtarmak, namaz kılmaktan daha faziletlidir. Bu durumda iki maslahatı da elde etmek mümkün olabilir. Önce boğulan kimse kurtarılır, sonra namaz kılınır. İnsanın namaz kılmamakla kaybedeceği maslahat, bir kimseyi kurtarmakla elde edilecek maslahatla mukayese bile edilmez. Namazın daha sonra ifası mümkündür.”*¹²³

Yukarıdaki örneğe ilave olarak; aynı yerde, saldırıya uğrayan bir kimseyi kurtarmak için, farz bir ibadeti erteleme gerektiğinden de bahsedilmektedir. Söz konusu ibadet Allah haklarından biri olduğu halde, acil olan fayda öne alınmaktadır. Çünkü masum bir can kurtarılmadığı takdirde, telafisi mümkün olmayan bir kayıp meydana gelmektedir.

G. KASTEN TERKEDİLEN NAMAZLAR

Beş vakit namazın herhangi bir mazeret olmaksızın terk edilmesi büyük bir günahdır. Namaz, Kur'an'da çok sayıda ayetle emredilmiş, terk edilmesi halinde uhrevi cezasının ağır olacağı bildirilmiştir.¹²⁴ Hz. Peygamberin namaza verdiği önem, gerek yaşayışında gerekse sözlerinde açıkça görülmektedir. Kendisine en hayırlı amelin ne olduğu sorulduğunda cevap olarak *“vaktinde kılınan namaz”* buyurmuştur.¹²⁵ Sahabeden bu yana bütün devirlerde, namaz müslümanlığın önemli işaretlerinden görülmüş, fıkıh kitaplarında, makbul bir namazın nasıl olması gerektiği konusu detaylarıyla anlatılmıştır.

Farz namazların ifası için, vakitlerinin girmiş olması gerekir. Başka bir deyişle; bir namaz vakti girdiği anda, müslümanın en önemli görevlerinden biri olan namazın ifası, onun borç hanesine yazılır. Mükellefin bu namazı, bir sonrakinin vakti girmeden

¹²³ İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l- ahkâm*, I, 96.

¹²⁴ el- Müddessir 74/42, 43; Meryem 19/59.

¹²⁵ Buhârî, “Mevâkî” , 4; Nesâî, “Mevâkî” , 46.

kılması esastır. Ancak bu sayede emre uymuş, sorumluluktan kurtulmuş olur. Namaz ibadetinin hangi zaman dilimlerinde edâ edileceği, dinin belirlediği bir konudur. Bu sebeple, namaz vakitleri hakkında Şari'in hükmünün dışında bir hüküm koymak mümkün olmaz. "Namazın şartı olarak vakit" başlığı altında bu vakitlerin Allah ve Resulü tarafından belirlendiği izah edilmişti. Eğer bir ibadet için belirli bir zaman tayin edilmişse, ibadetin geçerli olması, bu şarta riayet etmekle mümkün olacaktır. İbadetleri yerine getirmedeki amacın, Allah'ın emrine uymak ve O'nun hoşnutluğunu kazanmak olduğu göz önüne alındığında; namazı, şari'in belirlediği vakitte kılmanın önemi daha iyi anlaşılabilir.

1. Namazı Kasten Terk Etmenin Hükümü

Namazı inkâr ederek terk etmek küfür sebebidir ve kişiyi dinden çıkarır.¹²⁶ Yüce Allah "*Namaza çağırdığınızda onu alay ve eğlenceye alırlar. Bu, onların akletmeyen bir topluluk olmaları yüzündendir*"¹²⁷ buyurmaktadır. Namaz kılmamak dinen günah, ahlâken ayıptır, Allah'a karşı saygısızlıktır. Burada dinî ve ahlâkî yaptırımdan söz etmek mümkündür. Namaz, Kur'an'da birçok defa emredilmiştir fakat ifa edilmediği zaman o kişiye uygulanacak dünyevî bir cezadan bahsedilmemiştir. Bununla beraber fıkıh kitaplarında farz olan bir namazı kılmayan kişiye tatbik edilecek bazı müeyyideler yer almıştır.

Namaz kılmayanlara dünyevî müeyyide uygulanmasına sebep olarak, toplumun manevî menfaati (eğitim, örneklik) bakımından oluşabilecek zararlı bir davranıştan bu kişilerin men edilmesi, namaz gibi önemli bir ibadetin terki konusunda müslümanları caydırıcı nitelik arzemesi gibi durumlar sayılabilir.

Samimiyetle, gönül rızasıyla yapıldığı zaman makbul sayılacak bir davranış konusunda insanları zorlayıcı bir tutumdan önce, eğitici, özendirici ve sakındırıcı bir takım faaliyetlerin hayata geçirilmesi düşünülmelidir.

Fıkıh kitaplarında, namaz kılmayan kişiye "namazı kıl" dendiği halde, kişi namazı kılmamakta ısrar ederse, uygulanacak müeyyideler hakkında farklı hükümlerin

¹²⁶ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 5; Nevevî, *el-Mecmu'*, III, 13; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 351.

¹²⁷ Maide 6/ 58.

bulunduğu görülmektedir. Bu hükümlerden bir kısmı oldukça serttir. Hükümlerdeki farklılığın sebebi, bu konuda esas alınan hadis rivayetlerinin değişik olmasıdır.¹²⁸ Hz.Peygamber'in namazın terki ile ilgili hadislerinden bazıları şunlardır: "*Kişi ile küfür arasında namazın terki vardır.*"¹²⁹ "*Bizi küfür ehlinde ayıran sınır namazdır. Kim namazı terk ederse kâfir olmuştur.*"¹³⁰ Bu hadislerdeki "kâfir olmak" sözünün, namazı kılmamak değil, namazın farzietini inkâr ve terkinin helal saymak olarak anlamamanın uygun olacağını savunan âlimler, namaz kılmayan kişinin -namazın gerekliliğini inkar etmedikçe- dinden çıkmış sayılmayacağını fakat günahkâr olacağını söylerler.¹³¹

İbn Kudâme, bir kimse vacip olduğunu bilerek, tembellik ve gevşeklik gibi sebeplerle namazını kılmadığı zaman bu hususta uyarılır, namaz kılmaya çağırılır. Üç namaz vakti boyunca beklenip dördüncü vakitte yine namazı kılmazsa dinden çıktığına hükmedilir ve öldürülür der.¹³² Hanbelîlerin görüşü bu şekildedir.

Mâlikî mezhebine göre; farzietini yok saymadığı müddetçe, namaz kılmayan kişinin küfrüne hükmedilmez. Böyle birine namaz kılması emredilir, eğer kılmamakta ısrar ederse ceza olarak öldürülmekle karşı karşıya kalacağı söylenmiştir.¹³³

Hanefilere göre ise, namazı umursamayarak, kasten terk eden kişiye, namazı kılana kadar hapis cezası verilir, öldürülmez.¹³⁴ Çünkü Hz.Peygamber, şöyle buyurmuştur: "*Şu üç şeyden biri olmadıkça bir kimsenin kanı helal değildir (öldürülmez): İmandan sonra küfre dönmek, evli iken zina etmek ve haksız yere adam öldürmek.*"¹³⁵ Sayılanların içinde namaz kılmamak yoktur. Zâhirîlerin görüşü de Hanefîlerinki gibidir. Onlar da namazı terk eden kişinin dinden çıkmış

¹²⁸ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 135.

¹²⁹ Müslim, "İman", 35; Ebû Davûd, "Sünnet", 16; Tirmizî, "İman", 9; Nesâî, "Salât", 8; İbn Mâce, "Salât", 77; Dârimî, "Salât", 29; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 126, 199.

¹³⁰ Tirmizî, "İman", 9; İbn Mâce, "Salât", 77; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9, 22.

¹³¹ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 136.

¹³² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 351.

¹³³ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 135.

¹³⁴ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 5.

¹³⁵ Buhârî, "Diyât", 5; Müslim, "Kasame", 6; Ebû Dâvûd, "Hudûd", 1; Tirmizî, "Fiten", 1; Nesâî, "Tahrîm", 14; Dârimî, "Seyr", 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 21, 194, IX, 320, 544, X, 18, 35.

sayılmayacağını¹³⁶ fakat namaz kılmayan kişiye hapis cezası gibi bazı cezalar verilerek, namaz kılmaya zorlanabileceğini ifade etmektedirler.¹³⁷

Şâfiîlerin bu konudaki görüşü şöyle özetlenebilir: Vücubuna inanarak namazı terk eden kişi dinden çıkmaz. Bu kişi dört namaz vakti boyunca her seferinde namaz kılması konusunda uyarılır, buna rağmen inatla kılmamakta direnirse öldürülür. Fakat öldürülmeyip namazı kılıncaya kadar hapsedilir diyenler de olmuştur.¹³⁸

Namazını kasıtlı olarak ihmal eden kişi, üzerindeki Allah haklarından birini ihlâl etmiştir ve bunun hesabını Allah'a verecektir. Tarihi süreçte, bu ibadetine dikkat göstermeyenlerin uyarıldıkları ve namaza devam konusunda, sosyal düzeni sağlamakla görevli bazı yetkililerce namaz kılmayanlara yönelik bir takım zorlayıcı tedbirlere başvurulduğu olmuştur. Fakat bunun, bireyin dini hayatına müdahaleden çok, toplumsal düzeni korumak amaçlı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Nitekim "ahkâmü's-sultaniyye" adı verilen, yönetim ilke ve kurallarının anlatıldığı eserlerde, sosyal nizamı sağlayıcı tedbirlerden olmak üzere; namazla alakalı müeyyidelerden de bahsedildiği görülmektedir.¹³⁹

İslâmın iyiliği emir ve tavsiye etmek, kötülükten de sakındırmak ilkesi gereğince; Müslüman toplumlarda, dinin önemli unsurlarından olan ibadetlerin ifası konusunda, insanlara küçük yaştan itibaren eğitim verilmesi, bu gibi davranışlarda örneklik vazifesinin yerine getirilmesi, hem birey hem de toplum açısından önemli ve yararlı bir faaliyettir. Bununla beraber, namaz gibi görevlerin bir mecburiyetten çok, istekle yapılan, kendisinden manevî faydalar elde edilen davranışlar haline gelmesi için, sadece şekil bakımından değil öz itibarıyla de içi doldurulabilmiş fiiller olması, yaygınlaştırılmasında etkili olacaktır.

¹³⁶ İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahirî (ö.456/1064), thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Dârü't-Türas, t.y. *el-Muhallâ*, VIII, 377.

¹³⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 380.

¹³⁸ Nevevî, *el-Mecmu'*, III, 14-15.

¹³⁹ Örnek olarak bkz; Mâverî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b.Habîb (ö. 450/ 1058), *el-Ahkâmü's-Sultaniye: İslâm'da hilâfet ve devlet hukuku*, trc. Ali Şafak, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1976, s. 252.

Yukarıda kısaca bahsedildiği gibi klasik dönemdeki bazı hukukçuların namazı terk edenlere dair hükümleri çok serttir, günümüzdeki insanları dine ve namaza karşı önyargıya sevkedebilir. Öncelikle yapılması gereken iş her türlü imkân ve araçla, onlara doğru ve sağlam dinî bilgi sunmak, dini ve ibadetleri sevdirci yollar izlemektir.¹⁴⁰ Çağımız islâm hukukçularının konuyla ilgili görüşleri daha esnektir. Mesela; bilgilendirme görevi yapıldıktan sonra, namazını ihmal edenlere karşı; “selam vermemek, davetine icabet etmemek, kızını vermemek, işe almamak gibi ortama ve mükellefe uygun sosyal boykot yollarına başvurmak düşünülebilir” şeklinde değerlendirmeler yapılmaktadır.¹⁴¹

2. Kasten Terk Edilen Namazların Telafisi

Daha önce sayılan meşru mazeretler sebebiyle veya ihmal ve tembellik gibi dinin meşru olarak değerlendirmedeği mazeretler sebebiyle kılınamamış olan namazın telafisi fıkıh kaynaklarında bahis konusu edilmiştir. Tezin ikinci bölümünde bu telafilerin neler olabileceği açıklanacaktır. Bununla beraber hiçbir telafi usulünün, namazın vaktinde edasının yerini tutmayacağı da unutulmamalıdır.¹⁴²

¹⁴⁰ Vecdi Akyüz, *Namaz*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006, s. 498.

¹⁴¹ Akyüz, *Namaz*, s. 498.

¹⁴² Serahsî, *el-Usûl*, I, 46.

İKİNCİ BÖLÜM

EDÂ EDİLMİYEN NAMAZLARIN TELAFİ USULLERİ

I. KAZÂ

Çalışmamızın birinci bölümünde; namazın edâsı ve vaktinden bahsedilmişti. Ayrıca namazı zamanında kılamamaya sebep olabilecek durumlar sayılmış, bunların hangilerinin dince meşru görüldüğü, fıkhn kaynaklarından yaralanılarak tespit edilmişti.

Bu bölümde ise; edâ edilmeyen namazların telafi edilmesinin gerekip gerekmediği, şayet gerekiyorsa, bu telafilerin neler olduğu ve nasıl yapılacağı gibi konular ele alınacaktır. Bunu takiben de, vaktinde kılınmayan namazların telafi usulleri hakkında bilgiler verilecek ve sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır.

E. KAZÂNIN TARİFİ

İster sözle, ister fiille olsun, bir meseleyi, bir işi bitirmek¹⁴³ demek olan kazâ قضاء kelimesinin, bu manadan çok uzak olmayan başka ifadelerle de karşılandığını görüyoruz.

Emretmek, hüküm vermek, bildirmek, açıklamak, tamamlamak, borcu ödemek, öldürmek,¹⁴⁴ yerine getirmek, bir işi bitirmek¹⁴⁵ gibi karşılıkları olan kazânın bu çeşitliliğe uygun olarak kullanım alanları da farklılık göstermektedir.

¹⁴³ Râğb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ö.502/1108), *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 3.bs. Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2002, s. 674, 675.

¹⁴⁴ Tehânevî, *el-Keşşâf*, II,1235.

¹⁴⁵ Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, s. 1708.

Kur’anda elliden fazla ayette kazâ kelimesi ve türevleri sözlük manası ile çeşitli şekillerde geçer.¹⁴⁶ Bunlardan, yerine getirmek,¹⁴⁷ tamamlamak,¹⁴⁸ ibadetleri ifâ etmek¹⁴⁹ manasında kullanılanlar, tezimizin konusuna (edâ edilmeyen namazların telafisi) yakın manalar içermektedir.

Kazâ kelimesinin hem kök hem de türemiş şekilleriyle Hz. Peygamberin hadislerinde sıkça kullanıldığını görüyoruz. İbadetlerin yerine getirilmesi, borcun ödenmesi, hüküm verme gibi manalarıyla kelime çok sayıda hadiste geçer.¹⁵⁰ Uyku sebebiyle vakti geçen namazın, Hz. Peygamber tarafından vaktinin dışında kıldırıldığını bildiren hadis bunlardan biridir.¹⁵¹

Fıkıh terimi olarak kazâ; “bir vâcibi (edâsı istene görev), vakti geçtikten sonra yerine getirmek” demektir.¹⁵²

Şâfiî Usulcüler kazâyı; “Dar zamanlı veya geniş zamanlı bir ibadetin belirlenmiş vaktinin dışında edâ edilmesi” şeklinde tarif ederler.¹⁵³

Hanefî Usulcüler ise “vâcibin mislinin dinen belirlenen vaktin dışında teslimi” olarak tarif ettikleri, kazânın sadece vaktinde edâ edilemeyen farz ve vacip ibadetler için gerekli olduğu görüşündedirler.¹⁵⁴ Buna göre nafil ibadetleri kazâ ederek telafi etmek gerekli değildir. Çünkü nafileler, belli vakitlerde yerine getirilmesi dinen emredilmiş görev değildirler. Ancak başlanmış bir nafil ibadet bozulduğunda kazâsının gerekli olduğu, başlamakla ibadetin nafil değil artık vâcib haline geldiğini de belirtmek gerekir.¹⁵⁵

¹²⁴ Kâmil Yaşaroğlu, “Kazâ” *DİA*, XXV, 110, Ankara, 2002.

¹⁴⁷ el-Hac 22/29; el-Ahzab 33/23.

¹⁴⁸ el-Kasas 28/28, 29.

¹⁴⁹ el-Bakara 2/200; en-Nisâ 4/103; el-Cumu’a 62/10.

¹⁵⁰ Bkz. Wensinck, *el-Mu’cem*, “kzy”md.

¹⁵¹ Müslim, “Mesâcid”, 55; Ebû Dâvûd, “Salât”, 11; Buhârî, “Mevâkit”, 34.

¹⁵² İbn Âbidin, *Reddû’l-muhtâr*, II, 523.

¹⁵³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 95.

¹⁵⁴ Serahsî, *el-Usûl*, I, 45; İbn Âbidin, *Reddû’l-muhtâr*, II, 523.

¹⁵⁵ Abdülaziz el-Buhârî, *Kesfû’l-esrâr*, I, 135.

Hanefiler kazâyı, ibadetlerin yanı sıra muamelat alanını da içine alacak şekilde değerlendirmiş, her türlü borç ve yükümlülüğün, vaktinin dışındaki ifâsını da kazâ kapsamında görmüştür.¹⁵⁶

Kazâ kavramının, edâ kavramıyla yakın ilişkisinden dolayı; bu iki kelime bazen birbirinin yerine kullanılmıştır. *فَإِذَا قُضِيَتْكُمْ مَسَاجِدُكُمْ* “*Hac ibadetlerinizi bitirdiğinizde*”¹⁵⁷ *فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ* “*Namaz kılınca*”¹⁵⁸ ayetlerinde kazâ kelimesi, mükellefin, edâsı istenen görevi ifâ etmesi anlamında edâ yerine mecâzen kullanılmıştır.¹⁵⁹ Edâ kelimesi de “borcun hak sahibine teslimi” anlamında mecâzen kazâ yerine kullanılmıştır.¹⁶⁰

F. KAZÂ ÇEŞİTLERİ

1. Makul Misliyle Kazâ

Vaktinde edâ edilemeyen bir ibadetin, aynı cins bir ibadetle daha sonra kazâ edilmesi demektir. Zamanında kılınamayan namazın veya tutulamayan orucun sonradan namaz kılarak ve oruç tutarak kazâ edilmesi gibi.¹⁶¹ Bu çeşit kazâyâ “makul misliyle” denmesinin sebebi; akılla bulunabilecek, kavranabilecek bir telafi olmasıdır. İfâ edilemeyen bir ibadetin, imkân bulunduğu yine kendisi gibi bir ibadetle telafi edilmesi durumu, aralarındaki benzerlik sebebiyle, akıl yoluyla ulaşılabilecek bir durum sayılmıştır.¹⁶² Tezimizin konusu olan; vaktinde edâ edilmemiş namazın telafisinin kazâ yoluyla yapılması, yani vaktinin dışında kılınması; makul misliyle kazâdır.

2. Makul Olmayan Misliyle Kazâ

Bu çeşit kazâ, vaktinde yerine getirilemeyen ibadetin, kendi cinsinden değil de başka tür bir bedelle telafi edilmesidir. Kaçırdığı bir ibadeti, sağlığına kavuşup kendi

¹⁵⁶ Serahsî'nin *el-Usûl*'ündeki kazâ bahsinin örnekleri I, 44, 45.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/200.

¹⁵⁸ el-Cumu'a 62/10.

¹⁵⁹ Serahsî, *el-Usûl*, I, 45.

¹⁶⁰ Serahsî, *el-Usûl*, I, 45.

¹⁶¹ Serahsî, *el-Usûl*, I, 49; Abdü'laziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 149.

¹⁶² Serahsî, *el-Usûl*, I, 50.

cinsinden bir ibadetle kazâ etmesi mümkün olmayan hastanın ve yaşlının, o ibadet yerine maddi bir bedel ödemesi, mesela; oruç tutmak yerine fakirleri doyurması; makul olmayan misliyle kazânın bir örneğidir.¹⁶³ Oruç tutmak ve fidye vermek arasında herhangi bir benzerlik söz konusu olmadığından, bu çeşit bir kazânın ne şekilde yapılacağını belirlemek için, akıl yürütmeden ziyade Şari'in emri yol gösterici olmuştur. Nitekim ömrünün sonuna kadar oruç tutmaktan aciz olan yaşlının, bunun yerine maddi bir bedel ödemesi hükmü bir ayetle bildirilmiştir.¹⁶⁴

Has'amî hadisi olarak bilinen, İbn Abbâs'ın naklettiği hadis de söz konusu kazaya bir örnektir. Has'am kabilesine mensup bir kadın Hz. Peygamber'e gelerek şöyle sordu: *"Ey Allah'ın elçisi! Allah'ın kulları üzerine haccı farz kılması, babamın binek üzerinde duramayacağı kadar yaşlılık zamanına geldi. Ben onun adına hac yapayım mı?"* Hz. Peygamber de *"evet"* diyerek karşılık verdi.¹⁶⁵

İbadetlerde esas olan, her ibadetin mükellef tarafından bizzat yerine getirilmesidir. Allah ile insan arasındaki özel bir bağ oluşturan bu davranışlar, insana birçok faydalar sağlar. İbadet yoluyla kişi yaratıcısına minnettarlığını, muhabbetini, saygısını, O'na olan ihtiyacını sunar. Allah; kendisine rağbet eden kulunu karşılıksız bırakmayacağını,¹⁶⁶ ibadetlerin de içinde yer aldığı "sâlih ameller"in, tarafından fazlasıyla ödüllendirileceğini bildirmiştir.¹⁶⁷ Her insanın kendi çalışmasının karşılığını alacağı da Kur'anî bir gerçektir.¹⁶⁸ Yukarıda sözü edilen hâdise, istisnâî bir durum olup, bazı şartlar dâhilinde meşru görülmüştür.

¹⁶³ Serahsî, *el-Usûl*, I, 49.

¹⁶⁴ el-Bakara, 2/184 *"(İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir."*

¹⁶⁵ Buhârî, "Hac", 1, "Sayd", 23, 24; Müslim, "Hac", 407, 408; Nesâî "Hac", 9, 12; İbn Mâce, "Menâsik", 10; Dârimî, "Menâsik", 23; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, I, 212, 213.

¹⁶⁶ el-Bakara 2/ 152. *"O halde beni anın ki, ben de sizi anayım."*

¹⁶⁷ el-En'am 6/160. *"Kim bir iyilikle gelirse kendisine onun on misli (sevap) vardır."*

¹⁶⁸ en-Necm 53/39. *"Hakikaten insana kendi çalışmasından başkası yoktur."*

2. Edâya Benzer Kazâ

Bu çeşit kazâyâ fıkıh kitaplarında verilen tek örnek; bayram namazına imam rükûda iken yetişen kimsenin rükûunu kaçırmamak için tekbirleri rükûda almasıdır¹⁶⁹. Bu işlem, kişinin tekbirleri kıyamda almayıp rükûda alması bakımından kazâ olmakla beraber, henüz namazdan çıkılmamış olması yönünden edâya benzemektedir.

G. NAMAZIN KAZÂ EDİLMESİNİN HÜKMÜ

Namaz, bütün ibadetler gibi, sadece Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı umarak ifâ edilmesi gereken bir ibadettir. Bir müslümanın, namazını, isteyerek, sorumlu olduğunu bilerek, Allah ve Resulünün emrettiği şekilde, bizzat edâ etmesi, en temel dini vazifelerinden biridir.

Fıkıh kitaplarında konu incelenirken, namazın kazâyâ kalmasının ancak, daha önce de işaret ettiğimiz bir takım mazeretler sebebiyle olabileceği farz edilerek, bu mazeretler hakkında bilgiler verilmiştir.¹⁷⁰

Geçen namazın kazâ edilmesinin hükmü öncelikle dinin ana kaynakları olan Kur'an ve sünnette aranacaktır.

Kur'an'da namaz, birçok defa emredilmiş¹⁷¹ fakat kılınmadığı takdirde oruçta olduğu gibi¹⁷² bir telafiden bahsedilmemiştir. Bu durum, mü'minin günlük hayatında vazgeçilmez bir unsur olması gereken namaz ibadetinin azami gayretle ifâsının, ne denli önemli olduğu konusunda bize ışık tutmaktadır. Nitekim fıkıh kitaplarında namazın, hastalık ve yaşlılık gibi sebeplerle, bilinen şekilde kılınamaması halinde bile, "imâ" yoluyla nasıl kılınacağı anlatılmış,¹⁷³ terk yolu mümkün olduğunca kapalı tutulmuştur.

¹⁶⁹ Yaşaroğlu, "Kazâ" *DİA*, XXV, 111.

¹⁷⁰ İbni Rüşd, *el-Bidâye*; II, 254; İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 522.

¹⁷¹ el-Bakara 2/43, 110, 238; İbrahim 14/31; el-En'am 6/72.

¹⁷² el-Bakara 2/184.

¹⁷³ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 195.

Dinin meşru gördüğü bir mazeret sebebiyle, zamanında kılınmamış namazın daha sonra kılınarak telafi edilmesini Hz. Peygamber'in uygulamalarında ve sözlerinde görüyoruz. Bu konudaki -bir kısmına daha önce değindiğimiz- rivayetler ileride gelecektir.

Bunun yanında namazın, meşru sayılan bir mazeret olmaksızın geçirilebildiği de bir vakıadır. Her ne kadar samimi bir mü'minin, namazı keyfi olarak kılınmaması uygun değilse de; bu hatadan dolayı pişman olan kimse için bir yol olup olmadığı, fıkıh üzerinde durduğu bir konudur.

Namazın kazâ edilmesinin hükmü incelenirken, geçmiş olan bu namazı kılınmama sebeplerine göre ikiye ayırmak mümkündür:

1.Mazeret Sebebiyle Edâ Edilemeyen Namazların Kazâsı

Namazı vaktinde kılınmama sebep olan mazeretlerden bazılarının (âdetli kadının mazereti gibi) kazâyı da düşürdüğünden daha önce bahsedilmişti.¹⁷⁴ Bunların dışında, namazın geçmesine sebep olan mazeretler ortadan kalktığında, mesela uyuyan uyandığında, unutan hatırladığında namazını kazâ etmekle yükümlüdür. Fıkıh âlimlerinin hemfikir oldukları bu konuda herhangi bir görüş ayrılığı olmamasının temel sebebi; hükmün Hz. Peygamberin söz ve uygulamalarına dayanmasıdır. Bunlar görüldüğü zaman, meşru kabul edilecek mazeretlerin ne olduğu da anlaşılabilir.

a. Hz. Peygamber'in Namazın Kazâsıyla İlgili Uygulamaları

Hz. Peygamber'in ahabıyla birlikte yaşadığı birkaç hâdise namazın kazâsı hakkında çok açık bilgiler vermektedir.

Ebû Hüreyre'den gelen rivayete göre; bu hadiselerden biri yolculuk sırasında vuku bulmuştur. "Namazı vaktinde kılınmama mazeret sayılabilecek sebepler" başlığı altında daha önce nakledilen hadisi şöyle özetleyebiliriz:

"Resulullah ve beraberindeki bir kısım sahabe Hayber gazvesinden dönerken, geceleyin dinlenmeye çekildiklerinde, güneş doğana kadar uyanamamaları sonucunda

¹⁷⁴ Tezin 21. sayfası.

sabah namazını kılamamışlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber namazı vakti çıktıktan sonra kıldırması ve şöyle buyurmuştur: “ *Her kim namazını unutursa, onu hatırladığında kılıversin! Çünkü Allah (beni anmak için namaz kıl)*”¹⁷⁶ buyurdu.¹⁷⁷

İkinci olay düşman tehlikesi yüzünden vaki olmuş. Cabir b. Abdullah şöyle anlatıyor:

“Ömer b. Hattab (Hz. Ömer) Hendek (savaşı) günü güneş batmak üzere iken Hz. Peygamber’in yanına geldi ve Kureyş kâfirlerine hakaret etmeye başladı:

-Ya Resulallah! Güneş batmadan neredeyse ikindi namazını kılamayacaktım, dedi. Nebi (s.a.s.) de:

-Vallahi ben de kılamadım, buyurdu.

Sonra Buthan denilen yerde konakladık. Nebi, namaz için abdest aldı, biz de aldık. Güneş battıktan sonra önce ikindi namazını kıldırды ondan sonra akşam namazını kıldırды.¹⁷⁸

b. Hz. Peygamberin Namazın Kazâsıyla İlgili sözleri

Hz. Peygamber’in unutarak veya uyuyarak namaz vaktinin geçirilmesiyle ilgili sözleri de vardır. Bu sözler, genellikle O’na sorulan bazı sorulara cevap niteliği taşımaktadır.

Resulullah, kendisine yöneltilen bir soruya karşılık şöyle buyurmuştur:

“Uyku ihmal değildir. İhmal ancak uyanıklık halinde olandır. Sizden biri namazını unuttur veya uyku yüzünden kılamazsa hatırladığı zaman onu kalsın.”¹⁷⁹

Konuyla alakalı başka hadisler de vardır:

¹⁷⁶ Tâhâ 20/14.

¹⁷⁷ Müslim, “Mesâcid”, 55; Ebû Davûd, “Salât”, 11; Nesâî, “Mevâkît”, 49; İbn Mâce, “Salât”, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 307.

¹⁷⁸ Buhârî, “Mevâkît”, 35; “Havf”, 4.

¹⁷⁹ Müslim, “Mesâcid”, 55; Ebû Dâvûd, “Salât”, 11; Tirmizî, “Salât”, 130; Nesâî, “Mevâkît”, 47.

“Biriniz uyuyakalır veya unuttur da bir namazı vaktinde kılamazsa, hatırladığı zaman o namazı kılsın; o vakit kaçırdığı namazın vaktidir.”¹⁸⁰

“Kim bir namazı unutursa, hatırladığında onu kılsın. Bunun başka da keffareti yoktur. Çünkü Allah ‘beni anmak için namaz kıl’ buyuruyor.”¹⁸¹

Hiz. Peygamber’in “Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: uyanıncaya kadar uyuyandan, buluşa erece kadar çocuktan, iyileşene kadar deliden”¹⁸² hadisi de uyuyakalmanın meşru mazeret olarak kabul edildiğinin delillerinden sayılmıştır.

Hiz. Peygamber’in namazın kazâsı konusundaki söz ve uygulamalarının anlatıldığı rivayetlere bakıldığında; nadir de olsa, iradesi dışında, vaktinde kılamadığı namazların bulunduğunu görüyoruz. Resulullah, bu zamanlardaki uygulamalarıyla, meşru bir mazeretten dolayı namazını kılamayan kişinin ne yapması gerektiğini göstermiş, her insanın karşılaşabileceği böylesi bir durumda çözüm yolunu öğretmiştir.

Resulullah’ın, hadislerinde geçen uyku ve unutma gibi durumlar, kişinin namaz kılmaya güç yetiremediği durumlar olarak sayılmıştır. Burada, dinin temel ilkelerinden birini oluşturan, “kimseye gücünün üstünde bir mükellefiyet yüklenmemesi”¹⁸³ ilkesinin tezahürünü görmek mümkündür.

Hendek savaşı sırasında vaktinde edâ edilemeyen ikinci namazının, akşamın vaktinde kazâen kılınmasından, “tehlikeye maruz kalma” halinin de namazı kazâyâ bırakmak için meşru bir mazeret olarak görüldüğü anlaşıyor. Bunun gibi fiqhın “zaruret” başlığı altında saydığı başka namazı erteleme mazeretleri de vardır. Ebelik, doktorluk gibi, ihmali halinde insan hayatının tehlikeye girebileceği meslekleri ifâ

¹⁸⁰ Müslim, “Mesâcid”, 55; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, IV, 484, 532, 562, VII, 278.

¹⁸¹ Buhârî, “Mevâkıf”, 36; Ebû Dâvûd, “Salât” 11; Tirmizi, “Salât”, 130; Nesâî, “Mevâkıf”, 49; Dârimî, “Salât”, 26; İbn Mâce, “Salât”, 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, III, 243, V, 22.

¹⁸² Buhârî, “Hudûd” 22, “Talak” 11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, IX, 398, 399.

¹⁸³ el-Bakara 2/286, “Allah hiç kimseyi gücünün üzerinde bir şeyle sorumlu tutmaz.”

edenlerin namazlarını sonraki bir vakte ertelemeleri caiz görülmüştür.¹⁸⁴ Dinin hükümleri koyarken korumayı amaçladığı şeylerden biri de can emniyetidir.¹⁸⁵

Kişinin iradesi dışında oluşan durumlar sebebiyle namazını kılammaması, ihmal olarak nitelenmeyip, vaktinin dışında da olsa namazın kılınması istenmiş, bunun, kılınmamış namazın yerine geçeceği bildirilmiştir.

2. Mazeretsiz Kılınmayan Namazların Kazâsı

Namaz, buluş çağına ermiş, akli başında her müslümana farz kılınmıştır. Bir mü'mine kasden namazı geçirmek yakışmaz. Vaktinde kılınmamış namaza fıkıh kitaplarında “elden kaçırılmış, yakalanamamış” manasına gelen “fâite” adının verilmesinin sebebi de; o namazı, inanan bir kişinin, bilerek değil ancak mazeretinden dolayı yetişemeyerek terk ettiğinin düşünülmesi olmalıdır.¹⁸⁶

Namaz, ihmal, tembellik gibi sebeplerle de geçirilebilmektedir. Namazı dinin bir emri olarak kabul ettiği halde, ihmal eden kişi bu ibadetlerini kazâ etmekle yükümlü müdür? Bu önemli soruya fıkıh kaynaklarının çoğunda olumlu cevap verildiği, olumsuz cevap verenlerin küçük bir azınlık olarak kaldığı görülüyor. Her iki gruba ait görüşler ve dayandığı deliller şunlardır:

a. Kazâ Edilmelidir Görüşü ve Delilleri

Fıkıh âlimlerinin çoğuna göre, mazeretsiz olarak kılınmayan namazlar da meşru mazeretle kılınamayanlar gibi kazâ edilmelidir. Dört mezheb olarak bilinen Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin ortak görüşü; bu namazların kazâ edilmesinin gerektiğidir.¹⁸⁷ Bu görüş, birçok fıkhi kaynakta “edâ edilmeyen farz namazın kazâsı farzdır”¹⁸⁸ şeklinde ifade edilmiş, kılınmama sebepleri bakımından bir

¹⁸⁴ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 518.

¹⁸⁵ Şâtübî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî (ö. 790/1388), *el-Muvâfakât: İslâmî İlmler Metodolojisi*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yay. 1990, II, 9; Rahmi Yaran, *İslam Fıkıhında İhtiyaç Kavramı Ve Kurumsallaşması*, İFAV, 2007, s. 83.

¹⁸⁶ Yaşaroğlu, “Kazâ” *DİA*, XXV, 112.

¹⁸⁷ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 254.

¹⁸⁸ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 524.

ayırma gidilmemiştir. Özellikle furû' fıkıh eserlerinde, kasıtlı, kasıtsız diye ayırmadan, kazâyâ kalan namazlardan bahsedilmiştir. Bu kesinlikte bir kabulün, geniş bir fukaha kitlesi (cumhur) tarafından benimsenmesinin sonucu olarak, kazânın gerekliliğinin sebeplerinden çok, keyfiyeti ile ilgili bilgiler verilmiş, bu yükümlülüğün en iyi şekilde nasıl yerine getirileceği anlatılmıştır.

Peygamberin uygulama ve açıklamalarıyla sabit olan, “meşru mazeretten dolayı kılınamamış namazların kazâ edilmesi” konusunda herhangi bir tartışma yoktur.¹⁸⁹ Fakat kasten veya dinin meşru mazeret olarak değerlendirmedeği bir sebeple vaktinde kılınmayan namazın kazâ edilebilmesi ile ilgili olarak açık bir nass bulunmamaktadır. Buna rağmen, kasıtlı terkin kazâyı düşürmeyeceği yönündeki hâkim görüşün neye dayandırıldığı önemli bir husustur.

Vaktinde edâ edilmemiş bir görev ya Allah hakkı ya da kul hakkı ile ilgilidir. Kul haklarıyla ilgili olan borçların, zamanında yerine getirilmediği takdirde daha sonra kazâ edilmesi gerektiği konusunda farklı bir görüş yoktur.¹⁹⁰ İbadetler, kulun üzerindeki Allah haklarındandır. Şari', dinin geçerli saydığı mazeretlere binaen vaktinde ifâ edilmeyen bir ibadetin kazâ yoluyla telafisini, emretmiştir. Unutanın namazını kazâ etmesinin emredilmesi gibi. Şari'in açıklama yapmadığı mazeretler sebebiyle edâ edilmeyen namazın da kazâsını gerekli görenler, bu görüşü birçok delile dayandırmışlar, üstelik bu kazâyı dinin bir emri olarak benimsemişler, ne sebeple olursa olsun kılınmayan namaz kazâ edilir demişlerdir. İbn Abidin, *“bir namazın vaktini özürsüz geçirmek büyük günah olup kazâ etmekle bu günah ortadan kalkmaz. Kazâ etmekle yalnız terk etmenin (hiç kılmamanın) günahı giderilir ve namazı kazâ edince hiç kılmamaktan dolayı azap olunmaz. Fakat namazı geciktirmenin (vaktinde kılmayıp sonraya bırakmanın) günahı bâkîdir. O da ancak tövbe etmekle giderilir. Kazâ etmeden tövbe yeterli olmaz”* diyor.¹⁹¹

¹⁸⁹ Bu konudaki rivayetler için bkz. Nihat Yatkın, “Hz. Peygamberin Sünnetinde Namazların Kazâsı”, *EKEV Akademi Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2001, Ankara, s. 165-169.

¹⁹⁰ Ali İhsan Pala, “ Namazların Kazâsı Meselesine Metodolojik Bir Yaklaşım”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, 2004, s. 239.

¹⁹¹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 518.

Namazın kazâsı, kazâ çeşitleri maddesinde sayılan mâkul misliyle kazânın kapsamına girer. Çünkü kazânın edâyâ denkliği aklen anlaşılabilir. Yani bir namaz kaçırıldığında, telafisi için yine namaz kılınmasının düşünülmesi aklın kavrayabileceği bir durumdur. İster mazerete binaen, ister kasten kılınmamış olan namazın kazâsı mâkul olmakla birlikte, bunu bilebilmek için de Şari'in emrine ihtiyaç duyulmuştur.

Fıkıh usulü kitapları incelendiğinde; söz konusu emrin, niteliği hakkında tartışıldığı görülüyor. Tartışma, genellikle sorulan bir soruya verilen iki farklı cevapla şekilleniyor. Bu soru; "dince kendisine bir vakit tayin edilen ibadet, özürlü veya özürsüz, vaktinde yerine getirilmediğinde, başka bir vakitte kazâsının gerekliliği ne ile anlaşılır, edâsını emreden ilk emirle mi, yoksa yeni bir emirle mi?" sorusudur.¹⁹² Bu soru bazen de şu şekilde sorulur: Kazâ, edâyı gerekli kılan emir sebebiyle mi yoksa başka bir delille mi gerekmektedir?¹⁹³ Diğer taraftan namazı oruca kıyas ederek, kasten terk edilen oruç gibi, kasten terk edilen namazın da kazâ edileceği hükmüne varanlar olmuştur.

Kazâ gereklidir diyen, fakat bu görüşe farklı yollardan ulaşan fıkıh âlimlerinin delillerini şöyle sıralamak mümkündür:

(1) Edâyı Emreden Delil Kazâyı da Emreder

Hanefî ve Hanbelî usulcülerin çoğu, Şâfiî ve Mâlikî usulcülerin bir kısmı; edâyı gerektiren emir; vaktinde edâ edilmeyen yükümlülüğün, daha sonra kazâ edilmesini de gerektirir, görüşünü benimsemişlerdir.¹⁹⁴ Örnek olarak; Neseî, Serahsî,

¹⁹² Âmidî, Ebû'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim (ö.631/1233), *el-İhkâm fî Usulî'l-ahkâm*, Kahire: Dârü'l-kütübî'l-Hidiviyye, 1914, II, 262.

¹⁹³ Serahsî, *el-Usul*, I, 45.

¹⁹⁴ Ebû Ya'la, Muhammed b. El-Hüseyn el-Ferra (ö.458/1066), *el-Udde fî Usulî'l-fikh* thk. Ahmed b. Ali Mübarekî, 3.bs. Riyad: Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suudî, 1993, I, 293-294; Bâcî, Ebu' l-Velid Süleyman b. Halef (ö.474/1081), *İhkâmü'l-Fusûl fî Ahkâmî'l-Usûl*, thk. Abdullah Muhammed Cuburî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986, s. 108-109; Şirazi, Ebû İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö.476/1083), *Şerhu'l-Luma'*, thk. Abdülmecid Türkî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988, I, 250; Neseî, Ebu'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud (ö.710/1310), *Keşfü'l-esrâr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986, I, 66; Serahsî, *el-Usul*, I, 46; Âmidî, *el-İhkâm*, II, 262; Tilmisanî, Ebû Abdillâh

Ebû Ya'la, Pezdevî, İbn Kudâme gibi fıkıh âlimleri, ilk emrin yeterli olduğunu söylemişlerdir. Meselenin izahı şu şekilde yapılmıştır: Mazeretten dolayı tutulamayan orucun ve kılınamayan namazın kazâsı Şâri' tarafından emredilmiştir, şöyle ki: "Kim de hasta yâhut yolculukta ise tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde kazâ etsin",¹⁹⁵ Hz. Peygamber de "Kim bir namazı uyuyarak ve unutarak geçirirse, hatırladığı zaman onu kalsın" buyurmuştur.¹⁹⁶ Buradaki mana mâkul bir manadır.¹⁹⁷ O da şudur; vaktinde edâ edilmesi emredilmiş bir görevin mislini (kazâsını), vakit çıktıktan sonra yerine getirmek meşrurdur.¹⁹⁸ Bu yüzden edâ etmeden vaktin çıkmış olması, o vakitte edâsı istenen görevin kendisini düşürmez.¹⁹⁹ Yani meşru mazeretle kılınamayan namazın yerine, yine namaz kılınmasının emredilmesi; vaktin geçmesinin, namazın kılınma sorumluluğunu düşürmediğini gösterir. Hatta vaktin çıkmasıyla emrin yerine getirilmemiş olduğuna dair kanaat pekişmiş olur.²⁰⁰ Mükellefe ait olan yükümlülük devam etmektedir. Vaktin çıkması, kişinin vaktin faziletinden mahrum olmasına sebep olur. Vaktin şerefini idrak edemez fakat ibadetin aslı bir borç olarak hala zimmettedir. Vaktinde edâsı emredilen görevin yerine benzerinin -bu onun kazâsıdır- yapılması istenmektedir.²⁰¹ Çünkü vaktin kendisi asıl maksat değildir.²⁰² İbadetin aslı; nefsi yenerek Allah'ı tazim için yapılan bir amel,²⁰³ bir tâ'at²⁰⁴ olmasıdır ve bu, vaktin

Muhammed b. Ahmed (ö.771/1370), *Miftahu'l-vüsûl ila binai'l-Furu ale'usul*, thk. Muhammed Ali Ferkus, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1998, s. 400; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed (ö.620/1223), *Ravzatu'n-Nâzir ve cennetü'l- münâzir*, thk. Abdülkerim en-Nemle, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 3. bs. 1994, II, 629; Teftazanî, Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah (ö.792/1390), *Kitabu't-Telviḥ*, İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1304, I, 307.

¹⁹⁵ el- Bakara 2/ 185.

¹⁹⁶ Neseffî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 66.

¹⁹⁷ Neseffî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 66; Serahsî, *el-Usûl*, I, 46; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 139.

¹⁹⁸ Serahsî, *el-Usûl*, I, 46.

¹⁹⁹ Serahsî, *el-Usûl*, I, 46; Ebû Ya'la, *el-Udde*, I, 293; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 139.

²⁰⁰ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 140.

²⁰¹ Serahsî, *el-Usûl*, I, 46.

²⁰² Neseffî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 66; Serahsî, *el-Usûl*, I, 46; Teftazanî, *Kitâbu't-Telviḥ*, I, 307.

²⁰³ Neseffî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 66-67.

²⁰⁴ Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef (ö.474/1081), *el-Hudûd fi'l-Usûl*, thk. Neziyye Hammâd, Beyrut: Müessesetü'z-Za'b, 1973, s. 57.

değişmesiyle değişen bir şey değildir. Bir borç, hakkı olana ödenmeden veya hak sahibince düşürülmeden ortadan kalkmaz.²⁰⁵

Aktardığımız fukaha görüşlerine göre; edâyı emreden delilin kazâyı da emretmesi prensibinin dayandırıldığı esaslardan en önemlisi, vaktin ibadetlerdeki yeri meselesidir. Edâ zamanı belirlenmiş ibadetler için; vakit şartı, mutlaka uyulması gereken bir şarttır. Namazın farz olması için vaktin girmiş olması gerekir. Vaktinde namaz edâ edilirse emre uyulmuş olur. Edâ edilmeden vakit çıkarsa söz konusu emir ortadan kalkmaz. Emir şöyle takdir edilir: “Görevi ilk vaktinde yap, geciktirme, eğer yapamadıysan ikinci vakitte yap.”²⁰⁶ Emir bir kere mükellefin zimmetinde sabit olduktan sonra, ancak yerine getirilmekle zimmetten düşer, başka bir şekli yoktur.²⁰⁷ Nasıl hukukî bir borç ödenmediği müddetçe, alacaklı hak sahibi olmaya devam ediyorsa; namazın farziyetini düşüren bir durum meydana gelmedikçe Allah’a olan borç da devam eder, ancak ödenmekle düşer.

Yine bu görüşe ait delillerinden birine göre; ibadette asıl olan, emre uymaktır. Emri vaktinde yerine getirmekle, edânın vaktinde ifasının fazileti kazanılmış olur. İbadeti yerine getirmek asıl, tayin edilen vakitte yapmak vasıftır. Mükelleften istenen görev, hem asla hem de vafâ riayet etmektir. Vasıf, asla tabidir. Vasfin elden kaçırılması, aslı düşürmez. Sadece vaktin faziletinden mahrum olmaya sebep olur ki; bunun telafisine çalışılmalıdır. Asıl olanın telafisi ise; onu başka bir zamanda yerine getirmektir.²⁰⁸ Dolayısıyla vaktinin geçmiş olması namazı kılma sorumluluğundan mükellefi kurtarmaz.

Diğer taraftan, bir şeyin yapılmasına yönelik emir, hem onun yerine getirilmesini hem de onun farziyetine inanılmasını içerir. Bu yüzden nasıl ki; vaktin

²⁰⁵ Neseff, *Keşfü'l-esrâr*, I, 67.

²⁰⁶ Ebû Ya'la, *el-Udde*, I, 293.

²⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 85-86.

²⁰⁸ Neseff, *Keşfü'l-esrâr*, I, 67.

çıkması ibadetin farziyetine inanmayı düşürmüyorsa, onun kazâ edilerek yerine getirilmesinin gerekliliğini de düşürmez.²⁰⁹

Hanefî usulcöleri ilk emirle kazânın gerekli olması durumunu, malından bir miktarını sağ eliyle sadaka vermekle emrolunan kişinin durumuna benzetmişlerdir. O kişinin sağ eli yok olduğu zaman, sadakayı sol eliyle vermesi gerekir. Çünkü burada istenen şey sadakanın verilmesidir, sağ elle vermek değil.²¹⁰ İşte bunun gibi, istenen şey vaktinde namaz kılmaktır fakat bu mümkün olmadığında, vakit vafsinin kaybına rağmen, asıl olan terk edilmemeli o namaz başka bir vakitte kılınmalıdır.

Ayrıca, kazâ edilmesi konusunda hakkında nass bulunan ibadetlerin hükmü, kazâ edilmelerinin gerekliliği hakkında nass bulunmayan diğer vakitli ibadetlere kıyas yoluyla geçirilebilir.²¹¹ Buna göre; hastalık ve yolculuk sebebiyle tutulamayan oruç için ve uyuyan veya unutan kimsenin zamanında kılamadığı namaz için verilen “kazâ edilir” hükmü, edâ edilmeyen aynı cins ibadetlerin tümü için verilebilir.

Bir yükümlülüğün edâsı için vaki olan emirle, kazâsının da gerekli olacağını savunanlara göre; herhangi bir sebeple vaktinde kılınmamış namaz, “Namazı kıl” emri uyarınca başka bir vakitte kılınarak telafi edilmelidir. Şu kadar var ki; namazın vaktinde kılınmasının sevabından mahrum olunduğu takdirde, sadece kazâ edilerek bu sevabın telafisi mümkün değildir. Diğer telafilerden ileride bahsedilecektir.

Diğer maddeye geçmeden önce; değinilmesi gereken önemli bir hususu zikretmeliyiz. Görevin edâsını emreden delille, kazâ da gerekir hükmü, mâkul misliyle kazâda geçerlidir. Mâkul olmayan misliyle kazânın bilinebilmesi için, edâyı emreden delilden başka, kazâyı emreden bir delilin bulunması gereklidir.²¹² Daha önce de bahsedildiği gibi, orucun, yine oruçla kazâsı imkânsız hale geldiğinde, onun yerine fakirin doyurulması Kur’an’ın emriyle düzenlenmiştir.

²⁰⁹ Ebû Ya’la, *el-Udde*, I, 296.

²¹⁰ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 140.

²¹¹ Neseî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 67.

²¹² Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 139.

(2) Kazâ İçin Yeni Emir Gerekir

Genel olarak Şâfiî ve Mâlikîler ile Irak ekolüne mensup bazı Hanefiler, edâyı gerektiren emrin kazâyı gerektirmediğini söylemişlerdir.²¹³ Onlara göre; kazâ için yeni bir emir gereklidir. Çünkü belirli bir vakitte edâ edilmesi emredilmiş bir görevin, o vakitte yerine getirilmesi şarttır. Ancak bu şekilde emre uyulmuş olur. O vaktin öncesi de sonrası da görevin edâ zamanı değildir.²¹⁴ Görevin aslı, zamanında ifâ edilmezde, onun benzeri, başka bir zaman ifâ edilirse, o görev yerine getirilmiş olmaz.²¹⁵ Nasıl ki; efendi, hizmetçisine “Perşembe günü evde otur” dediğinde, bu emirden cuma günü evde oturma anlamı çıkarılamazsa, edâsı istenen görev için, belirlenen vakitten başkası da anlaşılamaz.²¹⁶ Başka bir ifâ zamanının anlaşılabilmesi için, yeni bir emir gerekir. Belli bir zamanda yapılması istenen görev, mükellefin zimmetine, vaktinde ifâ edilmek şartıyla beraber geçmiştir. Görevin, kim tarafından, ne zaman ve nerede yapılacağı belirlenmişse, bu şartların tamamına riayet edilmelidir. Vakit şartı da diğer şartlar gibidir.²¹⁷

Aktardığımız bu görüşler ışığında şunu söyleyebiliriz: Bir ibadetin belirlenmiş vakitte edâsı emirle sabit olmuştur. O vakitte edâ edilmediğinde, telafisi mümkün değildir. Kazâ edilerek telafisi için ise, edâyı emreden delilden ayrı bir emir gereklidir. Aksi halde, ibadetin belli bir vakitte edâsının istenmesinin bir anlamı kalmaz.

İbadetin belli bir vakitte yapılmasının istenmesinde, o vakte ait bir hikmet ve bir maslahat olmalıdır.²¹⁸ Namaz bir vakitle kayıtlı olarak emredilmişse, o vakitte fazilet

²¹³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 9; *el-Menhûl min Ta'likati'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 2. bs., 1980, s. 120; Âmidî, *el-İhkâm*, II, 262; Teftazanî, *et-Telviḥ*, I, 307; Bâkîllânî, Ebû Bekr Muhammed b. Et-Tayyib (Ö.403/1013), *et-Takrîb ve'l-İrşâd "es-Sağîr"*, thk. Abdülhamid b. Ali, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998, II, 233; Cessâs, Ahmed b. Ali er-Razî (ö.370/981), *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. bs.1994, II, 168.

²¹⁴ Şirazî, *Şerhu'l-Luma'*, I, 250.

²¹⁵ Bâcî, *İhkâm*, s. 109.

²¹⁶ Tilmisânî, *Miftâhu'l-Vüsûl*, s. 401.

²¹⁷ Bâkîllânî, *et-Takrîb*, II, 234.

²¹⁸ Bâkîllânî, *et-Takrîb*, II, 234.

vardır. Daha sonra bunu tedarik etmek mümkün olmaz.²¹⁹ Vaktin öncesinde de sonrasında da bu hikmet ve maslahat bulunmaz. Böyle olunca, vaktin dışında yapılan, emredilen değildir.²²⁰ İbadetler, dinin korunmasına yönelik olarak farz kılınmıştır.²²¹ Namaz da bunun temini için ifâ edilir.

Kazâ için yeni emir gerekir diyenlerin diğer bir delili de şudur: İbadetin bilinmesinde aklın rolü yoktur.²²² Namazın belli vakitlerde kılınması emri, gerekçesi akılla kavranamayan (taabbudî) hükümlerdendir. Mesela; güneşin batışı ile akşam namazını kılmanın vacip olmasının gerçek sebebi insanların açıklayabileceği bir şey değildir.²²³ Bunun gibi, kazânın gerekliliğine akıl hükmedemez. Kendi vaktinin dışında kılınan namaz başka bir namaz olur.²²⁴ Kazâyı hükmedebilmek için başka bir emir gerekir.

Konu hakkındaki görüşlerini derlemeye çalıştığımız usul âlimleri; kasten kılınmamış namazın kazâsını gerekli görmüşler fakat bunun için edâyı gerekli kılan delilden ayrı bir delile ihtiyaç olduğunu öne sürmüşlerdir.

Namazın kazâsını emreden delil olarak daha çok Hz. Peygamber'in uyku ve unutmadan dolayı kılınamayan namazların kazâ edilmesini emreden hadisi gösterilmektedir. Daha önce de naklettiğimiz "*Kim bir namazı unuttur veya uyuyarak geçirirse, onun kefareti, ancak hatırladığında kılmasıdır*" hadisinde meşru mazeret sebebiyle kılınamayan namazın kazâsına hükmedebilmek için ihtiyaç duyulan emir sabit olmuştur. Kasten kılınmayan namazın kazâsına yönelik emrin de, aynı hadisten çıkarılabilmesi gerekir, denmiştir. Ehliyet arızalarından sayılan ve mükelleften sorumluluğu kaldıran uyku, unutma hallerinde, kişiden kılamadığı namazların sorumluluğu düşmüyorsa, bu türden mazeretlerin söz konusu olmadığı kasıtlı terk

²¹⁹ Serahsî, *el-Usûl*, I, 45.

²²⁰ Bâkılânî, *et-Takrîb*, II, 234.

²²¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, II, 8.

²²² Serahsî, *el-Usûl*, I, 45.

²²³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 531.

²²⁴ Gazzâlî, *el-Menhûl*, s. 120.

durumlarında da, namazı kazâ etme sorumluluğu düşmez.²²⁵ Şâtübî *el-Muvâfakât* adlı eserinde “*Hata ve unutmada durumlarında mükellef mazurdur. Emir ve nehiy (yasak) konusu bir fiil sebebiyle, sorguya çekilebilmenin şartı, emir ve nehyin hatırlanması ve onların ifâsı için kudretin bulunmasıdır. Unutan, uyuyan, adet halinde olan, akli dengesi yerinde olmayan vb. durumda olanların, bu şartları yerine getirmesi muhaldir*” diyor.²²⁶ Yukarıdaki hadisin bir benzeri olan, Hz. Peygamber’in, uyumadan dolayı geçen namazın kazâsı hakkında îrad ettiği hadiste “unutmada” lafzının da geçmiş olması, onun bu iki durumu bir tutmuş olduğunu göstermektedir.²²⁷ Anılan hadislerde uyku ve unutmadan bahsedilmesi, bahsi geçmeyen diğer ihmal sebeplerinin, namazın kazâsını gerektiren türden sebepler olmasını engellemez. Kasten terkin hadiste zikredilmeyip, uyku ve unutmanın zikredilmiş olması bu iki halin, namazı büsbütün düşüreceğinin zannedilmemesi içindir. Bu durum usul ilminde, en aşağı durumdan bahsedip, ondan daha üst konumdaki bir duruma dikkat çekmek (et-Tenbih bi’l-ednâ ale’l-a’lâ) olarak adlandırılan bir delillendirme yöntemidir.²²⁸ Kılınmayan namazın kazâsının gerekli olduğu hükmü söz konusu iki durumla sınırlandırılmamalıdır. Bilerek namazı terk edende özür yoktur ve o namazı kazâ etmesi gerekir.²²⁹

Daha hafif bir durum olan uyku ve unutma hallerinde kazâ farz olunca, bile bile terk edene evleviyetle farz olur.²³⁰ “Evleviyyet” yani öncelik ilkesine bir çeşit kıyas yapılarak ulaşılmaktadır. İbn Rüşd, “*bu hüküm eğer, namazını kasten terk edenin durumunu, uyuyup veya unutup terk edenden daha ağır bir durum olarak (tağlîz) kabul edilip de veriliyorsa; doğrudur*” diyerek bunun “kıyas-ı evlâ”²³¹ usûlüne uygun

²²⁵ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 255.

²²⁶ Şâtübî, *el-Muvâfakât*, I, 155.

²²⁷ Yatkın, a.g.m., s. 168.

²²⁸ Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahya b. Şeref b. Nurfî (ö. 676/1277), *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003, V, 188.

²²⁹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 101.

²³⁰ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 255; İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî (ö.463/1071), *et-Temhid limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-esânîd*, thk. Saîd Ahmed E'rabe, Muhamed Fellah, Tıtvân: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1977, VI, 395.

²³¹ Bu, hüküm çıkarma yollarından biri olan kıyasın bir çeşididir. Hükmü sabit olan şeye kıyas edilen durumdaki illetin, asıl olaydaki illetten daha kuvvetli olmasına “kıyas-ı evlâ” denir. Bkz. Atar, *Fıkah*

olduğunu belirtiyor.²³² Bu, “kasıtlı olarak namazı kılmayanın, o namazı kazâ etmesine sebep olan durumunun, hadiste geçen kazâ sebebinden (uyku ve unutma) daha kuvvetli olması hali” olarak da ifade edilebilir. İbn Rüşd şöyle devam ediyor: “*Aksi halde, yani kasıtlı terki daha hafif görüp “uyuyana ve unutana böyle bir hak veriliyorsa kasıtlı olana da verilir” diyerek kazâyâ hükmediliyorsa bu doğru olmaz, çünkü hakkında açık emir bulunanların hali özür sayılmıştır, kasten terk bir özür değildir.*”²³³

Daha önce nakledilen, Hz. Peygamberin bir sefer dönüşünde uyuyakalması sonucu söylediği sözleri içeren hadis hakkındaki yorumlardan birisi de şudur; Resulullah’ın böyle bir zamanda yani namaz vaktinde uyumasının, ümmetin bu tarz bir durumda ne yapması gerektiğinin, onlara tebliği mahiyetinde olduğu görüşüdür. Yoksa Hz. Peygamber uyumazdı, zira bir hadisinde “Benim gözlerim uyur, kalbim uyumaz” buyurmuştur.²³⁴ Dolayısıyla bu hadis, vaktinde kılınmayan bir namazın hatırlandığında kılınabilmesini öğretmiştir, uyku, unutma veya bunun dışında bir sebeple namazın geçmesi arasında bir fark yoktur.

Söz konusu hadislerin, sadece mazerete binaen değil, bilerek terki de içerdiğini savunanlar, bunu delillendirmek için dil kurallarına da başvurmuşlardır. Hadislerdeki “nisyan” sözünün Arap dilinde, unutmak manasının yanı sıra “kasıtlı terk” manasına da geldiğinden²³⁵ hareketle; kazâ için vaki olan emrin, namazı kasten terk edene de şamil olduğu görüşünü ileri sürmüşlerdir.²³⁶ Bu görüşü destekleyen bir unsur olarak, “*Onlar Allah’ı unuttular, O da onları unuttu*”²³⁷ mealindeki ayet gösterilir. Buradaki unutma kavramı, mazur görülen bir unutmayı içermez. Aksine “onlar Allah’a itaati ve resulünün

Usûlü, s.70; Hanefî usulcülerine buna “nassın delaleti” adını veriler. Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 534.

²³² İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 255; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 85.

²³³ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 255.

²³⁴ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 99.

²³⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “nsy” md. ; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 803.

²³⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 100; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 85.

²³⁷ Tevbe 9 / 67.

getirdiğine imanı terk ettiler, Allah da onları terk etti (rahmetinden uzaklaştırdı) şeklinde bir manası var, denilmiştir.²³⁸

Yine aynı hadisin değişik rivayetlerinde “nisyan” kelimesi yerine “gaflet” kelimesi yer almaktadır. Bu kelime, söz konusu hadiste geçtiği gibi غفل şeklinde söylenirse “terk etti”²³⁹ manasına geleceğinden, ifade, kasten namazı terk manasında da anlaşılabilir.²⁴⁰

Son iki izaha göre; Hz. Peygamber’in namazın kazâsıyla ilgili vârid olan sözleri, arap dilinin ifade şekilleri dikkate alındığı zaman da, uyku ve unutmanın yanında namazın kasten ihmalini içermektedir.

(3) Kıyas Yoluyla Kazâ Gerekir

Kasten terk edilen namazın kazâ edileceğine dair başvurulacak bir başka delil de kıyastır. Kıyas, fıkıh usulünde “İki bilinen şeyden birinin nassla sabit olan hükmünü, aralarındaki müşterek illetten dolayı, diğerinde de ictihad ile izhar etmek”²⁴¹ olarak tarif edilir. Bir başka deyişle kıyas; Şari’in bir meseleye verdiği hükmün, aralarındaki benzerlikten dolayı başka bir meseleye de verilmesi demektir.

Farz olan namaz ve oruç, vakitleri belirlenmiş olan bedeni ibadetlerdir. Farz namazların ve Ramazan orucunun, mazeret sebebiyle edâ edilemediği zaman kazâ edileceği nassla sabit olmuştur. Bununla beraber kasten tutulmayan orucun da kazâ edilmesi gerektiği cumhurun görüşüdür.²⁴² Bunun dayanağı Ebû Hüreyre’den rivayet edilen bir hadistir.²⁴³ Ramazan günü bilerek orucunu bozan bir kimseye Hz. Peygamber’in “bu günün yerine oruç tut” buyurmasından dolayı, kasten bozulan orucun kefaretle beraber kazâsı gerekir denmiştir.²⁴⁴ Farz olduğunu bildiği halde, Ramazan

²³⁸ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 101; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, II, 85.

²³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “ğfl” md.

²⁴⁰ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yatkın, a.g.m. s. 171.

²⁴¹ Atar, *Fıkıh Usûlû*, s. 58.

²⁴² İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 75.

²⁴³ Buhârî, “Sıyam”, 30; Müslim, “Sıyam”, 14; Tirmizî, “Sıyam”, 28; Ebû Dâvûd, “Sıyam” 37.

²⁴⁴ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 75.

orucunu tutmayan kimsenin pişman olması halinde bu orucu kazâ etmesi konusunda ümmetin ittifak ettiğini söyleyenler, namazın da bu duruma kıyas edileceğini savunmuşlardır. Namaz ve orucun kazâsında, kasıtlı ile unutan -günah hariç- aynıdır. Bu, başkasına ait malın itlafından sorumlu olan kişinin, unutarak veya bilerek yapmasına bakılmadan, o malı tazminle yükümlü tutulmasına benzer. Bilerek yaptıysa bunun günahı ayrıdır.²⁴⁵

Mazeretsiz olarak kılınmayan namazın kazâ edileceğine dair yukarıda sayılan delillerin yanında başka deliller de ortaya konmuştur. Bunlardan ikisi Hz. Peygamberin bazı uygulamalarına dayandırılmıştır. Olaylardan ilki; Resulullah'ın Hendek savaşı günü, düşmanın meşgul etmesi sonucunda, öğle ve ikindi namazlarını kılammamış olmasıdır. Aynı günün akşamı O, bu namazları kazâ etmiştir.²⁴⁶ Kazâ edilen bu namazların, unutarak değil de meşguliyet sebebiyle, bilerek kılınmamış olduğu kabul edenler, Hz. Peygamber'in bu uygulamasını, kasten kılınmayan namazın kazâsına delil göstermişlerdir.²⁴⁷ Şunu da eklemeliyiz ki; Hendek savaşı günü Hz. Peygamber'in namazlarını kasten mi, yoksa meşguliyetten unutarak mı kılmadığı, tartışılan bir konudur.

İkinci olay, Hendek savaşının dönüşünde meydana gelmiştir. Hz. Peygamber ashabına *"Kureyzâ oğullarına varmadan hiç kimse ikindi namazını kılmasın!"* buyurmuştu. Ashabtan bazıları, vakit çıkacak endişesine kapılarak yolda namazlarını kıldılar. Bazıları ise Kureyza oğullarına varınca, güneş battıktan sonra ikindi namazını kıldılar.²⁴⁸ Resululah, her iki gruba da olumsuz bir şey söylememiştir. Onların hiç birinde uyku ve unutma gibi bir durum yoktu. Bir kısmı namazı vaktinin dışında kılmışlardı ve bunu bildiği halde Hz. Peygamber onlara "namaz, vaktinde kılınır, vakti çıkınca kazâ edilmez" dememiştir.²⁴⁹ O'nun bu olaydaki tavrı da, kazânın gerekliliğini gösteren bir delil olarak kabul edilmektedir.

²⁴⁵ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 101.

²⁴⁶ Buhârî, "Mevâkî", 35, "Havf", 4;

²⁴⁷ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 103; *et-Temhîd*, VI, 395.

²⁴⁸ Buhârî, "Megâzî" 28.

²⁴⁹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 103

Konuyla ilgili bazı ayet ve hadislerin, kazânın varlığına doğrudan delil olabilecek nitelikte olduğunu düşünenler de vardır. Bu delillerden biri şu hadisten çıkarılıyor: İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber'e bir adam gelerek *"Ya Resulallah, annem, üzerinde bir ay oruç borcuyla öldü. Onun yerine kazâ edebilirmiyim?"* Diye sordu. Resulullah da : *"Evet, Allah'a olan borç ödenmeye en layık olandır"* buyurdu.²⁵⁰ Bu söz Allah'a olan diğer borçlar için de geçerlidir, öyleyse namaz borcu mutlaka ödenmelidir. Öncelikle vaktinde, eğer bu mümkün olmadıysa daha sonraki bir vakitte ödeme gereklidir. Şevkânî, söz konusu hadisin umumiliğini (Allah'a olan her borç ödenmelidir şeklindeki anlayış) dikkate alarak, edâ edilerek ödenemeyen namaz borcu, kazâ edilerek ödenir, görüşündedir.²⁵¹

Namazı unutan kişi için varid olan hadislerden birinde Tâhâ Sûresi'nin 14. ayetinden bir bölüm vardır. *"Beni anmak için namaz kıl"* ayetinin, hadiste geçmesine dikkat çeken kimi âlimler, bu ayetin kazânın gerekliliğine işaret ettiğini söylemişlerdir. Cessâs, tefsîrinde, bu ayetin Allah'ı tesbih, ta'zim, medh ve sena gibi yollarla anmanın gerekliliğine işaret ettiğini kabul etmekle beraber, "unuttuğun namazları hatırladığında kıl" manasını da içerdiğini söylüyor. Hatta ayetteki asıl maksat, kazâ namazının kılınmasıdır, diyor ve kazâ ile ilgili hadisin sonunda okunmuş olmasını görüşüne destek yapıyor.²⁵²

Uyku ve unutma gibi meşru mazeretler söz konusu olmadığı halde, ihmal sebebiyle kılınmamış olan namazın vaktinden sonra kılınarak telafi edilmesi, bu ibadetin dindeki önemine paralel olarak, fikhî deliller ışığında gerekli görülmüş ve yapılan bu büyük hatadan dolayı, kişinin kazâ yükümlülüğü altına girmesi hükmü verilmiştir. Böylece, namazı kılmamak bir çeşit müeyyideye tabi tutulmuştur.

Bu delillerin ışığında bizim de vardığımız sonuç; kılınmayan her namazın mutlaka kazâ edilmesinin gerektiğidir.

²⁵⁰ Buhârî, "Savm" 41; Müslim, "Sıyam", 27; Tirmîzî, "Savm", 22.

²⁵¹ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, II, 29.

²⁵² Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö.370/981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhavî, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, 1985, V, 49-50.

b. Kazâ Edilemez Görüşü

Mazeretsiz olarak kılınmayan namazların kazası hakkında ilk olarak, bu namazlar kazâ edilmelidir diyenlerin görüşlerini ve dayandığı delilleri tespit ettik. Şimdi de, kasten terk edilen namazların kazâ edilemeyeceğini savunan âlimlerin görüşlerini ve delillerini ortaya koymaya çalışacağız.

Kaynaklar incelendiğinde, bu görüşün, diğer görüşe göre çok daha az sayıda fıkıh âlimi tarafından benimsendiği görülür. Bunların başında Zâhirî mezhebinin temsilcilerinden İbn Hazm'ın geldiği söylenebilir. O'nun eserlerine bakıldığında, namazın kazâsı konusunun geniş bir şekilde incelendiği görülür.²⁵³

Kasten terk edilen namazın kazâ edilemeyeceğini dair İbn Hazm'ın delillerini sıralamadan önce O'nun konuya giriş cümlesini nakledelim; *"Vakti çıkıncaya kadar namazı bilerek terk edene gelince; ebediyen onun kazâsını yapamaz. Kıyamet gününde terazisi ağır gelsin diye hayırlı işlerini ve nafile namazlarını çoğaltsın, tövbe etsin, Allah'tan bağışlanma dilesin."*

O, ilk olarak, bazı Kur'an ayetlerini gösterir: *"Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki; onlar namazlarından gafilirdirler",*²⁵⁴ *"Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki; bunlar namazı bıraktılar, nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çecekler."*²⁵⁵ Ayetlerde kendilerine beddua edilen kişilerin, namazını vaktinin sonunda kılanlar değil, bilerek namazı terk edip, sonra da vaktini dışında kılanlar olduğunu söyler.²⁵⁶

Allah (c.c.), namazı, başlangıç ve bitiş vakitlerini sınırlayarak farz kılmıştır. Bir namaz vakti girdiğinde, diğerinin vakti sona ermiş olur. Namazı vaktinden önce kılmakla, vaktinden sonra kılmak arasında fark yoktur. Çünkü her ikisi de, vaktin

²⁵³ İbn Hazm, *el-Muhalla*, I, 235-247; *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Matbaatü'l-Asıme, 1970, I, 306.

²⁵⁴ el-Maûn 107 /4.

²⁵⁵ Meryem 19 /59.

²⁵⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 235.

dışında kılınmış demektir. Biri diğerine kıyas edilerek farklı görülemez. Bilakis ikisi de, Allah'ın sınırlarını çiğnemektir. Zira O, “Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur”²⁵⁷ buyurmaktadır.²⁵⁸

*Kazâ şer'in vacip (gerekli) kıldığı bir şeydir, Allah'ın resulünün lisanı yoluyla göndermesinin dışında, kimse dinî bir emir getiremez. Kasten namazı terk edene, kazâyı gerekli kılan kim? Kılınması gerekir dediğin bu namazı Allah mı emrediyor? Bu soruya “evet” cevabı veriliyorsa, deriz ki; Bilerek namazını terk eden günahkâr olmaz, çünkü bunu yapmasını Allah emrediyor. Tabî ki müslüman böyle bir söz söylemez. Şayet bunu Allah emretmiyor diyorsanız, doğrudur. O zaman, bu tür kazâyı cevaz verenler, Allah'ın emretmediği bir şeyi emrediyorlar.*²⁵⁹

Buraya kadar olan ifadelerinden İbn Hazm'ın, bilerek terk edilen namazın kazâsı hakkında nass bulunmayışını öne çıkardığını görüyoruz. O bu kazâyı hükmetmenin, dinde hüküm koymak olduğunu düşünüyor ve bu yüzden reddediyor.

Yine O, şöyle söylüyor: “Bilerek namazı vaktinden sonraya bırakmak; tâat mıdır yoksa ma'siyet mi? Buna “tâat” diye cevap vermek, Kur'an'a, sünnete ve icma' ya muhalif olmak demektir. “Ma'siyet” denirse, doğrudur. Fakat masiyeti, taatın yerine koymak doğru değildir.”²⁶⁰

Unutan ve uyuyan kimsenin, kılamadığı namazı, daha sonra ifâ etmesi kazâ değil, edâdır. Çünkü bu kişi için edâ vakti, namazı kılmaya imkân bulduğu vakittir. Bu sebeple günaha da girmezler.²⁶¹

Vakitli ibadetlerin her biri için kendi vaktinde ifâ esastır. Bunlardan haccı vaktinin dışında, orucu gündüz değil de gece ifâ etmek nasıl caiz görülmüyorsa namaz için de aynı şart dikkate alınmalıdır.²⁶²

²⁵⁷ Talâk 65/1.

²⁵⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 235.

²⁵⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 235; *el-İhkâm*, III, 306.

²⁶⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 236.

²⁶¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 237; Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, Ankara: Semih offset matbaacılık, 2.bs. 1993, III, 126.

Namazın terki konusunda, kasıtlıyı unutana kıyas etmek yanlıştır. Kıyas, doğru bir şey olsa bile,²⁶³ benzerler arasında olur, zıtlar arasında kıyas olmaz. Kasten namazı terk eden, unutarak terk edenin zıddıdır.²⁶⁴ Söylediklerine bütün olarak baktığımızda İbn Hazm'ın, bu konuda kıyası reddetmesinin sebebinin muhtemelen şu olduğunu görüyoruz: Kasten namazı kılmayan kişi, öyle bir günah işlemiştir ki; onu unutanla kıyas edip, "namazını kazâ et" demek mümkün değildir. Çünkü bu günah kazâ ile düşürülemez. Nitekim İbn Rüşd, İbn Hazm'ın görüşünü naklederken şöyle söylüyor: *"Buradaki ihtilafın iki sebebi var: Birisi; şer'i konularda kıyasın caiz olup olmaması, diğeri; caiz olması durumunda kasıtlının unutana kıyas edilmesinin doğru olup olmamasıdır. Dinin birçok şeyde mazur gördüğü unutana, kazâ gerekir diyenlere göre; kasıtlıya evleviyetle gerekir, çünkü o mazur değildir. Kasıtlıyla unutanı, birbirinin, zıddı olarak görenlere göre ise; zıtlar- hükümleri başka başka olduğundan- kıyas edilemez. Ancak benzerler kıyas edilir, (dolayısıyla) kasıtlının uyuyana kıyası caiz değildir. Kazanın gerekliliğine, kasten namazı terk edenin durumu unutandan çok daha kötü bir durumdur diye, cevaz veriliyorsa; bu doğrudur. Aksi halde doğru olmaz, unutan mazur görülür ama diğeri mazur görülemez."*²⁶⁵

Eğer kasıtlı terk eden, namazı kazâ edebilseydi, Allah ve resulü, sadece uyuyanı ve unutan değil bunu da ifade ederlerdi.²⁶⁶ Buna delil olarak *"Rabbin unutkan değildir"*²⁶⁷ ayeti gösterilir. Bir hadisin de Resulullah şöyle buyurmuştur: *"İkindi namazını geçirenin ailesi ve malı mahvolmuştur."*²⁶⁸ Demek ki; namaz kaçtığı zaman, onu tedarik etmenin yolu yoktur. Bu, hadisten anlaşılmaktadır. Ümmetin hepsi, namaz

²⁶² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 237.

²⁶³ İbni Hazm'ın mensup olduğu Zâhirî mezhebi, kıyası, hüküm kaynağı olarak kabul etmemiştir. Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s.113.

²⁶⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 237.

²⁶⁵ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 255.

²⁶⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 238.

²⁶⁷ Meryem 19 / 64.

²⁶⁸ Buhârî, "Mevâkîf", 13; Müslim, "Mesâcid", 35; Nesâî, "Salât", 26; "Mevâkîf", 8; İbn Mâce, "Salât", 6; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 424, IX, 163.

vaktinde kılınmadığı zaman, namaz geçti (fâite) hükmünü verirler. Eğer kazâ edilerek, bu durum telafi edilseydi, namaza “geçen, kaçan” demek anlamsız olurdu.²⁶⁹

İbn Hazm, Hz.Ömer’in, oğlu Abdullah’ın, Sad b. Ebî Vakkas’ın, Selmân’ın, İbn Mes’ûd’un, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr’in, Büdeyl el-Ukaylî’nin, Muhammed b. Sîrîn’in, Mutraf veya Mutarraf b. Abdullah’ın, Ömer b. Abdülaziz’in ve başka kişilerin de, kendisiyle aynı görüşte olduklarını söylüyor.²⁷⁰

Allah, namazla mükellef olana, vaktinden sonraya ertelemek konusunda, bir özür yolu bırakmadı. Savaş, korku, şiddetli hastalık ve yolculukta bile. “*Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar....*”²⁷¹ “Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yürüyerek yahut binmiş olarak (kılın). Güvene kavuştuğunuz zaman, siz bilmezken Allah’ın size öğrettiği şekilde O’nu anın (namazı kılın).”²⁷² Allah ve resulü, savaş zamanında namazın terkine müsaade etmiyor. Hastalık sebebiyle, namazın geciktirilmesine de izin verilmemektedir. Ayakta namaz kılmaktan aciz olan kimse; oturarak, oturarak da mümkün olmazsa yatarak kılar. Su bulunmadığı zaman; teyemmümle, toprak da bulunmazsa teyemmümsüz namaz kılınabilmektedir. Kasten namazı kılmayan kişiye, vaktinden sonra ifâ iznini kim nereden veriyor?²⁷³

Namazı kasten geçirmiş olan kişi, tövbe etmeli, Allah’tan bağışlanma dilemeli, nafileleri çoğaltmalı.²⁷⁴ Çünkü Allah, “*Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler*”²⁷⁵, “*Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da*

²⁶⁹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 238.

²⁷⁰ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 238.

²⁷¹ en-Nisâ 4/ 102.

²⁷² el-Bakara 2/239.

²⁷³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 243.

²⁷⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 244.

²⁷⁵ Meryem 19/59.

kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki!²⁷⁶

İyilikler kötülükleri giderir. Ebû Hüreyre'den rivayet edilen hadiste Resulullah şöyle buyuruyor: "*Kıyamet günü, insanların ilk hesaba çekileceği ameli namazdır. Rab Teâlâ meleklerine 'kulumun namazına bakın, tamamlamış mı, yoksa eksik mi bırakmış?' diye sorar. Eğer tamamsa öyle yazılır. Eksik varsa 'kulumun nafiləsi (namazı) var mı' buyurur. Şayet varsa 'kulumun farzlarını nafileleri ile tamamlayın' der. Sonra bunların içinden ameller alınır.*"²⁷⁷ İşte bu sebeple kişi nafilelerini çoğaltmalıdır.²⁷⁸

Kasten kılınmayan namazın kazâsının olmayacağı görüşünün, dar bir ulema çevresinde kabul gördüğünü belirtmiştik. Bunlardan birisi, itikadî mezheplerden Mu'tezileye mensup, "Nazzâm"olarak bilinen, Ebû İshâk İbrahim b. Seyyâr "*Farz namazlardan birini kasıtlı olarak terk eden kimsenin; bu namazı kazâ etmesi doğru olmadığı gibi, üzerine vâcip de değildir*"²⁷⁹ diyor. Bunu naklettikten sonra el-Bağdâdî, bunun, ümmetin öteki mensuplarına göre, beş vakit namazın farz olmadığını ileri sürenlerinkine benzer bir küfür olduğunu söyler ve namazın kazâsını gerekli gören bazı görüşlere yer verir.²⁸⁰

Mâlikî fıkıhçılarından olan İbn Habîb (ö.238/949) de bilerek terk edilmiş namazın kazâ edilemeyeceğini söyleyenler arasındadır. O'na göre; namazın kılınmasına yönelik emir (ilk emir) kazâyı gerekli kılmaz. Kazâ için yeni emir gereklidir. Bu konuda uyuyan ve unutan hakkındaki hariç yeni bir emir de bulunmamaktadır.²⁸¹

Şevkânî, *Neylû'l-evtâr* adlı eserinde; Dâvûd ez-Zâhirî (ö.297/910), İbn Hazm, bazı Şâfiî âlimleri ve İbn Teymiyye'nin, bilerek kılınmayan namazın kazâsının olmadığı

²⁷⁶ Âl-i İmran 3/135.

²⁷⁷ Nesâî, "Salât" 9; Ahned b. Hanbel, *el-Müsned*, *el-Müsned*, V, 582, VI, 35.

²⁷⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 245; *el-İhkâm*, III, 306.

²⁷⁹ el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed Temimî (ö. 429/1037-38), *el-Fark beyne'l-firâk*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire: Dârü't-Tûras, t.y. s. 146.

²⁸⁰ el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firâk*, s. 146

²⁸¹ Tilmisânî, *Miftahu'l-usûl*, s. 402-403.

görüşünde olduklarını söyler.²⁸² İbn Teymiyye, bazı eserlerinde kazâ namazlarından bahsetmektedir. Bunlardan ikisi O'nun *Minhâcü's-Sünne* ve *Mecmû'u'l-Fetevâ* adlı kitaplarıdır. Kitapların ilkinde, İbn Teymiyye, bir eksiklikle kılınan namazın iade edilmesi gerektiğini anlattıktan sonra, namazı vaktinde kılmanın öneminden detaylı bir şekilde bahseder.²⁸³ Namazın geciktirilmesinin ancak Hz. Peygamber'in (daha önce bahsettiğimiz) örneklerinde olduğu gibi; unutma, uyku ve savaşta düşmanın kişiyi meşgul etmesi durumlarında caiz olacağını söyler.²⁸⁴

İbn Teymiyye, ikinci namazını kaçıran kişinin amellerinin boşa gideceğini bildiren hadisi²⁸⁵ zikrederek, eğer bu namaz, sonradan telafi edilebilseydi; ameli boşa gitmezdi, görüşünü dile getirir.²⁸⁶ Özürsüz namazı geciktirmenin, büyük bir günah olduğunu ifade eder.²⁸⁷ Namaz, uyuyan ve unutana, uyandığı ve hatırladığı zaman emredilmiş olur, onlar da emre uyarlarsa, namazı vaktinde kılmışlar demektir. (Yani namazı geçirmiş sayılmazlar)²⁸⁸ Hz. Peygamber'den, ramazan orucunun kazâsı konusunda, şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: “Ramazanda bir gün oruç tutmayan kimse; bütün yıl oruç tutsa, onu kazâ edemez.”²⁸⁹ Bu hadis, İbn Hazm ve onun gibi düşünenlerin, oruç ve namaz ibadetinin, mazeretle ertelenmesi dışında kazâsının mümkün olmayacağına, gösterdikleri delillerden biridir.²⁹⁰

²⁸² Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, II, 29.

²⁸³ İbn Teymiyye, Ebu'l- Abbâs Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalîm (ö.728/1328), *Minhâcü's-Sünne*, thk. Muhammed Reşad Salim, Riyad: Câmiatü'l-İmama Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986, V, 210, 211, 212.

²⁸⁴ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, V, 213, 214.

²⁸⁵ “İkinci namazını terk eden kimsenin ameli boşa gider” Buhârî, “Mevâkîf”, 14, 33; Nesâî, “Salât”, 15; İbn Mâce, “Salât”, 9.

²⁸⁶ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, V, 219.

²⁸⁷ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, V, 220.

²⁸⁸ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, V, 223.

²⁸⁹ Buhârî, “Savm”, 29; Ebû Dâvûd “Sıyam”, 38; Tirmizî, “Savm”, 27.

²⁹⁰ İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünne*, V, 225.

İbn Teymiyye, konunun sonunda; vaktin, fiilin sıfatı olduğunu belirtir ve “*bir ibadet, gerekli sıfatları olmadan nasıl kabul edilir*” diye sorar.²⁹¹

Müellif, bahsi geçen diğer eserinde; bir müslümanın, namazını kılamama sebeplerinin neler olabileceğini ve hükümlerini anlatır. Kişinin, gerekliliğini bildiği halde namazı terk etmesi konusunda, dört mezheb imamına ait olan; kazânın gerekli olduğu görüşünü ve İbn Hazm ve başka bazı kişilere ait olan; vaktinden sonra yapılan ifanın geçerli olmayacağı görüşünü, “*en iyisini Allah bilir*” diyerek aktarır.²⁹²

Aynı eserde, kendisine kazâ namazının kılınışı ile ilgili sorulan bazı sorular ve O’nun bu sorulara verdiği cevaplar da yer almaktadır.²⁹³ Fakat kazâsı hakkında bilgi verilen bu namazların, kasten mi yoksa dinin meşru gördüğü bir mazeret sebebiyle mi zamanında kılınmadığı tam olarak anlaşılamamaktadır. İfadelerinin bütününe baktığımızda, İbn Teymiyye’nin, kasten kılınmayan namazın kazâ edilerek, sorumluluğundan kurtulmanın mümkün olmadığı görüşüne yakın durduğunu söyleyebiliriz. Fakat O’nun sözlerinden, kazâ yükümlülüğünü kabul etmekle beraber, bu kazanın, namazın mazeretsiz olarak terkini telafi etmek konusunda yeterli olamayacağı görüşünü çıkarmak da mümkün görünmektedir.

Günümüz ilâhiyatçılardan Hüseyin Atay, kazâ namazı konusunda, çoğunluğun görüşüne muhalif olanlardan biridir. O, namazın kazâ edilmesi hakkında, bazı fıkıh âlimlerinin delillerini kısaca anlattıktan sonra; kazâ namazının olmadığını söylemektedir.²⁹⁴ Müellif, bu görüşünü savunurken, Şâri’in, namazın kazâsını emretmediğini ileri sürer. Kazânın gerekliliğine hükmedenlerin delil olarak getirdiği, Ramazan orucunun yolculuk, hastalık gibi sebeplerle ertelenmesine izin veren Kur’an ayetinin ve Hz. Peygamber’in uyuyan ve unutanın, namazı vaktinden sonra kılmasını emreden hadisinin, kazâyı değil edâyı emrettiğini ifade eder. Çünkü mükellef, söz

²⁹¹ İbn Teymiyye, *Minhâcû’s-Sünne*, V, 225.

²⁹² İbn Teymiyye, Ebu’l- Abbâs Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalîm (ö.728/1328), *Mecmû’l-Fetevâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asımî en-Necdî, Riyad: Dâru Alemlî’l-Kütüb, 1991, XXII, 98-103.

²⁹³ İbn Teymiyye, *Mecmû’l-Fetevâ*, XXII, 104.

²⁹⁴ Atay, *Kur’an’a Göre Araştırmalar*, III, 117.

konusu durumlarda edâ zamanını, oruçta, kendi belirleyecek, namazda ise hatırladığı veya uyandığı zaman edâ zamanı olacaktır. Dolayısıyla vaktinden sonra yapılan bu ifalar kazâ değil edâdır.²⁹⁵

Ayrıca, namaz kazâ edilemez demenin manası; namaz kazâya bırakılamaz, her durumda ve her halükarda kılınacak demektir. Namazı kasten terk etmek, kazâ edilerek telafi edilemeyecek bir günahdır.²⁹⁶

Atay, “kazâ namazı” kavramını kabul etmemekle beraber, kişinin zor ve sıkıntılı bir durumda, kılamadığı namazı, kazâ etme imkânına sahip olduğunu söyler. Resulullah’ın Hendek savaşında kılamadığı namazları, daha sonra kılmış olmasını örnek göstererek, unutmadığı veya uyumadığı halde namazını başka zorluktan dolayı kılammış olan kişinin kazasının, fikhen “kazâ” dense de aslında edâ sayılabileceğini söyler.²⁹⁷ Tembellik, gevşeklik, ihmal ve aldırış etmemek gibi sebeplerden dolayı vaktinde kılınamayan namazın ise kazâ edilemeyeceğini, bunların tövbe ile affa uğrayacaklarını belirtir.²⁹⁸

Bilerek kılınmayan namazın kaza edilemeyeceği görüşünü savunan çağdaş yazarlardan biri de Seyyid Sâbık’tır. O, bu görüşünü İbn Hazm’ın konuyla ilgili görüşlerini alıntılarla suretiyle belirtir.²⁹⁹

İlahiyatçı yazar Süleyman Ateş, kazâ namazı konusunda kendisine sorulan bir soruya karşılık şu cevabı vermiştir: “*Kasten namaz kılmayanın, kasten oruç tutmayanın kazası yoktur. Çünkü kasten namaz kılmayan insan kültür itibarıyla Müslüman’dır ama eylemli İslâm’a geçmemiştir. Kur’ân’ın anlatımına göre böyledir. Şimdi namaza başlamış olan kimse, yeni eylemli İslâm’a girmiş olur. Yeni Müslüman olan kimseden önceki zamanlarda yapmadığı ibadetleri yapması istenmez. Hadise göre İslâm, daha önceki günahları siler. Ömrünün bir zamanında namaza başlayan kimse, önceki*

²⁹⁵ Atay, *Kur’an’a Göre Araştırmalar*, III, 117, 118, 119.

²⁹⁶ Atay, *Kur’an’a Göre Araştırmalar*, III, 120.

²⁹⁷ Atay, *Kur’an’a Göre Araştırmalar*, III, 126, 127.

²⁹⁸ Atay, *Kur’an’a Göre Araştırmalar*, III, 127.

²⁹⁹ Seyyid Sâbık, *Fıkhu’s-sünne*, I, 285-288.

namazları ve oruçları için Allah'tan af dileycek tövbe istiğfar edecek. Düzenli namazını kılacak.”³⁰⁰

Modern İlmihal adlı eserin yazarı olan Beşir İslamoğlu da İbn Teymiyye, İbn Hazm ve Seyyid Sâbık'ın görüşlerine dayanarak, namazın mümkün mertebe vaktinde kılınması gerektiğini belirtir ve bilerek namazı terk edenin onu kazâ etme imkânından mahrum olduğunu söyler.³⁰¹

Kasten kılınmayan namazların kazâ edileceğini savunanların delillerinden birinin Hz. Peygamber'in “*Kim bir namazı unuttur veya uyuyarak geçirirse, hatırladığı zaman onu kılsın! Onun bundan başka kefareti yoktur*” hadisi olduğu daha önce geçmişti. Aynı hadis, karşı görüşü savunanların da delillerinden birini oluşturmaktadır. Hadisin mefhûm-u muhâlifî,³⁰² mazeretsiz olarak kılınmayan namazların kazâ edilemeyeceğine işaret eder denilmektedir. Çünkü “şartın yokluğu; meşrûnun yani şarta konu olan şeyin de yokluğunu gerektirir.”³⁰³ Hadiste sayılan vasıflara sahip olmayan, namazını uyku ve unutma sebeplerinden başka bir sebeple geçiren kimseye kazâ etme hakkı tanınmamıştır. Hükmün sınırları çizilmiştir.

Hâlbuki karşı görüşün sahipleri, mazereti olan kaza ederse; mazereti olmayan öncelikle kaza eder demişler ve hadisin mefhûm-u muhâlifinden uyku ve unutmanın dışındaki sebeplerin de kastedildiği sonucunu çıkarmışlardır.

Bu konudaki bir başka yorum da şudur: “*Namaz ceza türünden bir hüküm olmadığından ‘mazur kimsenin namazını kazâ etmesi vacip olduğuna göre, mazur olmayanın öncelikle kazâ etmesi gerekir’ denilemez. Çünkü namaz, Yüce Allah'ın kuluna bir ikramı ve onun şerefini yüceltmesidir... ‘Mazur kimse Allah ile sohbet etme ve O'na yaklaşma konusunda ikrama nail kıldığına göre, isyankâr kişinin ikram ve*

³⁰⁰ Süleyman Ateş, *Zuhr-u ahar ve kazâ namazı*, Vatan, 22 Nisan 2009, s. 20.

³⁰¹ Beşir İslamoğlu, *Modern İlmihal*, Ankara, İlahiyat, 2002, s. 108-109.

³⁰² “Mefhûm-u muhâlefet, söziün, mantukun (hükümü lafzen açıklanan) hükmünün, hükümde dikkate alınan kayıtlardan birini taşınaması sebebiyle meskutun anı (hükümü lafzen açıklanmamış) hakkında geçerli olmadığına delâlet etmesidir.” Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, s. 345.

³⁰³ Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, II, 29; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, II, 85.

yaklaşmaya nail kılınması daha önceliklidir” demek mümkün değildir. Bu sebepler ve sonuçlar arasındaki münasebeti tamamen koparır. ³⁰⁴

Kasıtlı olarak terk edilen namazın kazâ edilemeyeceğini savunanların görüşlerini dayandırdıkları ana unsur, bu konuda Kur'an ve sünnette açık bir hüküm bulunmayışıdır. Bu iki kaynağın dışında, kimsenin hüküm koyma yetkisinin olmadığından hareketle; kıyas vb. yollarla kazânın sabit olamayacağını söylemektedirler. Namaz gibi bir görevin bilerek ifâ edilmemesi çok büyük bir günah olduğu için, bu suçun kazâ etmek suretiyle giderilmesini mümkün görmezler. Boşuna bir fiil olarak gördükleri bu çeşit kazâyâ kapı aralamanın, mükellefin namaz konusunda gevşek ve ciddiyetsiz davranmasına yol açacağı endişesine sahiptirler.

Mazeretsiz olarak kılınmayan namazın kazâ edilmesinin meşruiyeti konusunda ortaya konan olumlu ve olumsuz görüşleri, delilleriyle beraber mukayese ettiğimizde; namazı vaktinde kılmanın değerinin, daha sonra bir zamanda kılmakla eşit olamayacağı anlaşılmaktadır. Ancak bu durum namazı ihmal eden mükellefin, daha sonra bu yükümlülüğü yerine getirmesine engel olmamalıdır. Çünkü mazeret sebebiyle edâ edilemeyen namazın kazâsı hakkındaki hüküm, evleviyet ilkesi gereği, mazeretsiz geçirilen namazlar için daha güçlü hale gelmektedir. Namaz borcu, ifâ edilmediğinde mükellefin zimmetinden düştüğüne dair bir delil bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in bilerek kılınmayan namazla ilgili bir sözünün varid olmamasının sebebi; o dönemde mü'min bir kişinin kasten namazını terk edeceğine ihtimal verilmemesi olabilir.

H. UYGULAMA

Buraya kadar, kazânın ne anlama geldiği, hangi durumlarda yapıldığı ve namazı kazâ etmenin hükmü hakkında bilgiler verildi. Bu bölümde; önce, hangi namazların kazâ edilmesi gerektiği konusu açıklandıktan sonra; bu namazın kazâsının nasıl ve ne

³⁰⁴ İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, II, 10, 11.

zaman yapılacağı ile ilgili, fukaha tarafından ortaya konan bilgi ve hükümler ele alınacaktır.

Prensip olarak; ifası konusunda kesin emir bulunan, yerine getirilip getirilmemesi kişinin isteğine bırakılmamış olan ibadetler, zamanında edâ edilmediyse, sonradan kazâ edilmelidir. Daha önce de bahsedildiği gibi, bu tür ibadetler, mükellefin zimmetinde sabit olduktan sonra ödenmesi gereken bir borç haline gelmiştir.

1. Kazânın Vakti

Vakitli olarak farz kılınmış bir namazın, usulüne uygun şekilde edâ edilmiş sayılması için, kendine ait zaman diliminde kılınmış olması gereklidir. Bu vakitte kılınamamış namazın daha sonra kazâ edilmesi için, edâda olduğu gibi belirlenmiş bir vakit yoktur. Ömrün bütün vakitleri kazâ için vakittir.³⁰⁵ Namazını vaktinde kılamayan kişi, en yakın zamanda onu kazâ etmeli, geciktirmemelidir, fakat bunun için dinin belirlediği bir zaman dilimi yoktur. Bununla beraber, hayırlı işlerde acele etmek gerektiğinden, bir an evvel kılınmalıdır denmiştir.³⁰⁶ Hatta kazâyâ kalan namazların ancak çoluk çocuğun nafakası ile uğraşmak ve ihtiyaçları karşılamak gibi sebeplerle geciktirilebileceği aksi halde acele ifâ edilmeleri gerektiği de söylenmiştir.³⁰⁷ Ancak daha önce “mekruh vakitler”³⁰⁸ başlığı altında ele alındığı gibi, Hz. Peygamber’in namaz kılmayı yasakladığı üç vakit vardır. Buna göre; güneş doğarken ve batmak üzere olduğu zaman, bir de tam tepede olduğunda Hanefiler kazâ namazı kılınmaz demişlerdir.³⁰⁹

³⁰⁵ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 524.

³⁰⁶ İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm*, II, 8.

³⁰⁷ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 536.

³⁰⁸ Tezin 17. Sayfası.

³⁰⁹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 524.

Mâlikîler, kâza namazlarının, mekruh vakitler de dâhil her vakitte kılınabileceğini söylemişlerdir.³¹⁰ Onlara göre kazâ için vakit; kılınmayan namazın hatırlandığı andır.

Şâfiîlere göre; diğer vakitlerde olduğu gibi mekruh vakitlerde de kazâ namazı kılınabilir. Zira namazın kazâsıyla ilgili hadislerden birinde; geçen namazın hatırlandığı an kılınması gerektiği ifade edilmiştir. Bu sebeple namazın kılınmadığı, mekruh vakitlerden birinde hatırlanırsa; kazâsının hemen yapılmasının doğru olduğu görüşündedirler. Çünkü bu vakit, kılınmayan namazın vaktidir.³¹¹ Ancak kazâ namazlarını, özellikle mekruh vakitlerde kılmak caiz olmaz.³¹²

Hanbelî mezhebine göre; her vakitte kazâ namazı kılınabilir.³¹³ Bu vakitlere mekruh vakitler de dâhildir.³¹⁴

2. Tertip

Kazâ namazları için belirlenmiş bir vaktin olmadığı fakat vaktinde kılınmamış olan namazın bir an önce telafisinin gerekli olduğu yukarıda belirtilmişti. Bir müslüman için esas olan; namazın muntazaman kılınması, bu ibadetin günlük hayatın bir parçası haline getirilmesidir. Farz namazlar belli bir sıraya göre edâ edilirler. Edâ sırası belirlenmiş namazın kazâsı yapılırken edâsında olduğu gibi sıra gözetilip gözetilmeyeceği ayrıntılı olarak üstünde durulmuş bir konudur. Bir kimsenin herhangi bir sebepten dolayı kılamadığı namaz sayısı birden fazla ise; bunlar kazâ edilirken gerek bu namazlar arasında gerek bu namazlarla, kılındığı vaktin namazı arasında sırayı gözetmenin şart olup olmaması bakımından konu incelenmiş ve farklı görüşler ortaya çıkmıştır.³¹⁵

³¹⁰ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 152; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 63; Cezirî, Abdurahman b. Muhammed b. İyaz (ö.1360/1941), *el-Fıkh ale'l-mezahibi'l-erbaa*, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1972, I, 496.

³¹¹ Şâfiî, *el-Ümm*, I, 241; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 151.

³¹² Cezirî, *el-Fıkh ale'l-mezahibi'l-erbaa*, I, 496.

³¹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 515; Cezirî, *el-Fıkh ale'l-mezahibi'l-erbaa*, I, 497.

³¹⁴ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetevâ*, XXII, 107.

³¹⁵ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 256.

Namazlar arasında sırayı gözetmek; “*düzene koymak, işi belli bir sıra üzere yapmak*”³¹⁶ demek olan “tertip” kelimesiyle ifade edilmiştir. Üzerinde altı vakitten daha az kazâ namazı borcu olan kimseye “sâhib-i tertip” adı verilir.³¹⁷

Namazda tertip dört türlü olur:³¹⁸

1. Beş vakit namaz arasında tertip: Farz namazların vakitleri arasında sıralamaya riayet edilmesi tartışmasız şarttır. Sabah namazının vaktinde, öğle namazı edâ edilemez. Bunun gibi diğer vakit namazları da kendi vakitlerinde edâ edilmelidirler, çünkü bunların her birinin edâsı vakti girdikten sonra gerekli kılınmıştır.³¹⁹

2. Kazâ namazları ve vakit namazları arasında tertip: Kılamadığı bir namazı hatırlayıp ta kazâ edecek olan kişinin önce vaktin namazı mı, yoksa kazâ namazını mı kılacağı konusunda farklı görüşler vardır.

Hanefî mezhebi, bu durumda tertibi şart görüyor.³²⁰ Tertip sahibi olan kişi, önce kazâyâ kalan namazını kılacak daha sonra vaktin namazını kılacaktır. Çünkü kazâyâ kalan namazın vakti; hatırlandığı zamandır.³²¹ Nitekim Hz. Peygamber, “*Kim bir namazı uyuyarak veya unutarak geçirirse; hatırladığında onu kalsın. Bu onun vaktidir*”³²² buyurmuştur. Bu sebeple, kazâdan önce kılınan vaktin namazı, henüz vakti girmeden kılınmış olur ki bu da caiz değildir.³²³ Şayet kişi kazâyı unutursa; o zaman vaktin namazının kılınmasının mahzuru yoktur çünkü bu durumda vakit, farz namazın vaktidir.³²⁴ Tertip sahibi olan kimse vaktin namazını edâ ederken, kazâyâ kalan

³¹⁶ Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 570.

³¹⁷ Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 490; Yaşaroğlu, “Kazâ”, *DİA*, XV, 113.

³¹⁸ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 596.

³¹⁹ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 596; İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, II, 18.

³²⁰ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 596; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 153; İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 256; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, II, 523; Cezirî, *el-Fıkah ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, I, 493.

³²¹ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 597; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154.

³²² Buhârî, “Mevâkîf”, 36; Müslim, “Mesâcid”55; Tirmizî, “Salât”131; İbn Mâce, “Salât” 10; Nesâî, “Mevâkîf”49; Ebû Dâvûd, “Salât” 11; Darimî, “Salât” 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 484, 532, 562, VII, 278.

³²³ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 597.

³²⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154.

namazını hatırlarsa; içinde bulunduğu namaz bozulur. Hanefîlerin bu hükmü dayandırdıkları hadis şudur:³²⁵ “Kim bir namazı unutup da imamla birlikte namaz kılarken hatırlarsa, imamla namaza devam etsin, o nafile olur. Sonra hatırladığını kazâ etsin, imamla birlikte kıldığını da tekrar kılsın”³²⁶ Buna göre, altı vakitten daha az namazını kazâya bırakmış olan kişi, bunlardan birini hatırladığında hemen kılmalıdır. Ancak mazeret sebebiyle söz konusu tertibe riayet mümkün olmayabilir, konu “tertibi düşüren şeyler” başlığı altında ileride açıklanacaktır.

İmam Mâlik’ten bu konu hakkında şu görüş nakledilmiştir: “Eğer geçen namazların sayısı beş ve beşten aşağı ise, -kazalar kılınıncaya kadar edâ namazının vakti geçse bile – tertibe riayet etmek şarttır. Hatta eğer kişi edâ namazı içinde iken, geçirdiği namazı hatırlasa içinde bulunduğu edâ namazı –önce kazâları kılmadığı için- bozulur.”³²⁷

Şâfiîlerin, kazâ ve vakit namazları arasındaki tertip konusunda delil olarak aldıkları hadis; “Biriniz bir namazı unutup da onu farz bir namazı kılarken hatırlarsa, içinde olduğu namazı tamamlasın. Bu namazdan çıkınca unuttuğu namazı kılar”³²⁸ hadisidir.³²⁹ Onlara göre söz konusu namazlar arasında tertibe riayet sünnettir.³³⁰ Kazâ namazını kılmadan önce vaktin namazı kılınabilir.³³¹ Bununla beraber İmam Şâfiî’nin vakit müsait ise; önce kazâ namazını sonra vaktin farzını kılmak daha iyidir dediği de nakledilmiştir.³³²

³²⁵ Kâsânî, *el-Bedaî*, I, 597; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154; İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 256.

³²⁶ Dârekutnî, Ebü’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (ö.385/995), *Sünenü’l-d-Dârekutnî*, thk. Abdullah Haşim Yemânî Medenî, Medine: Dârü’l-Mehâsin, 1966, “Salât” I, 421.

³²⁷ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 257.

³²⁸ Dârekutnî, *Sünenü’l-d-Dârekutnî*, “Salât” I, 421.

³²⁹ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 257.

³³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 153; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, s. 34.

³³¹ Kâsânî, *el-Bedaî*, I, 595.

³³² İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 257.

Hanbelîlere göre, kazâ namazı önce kılındığında vaktin namazının geçmesi endişesi yoksa kazâ öne alınır, vakte ait olan namaz ondan sonra kılınır. Aksi halde vakit namazı kılınmalıdır.³³³

3. Kazâ namazları arasında tertip: Birden fazla namazı kazâyâ kalmış olan kişinin, bu namazları kazâ ederken sıraya uymasının gerekliliği konusunda âlimler arasında çok farklı bir görüş olmadığı görülür. Vakit müsait olduğu zaman, kazâ namazlarını tertibe riayet ederek kılınmasının uygun olacağı görüşü, üzerinde ittifak edilen bir görüştür.³³⁴ Bunun sebebi; Hz. Peygamber'in Hendek savaşı gününde kılmadığı namazları, o günün akşamında sırasıyla kıldırmasıdır.³³⁵

Kazâlar arasındaki tertibi, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler şart görürken, Şâfiîler mümkün olduğu takdirde uygun görürler.³³⁶

4. Namazın fiilleri arasında tertip: Namazın rek'atları veya rüku', secde gibi parçaları arasında sıranın gözetilememesi durumunda, mükellefin ne yapması gerektiğini ifade eder. Bu, namazın bütünüyle değil de bazı bölümlerinin kazâ edilebilmesi konusudur. Bir kimse vakit içinde namaza yetiştiği halde, namazın bir bölümünde uyumak vb. sebeplerle veyahut da namaza imamla beraber başlayamadığı için namazın bazı fiillerini kaçırmış olabilir. Böyle bir durumda yetişemediği bölümleri namazını bitirmeden ifâ etmelidir.³³⁷

Tezimizin sınırlarını aşacağından, bu konunun tafsilatına girmiyoruz. Namazın fiilleri arasında belli bir sıra vardır. Bazı sebeplerle bu sıraya uyulmamışsa, namazın kaçırılan veya zamanında ifâ edilemeyen bölümlerinin, bazı şartlar dâhilinde telafisinin mümkün olduğu görülmektedir.³³⁸

³³³ Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 495.

³³⁴ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 258.

³³⁵ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 258; Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 598.

³³⁶ Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 493-496.

³³⁷ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 258; Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 610.

³³⁸ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 258-264.

Fıkıh âlimlerine göre; tertîbi düşüren üç durum vardır. Bunlar gerçekleşirse, kaza namazlarının ifasında tertibe uymak şartı ortadan kalkar.³³⁹

1. Vaktin daralması: Bir kimse vaktin namazını henüz kılmamışken, önceden kılamadığı bir namazı olduğunu hatırlarsa, kural olarak, tertibe uyması gerektiğinden önce kazâyı ifâ etmelidir. Fakat böyle yaptığında, vaktin namazını kılmaya zaman kalmayacaksa, o kişi üzerinden tertibe uyma yükümlülüğü düşer.³⁴⁰ Başka bir deyişle, vakit hem kazâ namazını, hem de vakit namazını kılamayacak kadar dar olursa tertip düşer.³⁴¹ Mesela ikindi namazının vaktinin sonunda, kazâyı kalan öğle namazı kılındığı takdirde, vaktin namazı olan ikindi namazı kılınmayacaksa; vaktin namazı öne alınır.

2. Unutma: Vakit namazının edâ eden kişinin bu esnada kazâ namazı bulunduğunu unutması; tertibi düşüren şeylerden biridir.³⁴² Hz.Peygamber'in bir gün akşam namazını edâ ettikten sonra şöyle sorduğu rivayet ediliyor: "*İkinci namazını kıldığımı gören var mı?*" orada bulunanlar: "*Hayır*" deyince, O da ikindi namazını kılmış ve daha sonra akşam namazını tekrar kılmamıştır. Eğer bu durumda tertip gerekseydi, akşam namazını iade etmesi gerekirdi.³⁴³ Bundan dolayı mesela bir kimse abdestli olduğunu zannederek, abdestsiz öğlen namazını kıldıktan sonra, abdest alıp ikindi namazını kılar ve öğleyi abdestsiz kıldığını hatırlarsa; sadece öğle namazını iade eder, kıldığı ikindi namazını iade etmesi gerekmez.³⁴⁴

3. Kazâ namazlarının çokluğu: Hanefilere göre, kazâ namazlarının sayısı altıya ulaşırda tertip düşer.³⁴⁵ Bu sayı bir güne ait namazların sayısıdır. Bunun sebebi şu şekilde açıklanmıştır: "*Eğer geçen namazlar çoğaldığı halde yine tertip gerekli*

³³⁹ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 602; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154.

³⁴⁰ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 602; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154; İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 524.

³⁴¹ Cezirî, *el-Fıkıh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 494.

³⁴² Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 604; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154; İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 526; Cezirî, *el-Fıkıh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 494.

³⁴³ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 604; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154.

³⁴⁴ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 604.

³⁴⁵ Kâsânî, *el-Bedâi*, I, 606; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154; Cezirî, *el-Fıkıh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 494; İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 526.

*görülseydi, o zaman vakit namazları geçerdi ki, bu da caiz değildir.*³⁴⁶ Mükellefe kolaylık göstererek hem vakit namazlarını hem de kazâ namazlarını kılması sağlanmak istenmiştir. Kazâ namazlarının çok sayılma sınırının ne olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. Hanefî imamlardan Züfer, tertîbin düşmesi için kişinin bir aydan fazla kazâ namazı bulunması gerektiğini söyler.³⁴⁷ Bısr Müreysî'ye göre ise; kazâ namazları ne kadar çok olursa olsun, tertîp düşmez, hatta hatırladığı kazâ namazını kılmayan kişinin bundan sonra kıldığı namazların hiçbirisi geçerli değildir.³⁴⁸ Geçen namaz sayısının altı vakte ulaşmış sayılması; bu namazların altıncısının vaktinin çıkmasıyla olur.³⁴⁹

Mâlikî mezhebi, tertîbi düşüren sayının beş olduğunu söyler. Ona göre, beş vakit namaz kazâya kalmış ise, artık bu namazları tertîbe uyarak kılmak gerekli değildir.³⁵⁰

Kazâya kalan namazların çokluğu sebebiyle tertip düştükten sonra, bu namazlar kılınıp azaltılmak suretiyle tekrar tertîp sahibi olunamaz.³⁵¹ Bir kimse gün içinde kaç vakit namazının kazâya kaldığını unutursa, ihtiyaten beş vaktin namazını da kazâ etmelidir.³⁵²

3. Kazânın İfâ Şekli

Herhangi bir sebepten dolayı zamanında ifâ edilmemiş olan namazın sonraki bir zamanda ne şekilde kazâ edileceği mükellefin bilmesi gereken bir husustur.

Kılınmayan her namazın kazâ edilmesi gerekmemektedir. Vakti belirlenerek kılınması emredilen namazlar, vakitleri içinde ifâ edilmedikleri zaman kazâları gerekli hale gelmektedir. Bu sebeple sadece farz namazlar kazâya konu olur. Kılınıp kılınmaması kişinin seçimine bırakılmış bir namaz, edâ edilmediğinde; telafisi de kural olarak istenmiş değildir. Çünkü burada Şâri'in belirlediği vakti ihlal etmek söz konusu olmaz. Buna göre, beş vaktin farz namazları kılınmadığında, kazâ edilir. Hanefîler

³⁴⁶ Kâsânî, *el-Bedaî*, I, 606; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154.

³⁴⁷ Kâsânî, *el-Bedaî*, I, 606; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154.

³⁴⁸ Kâsânî, *el-Bedaî*, I, 606; Serahsî, *el-Mebsût*, I, 154.

³⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 155.

³⁵⁰ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 258.

³⁵¹ İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 529.

³⁵² Şirazi, *el-Mühezzebe*, I, 195; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 347.

kendilerinin vacip, diğer üç mezhebin sünnet kabul ettiği vitir namazının da, vakti içinde ifâ edilmediğinde, kazâ edilmesi gerektiğine hükmetmişlerdir.³⁵³

Kazâ namazlarının nasıl kılınacağı hakkında mezheplerin farklı görüşleri vardır. Görüşlerden biri şu kurala dayanır: Kazâyâ kalan namaz, geçirildiği zaman ne şekilde kılınacak idiye, kazâen kılarken de o şekilde kılınmalıdır. Hanefî ve Mâlikî görüşü bu yöndedir.³⁵⁴ Buna göre; namazın kısaltılabileceği bir yolculuk esnasında kılınmayan namaz, yolculuk dışında kazâ edilirken de kısaltılarak kılınacaktır. Dört rek'atlı namazın iki rek'at kılınması gibi. Aynı şekilde ikamet edilen yerde kazâyâ kalan namaz yolculukta kaza edilecekse; kısaltılmadan kılınır. Yine bu sebepten dolayı sessiz okuyuşla kılınması gereken namaz, zamanında kılınmayıp, kazâ edilirken, hangi vakitte olursa olsun, sessiz okuyuşla ifâ edilir. Şayet sesli okuyuşla kılınması gereken bir namazsa, kazâsı da o şekliyle yapılmalıdır.³⁵⁵

Şâfiîler kazâ namazının, ifâ edildiği vaktin şartlarına uygun olarak kılınması gerektiğini söylerler.³⁵⁶ Kazâyâ kalan yolcu namazı, ikamet halinde kazâ edilirse tam yani dört rek'at olarak kılınır. Çünkü namazı mümkün olduğu kadar asıl şekliyle kılmak gerekir.³⁵⁷ Kazânın ifâ edildiği vakitte, namazdaki okuyuş ne şekilde yapılacaksa, kazâ namazındaki okuyuş da aynı şekilde yapılmalıdır.³⁵⁸

Hanbelî mezhebinin konuya bakışı Şâfiî mezhebi ile paralellik gösterir. Onlar da kazâ namazının kılınma vaktine itibar ederler. İkamet halinde kazâyâ kalan namaz yolculukta kılınacaksa kısaltılarak kılınmalıdır. Yolculukta kazâyâ kalan namaz ise ihtiyaten dört rek'at olarak kılınır.³⁵⁹

Kazâ namazları, vakit namazları gibi cemaatle, ezan ve kamet okunarak kılınabilir. Hz. Peygamber'in Hayber dönüşünde uyku sebebiyle sabah namazını kazâ

³⁵³ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 523.

³⁵⁴ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 256; Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 492.

³⁵⁵ Serahsî, *el-Usûl*, I, 46; Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 492.

³⁵⁶ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 256; Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 492.

³⁵⁷ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, I, 256; Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 492.

³⁵⁸ Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 492.

³⁵⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 141; Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 492.

ederken cemaatle kılması ve Bilâl'e ezan ve kamet okumasını söylemesinden hareketle kazâ namazlarında ezan ve kamet okunması, bu namazların cemaatle kılınması Haneî uleması tarafından sünnet kabul edilmiştir.³⁶⁰ Çünkü ezan ve kamet vaktin değil namazın sünnetlerindendir.³⁶¹

Bahsi geçen hadisin bazı rivayetlerinde Resulullah'ın Bilâl'e kamet okuttuğu bazısında ise hem ezan hem kamet okuttuğu ifade edilmiştir. Bu yüzden fukaha konuyu farklı değerlendirmiştir.

Mâlikîler kazâ namazında sadece kamet okunacağını söylemişlerdir.³⁶² Hükmi dayandırdıkları diğer bir hadis, daha önce naklettiğimiz; Hendek savaşının olduğu gün Hz. Peygamber ve ashabının öğle, ikindi ve akşam namazlarını yatsının vaktinde kazâen kılmaları hadisesidir. Bu namazlar cemaatle kılınırken sadece kamet getirildiği nakledilmiş ezan zikredilmemiştir.³⁶³

Şâfiîler, hadislerin birinde ezan, diğerinde kametin emredildiğini göz önüne alarak; her ikisinin de müstehap olduğunu söylemişlerdir.³⁶⁴ Nevevî Ebû Hüreyre hadisinde ezandan bahsedilmediği halde Ebû Kata'de'nin rivayetinde bahsedilmesinin iki cevabı olabileceğini söyler:

Birincisi: Ezanın zikredilmemesi, kazâ namazı kılarken ezan okunmayacağı anlamına gelmez. Belki de ezan okundu fakat ravî bunu ihmal etti veya bilmiyordu.

İkincisi: Bu sefer ezanın okunmamış olması; terkinin cevazını göstermek için olabilir. Yolculuk halinde ezan okunmadan kazâ namazı kılınabileceğine işaret olması da mümkündür.³⁶⁵

³⁶⁰ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 49;

³⁶¹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 49; Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Haneî (ö.1231/1816), *Hâşiye ala merâkı'l-Felah şerhi Nûri'l-İzâh*, 3.bs. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1904, s. 134.

³⁶² İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 114.

³⁶³ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I, 112-113.

³⁶⁴ Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, V, 187, 191.

³⁶⁵ Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, V, 187.

Hanbelî mezhebine göre; birden fazla namazı kazâya kalan kimsenin, bu namazları kılariken ilkinde ezan okuması müstehaptır. Sonra her namaz için ayrı ayrı kamet okur, ezan okumasa da olur. Ezan ve kamet daha çok, namaz cemaatle kılınacaksa ilan için uygun görülmüştür. Namaz ferdî kılınacaksa buna gerek görülmeyebilir.³⁶⁶ Mümkün olduğu takdirde bu namazı cemaatle kılmak sünnettir.³⁶⁷

Kazâ namazını cemaatle, ezan ve kamet okuyarak ya da sadece kamet okuyarak kılmak müstehap olup, bunların terki namazı bozucu bir unsur değildir.

Kazâ namazı olan kişinin beş vakit namazı sünnetleriyle beraber kılmasının hükmü nedir? Bir an önce yükümlülüğten kurtulmak maksadıyla, kılınması farz olan namazların dışında namaz kılmayıp, kazâ namazlarına devam edilmesinin uygun olup olmadığı sorusuna fıkıh âlimleri farklı cevaplar vermişlerdir. Hanefiler, geçmiş namazların kazâsıyla meşgul olmanın, nafil namaz kılmaktan daha iyi ve önemli olduğunu söylerken, farz namazların sünnetlerini, kuşluk, tesbih ve tahiyyetü'l-mescid namazlarını istisna ederler. Sayılanların dışında nafil namaz kılmak yerine kazâ namazlarına ağırlık verilmesini uygun görürler.³⁶⁸

Mâlikîler kazâ namazı borcu bulunan kişilerin nafilelerle meşgul olmayıp kazalarını ödemeleri gerektiği görüşündedirler. Bayram namazı, sünnet saydıkları vitir namazı dışındaki nafileler kılınmasın demişlerdir. Bununla beraber farz namazlara bağlı sünnetlerin kılınmasında da mahzur görmemişlerdir.³⁶⁹

Şâfiî mezhebi, üzerinde kazâ namazı bulunan kişilerin hangi tür olursa olsun nafil namazlarla meşgul olmaması gerektiğine hükmetmiştir. Hatta bu durumda nafil kılmak haramdır demişler, önce kazâya kalmış namazların kılınmasını istemişlerdir. Bu nafil namazlar farz namazlara bağlı vaktin sünnetleri de olsa durum değişmez. Böylelikle kılınması şart olan kazâ namazları bir an önce ödenmiş olur.³⁷⁰

³⁶⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 75-76.

³⁶⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 349.

³⁶⁸ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 536; Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 491-492.

³⁶⁹ Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 492.

³⁷⁰ Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 492.

Hanbelî mezhebi, kazâ namazlarına öncelik vermek gerektiğini, farz namazların önünde veya sonunda kılınan nafile namazlar dışında kalan nafileleri kılmanın haram olduğu görüşündedirler.³⁷¹

Kazâ namazı olan kişinin, nafile namazları kılmayıp, borçlarını telafi etmesinin uygun olacağı, kimi âlimlerin tavsiyesi, kimilerinin de şartı olarak karşımıza çıkıyor. Ancak buradaki beş vaktin sünnetini bile kılmayıp, kazâ namazlarının kılınması gerektiğini söyleyenlerin bu sözlerinin doğru anlaşılması önemli bir konudur. Kazâ borcu olan bir kimsenin, bu görevini mümkün mertebe her türlü faaliyetin önüne geçirmesi istenmiştir. Bedensel veya malî açıdan bir tehlike ve zararın söz konusu olduğu durumlar, ailenin geçimi için çalışmak zorunda olmak, yemek yemek, uyumak gibi zarurî ihtiyaçlar dışındaki bir sebeple kazâ namazı geciktirilmemesi denmiştir.³⁷² İbn Teymiyye, “bir kimsenin kazâ namazı çoksa; bunları bir an önce kılması, nafilelerle meşgul olmasından iyidir”³⁷³ der. İbn Âbidin, “Tertibi düşürecek kadar çok olan kazâ namazlarını çoluk çocuğun nafakası vesair ihtiyaçlar sebebiyle geciktirmek câizdir. Her gün evvelâ çalışır sonra kalabildiği kadar kazâ kılar. Namazları bitinceye kadar bu şekilde hareket eder”³⁷⁴ diyor. Bu ifadelere bakıldığında; “kazâ namazı olan sünnet namazları kılmasın” ifadesinden, bu namazları bitirmeden her türlü şeyle meşgul olunabilir fakat sünnet namaz kılınmaz gibi bir anlamın çıkmadığı görülmektedir. Mesele ne kadar ömrü olduğunu bilmeyen insanın, namaz gibi önemli bir görevi vakti varken ifâ etmesinin son derece önemli olduğunun bilinmesi olsa gerektir.

³⁷¹ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetevâ*, XXII, 104; Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 492.

³⁷² Buhâtî, Şeyh Mansur b. Yunus b. Selahaddin el-Hanbelî (ö.1051/ 1641), *Keşşâfü'l-kına' an metni'l-İkna'*, thk, İbrahim Ahmed Abdülhamid, Riyad: Dâru Âlemil-Kütüb, 2003, I, 308; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I, 347; Cezirî, *el-Fıkh ale'l- mezâhibi'l-erbaa*, I, 491; İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetevâ*, XXII, 104.

³⁷³ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetevâ*, XXII, 104.

³⁷⁴ İbn Âbidin, *Reddü'l-muhtâr*, II, 535.

II. TÖVBE

Tövbe olarak dilimize geçmiş olan bu kelimenin, arapça aslı التَّوْبَةُ (et-tevbe) kelimesidir. Sözlük manası; dönüş,³⁷⁵ günden dönme³⁷⁶ olan kelimenin, aşağıda açıklanacak olan terim manasının da sözlüktekine benzer olduğu görülür. Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât*'ında tövbe kelimesi, "günah işlemeyi en övgüye layık yolla terk etme, bırakma"³⁷⁷ şeklinde geçer. Tövbenin dinî bir terim olarak tarifi şu şekilde yapılmaktadır: Mümkün olduğunca günaha geri dönmek azmiyle, işlenen günahattan pişman olmak,³⁷⁸ Allah'tan uzaklaştıran ve şeytana yaklaştıran yoldan dönmektir.³⁷⁹ Bir başka tarif de şöyledir; tövbe, pişmanlık ve çokça af dilemeyle Allah'a dönmek demektir.³⁸⁰

Kur'an'da tövbe kelimesi ve türevleri birçok ayette geçer. Tövbe kelimesi bu haliyle iki yerde geçmektedir.³⁸¹ Allah'tan af dilemenin gerekliliği, O'nun tövbeleri kabul edeceği gibi hususları içeren çok sayıdaki ayette de kelimenin diğer şekilleri kullanılmıştır.³⁸²

Tövbe hadislerde, yukarıda tarifi edilen şekliyle, bazı günahlardan pişmanlığı ifade eder tarzda geçmektedir.³⁸³

Tövbeyi anlamlandıran üç şeyden bahsedilir: ilki; içinde bulunduğun an günahı terk etmektir. İkincisi; gelecekte günahı terk edeceğine dair kararlılık sahibi olmak,

³⁷⁵ Tehânevî, *el-Keşşâf*, s. 162.

³⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "tvb" md.

³⁷⁷ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 169.

³⁷⁸ Tehânevî, *el-Keşşâf*, s. 162.

³⁷⁹ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-din*, trc. Ahmed Serdaroglu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975, IV, 19.

³⁸⁰ Tehânevî, *el-Keşşâf*, s. 162.

³⁸¹ en-Nisâ 4/ 92 "Kim de bunları bulamazsa, Allah'ın tevbesi(ni kabul etmesi) için birbiri ardınca iki ay oruç tutması gerekir."; et-Tahrîm 66/ 8 "Ey iman edenler, nasûh tövbe ile Allah'a tövbe edin."

³⁸² Misal olarak bkz; el-Bakara 2/30; en-Nûr 24 /31; el-Furkân 25/71.

³⁸³ Wensinck, *el-Mu'cem*, "tvb" md. ;Buhârî, "Libas", 24; Tirmizî, "Tefsir-i Sure", 83; Nesâî, "Kasame", 149; İbn Mâce, "Diyat", 2, "Zühd", 29; Dârimî, "Vudu", 111; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 222, 24, 294.

üçüncüsü ise; geçmişte yapılan günahlardan pişmanlık duymaktır.³⁸⁴ Dördüncü bir unsur da, pişman olunan günahları, mümkün olduğu kadar başka amellerle telafi etmeye çalışmaktır.³⁸⁵ Tövbeye “geçmiş hataların verdiği iç sancısıdır” denmiştir.³⁸⁶ Bilinçli bir müslüman, kötü bir davranışta bulunduğu bundan rahatsızlık duyar. Yaptığı şeyden dolayı içinde oluşan sıkıntıdan kurtulmanın yollarını arar. Bunun yolu öncelikle kişinin yanlışta ısrar etmemesi ve bir daha aynı şeyi yapmamaya azmetmesidir. Günahtan tövbe etmek her mü'minin görevidir. Nitekim Allah Teâlâ Kur'an'da “Ey iman edenler, hepiniz Allah'a tövbe ediniz. Umulur ki kurtuluşa erersiniz”³⁸⁷ buyurmuştur. Tövbe, Allah'ın insanlara sunduğu bir lütuftur. Her zaman hata yapma ihtimali bulunan insan için, kendini kısmen de olsa temizleme ve bu sayede vicdanını rahatlatma imkânı sağlayan tövbe, bir fırsat olarak değerlendirilmelidir.

Vaktinde edâ edilmeyen bir namaz söz konusu olduğunda, telafisi için düşünülmesi gereken yollardan biri de tövbedir. Namazı kılmayarak, Allah'ın emirlerinden birine aykırı hareket etmek, kişiye büyük bir günah yüklemektedir. Günahların affı için mutlaka tövbe edilmeli, aynı hataya bir daha düşmemeye çalışılmalıdır.³⁸⁸

Vakti belirlenmiş olan farz bir namazı, zamanında kılmayan kimsenin ağır bir günah yüklendiği daha önce belirtilmişti. Bütün günahlarda olduğu gibi bu günahın affı için de; öncelikle pişman olmak ve bu hissiyatı Allah'a arz etmek gerekir. Özellikle kasten kılınmayan namazın telafisinde tövbenin önemli bir yeri vardır.³⁸⁹

Dinin meşru gördüğü bir mazeret sebebiyle, zamanında edâ edilmeyen namaz kazâ edildiğinde, görev ifâ edilmiş olmaktadır. Ancak namaz geçerli bir mazeret olmaksızın kılınmayıp da sonradan kazâ edilirse, borç edâ edilmiş olmakla beraber, vakti geçirmiş olmanın günahı bakidir. O kişinin bu günahtan kurtulmak için tövbe

³⁸⁴ Tehânevî, *el-Keşşâf*, s. 162.

³⁸⁵ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, IV, 9; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 169.

³⁸⁶ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-din*, IV, 10.

³⁸⁷ en-Nûr 24/31.

³⁸⁸ Tâhâ 20/ 82; el-Furkan 25/ 70.

³⁸⁹ İbn Âbidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 518.

etmesi gerektiği söylenmiştir.³⁹⁰ Başka bir deyişle, bilerek namaz kılmamak öyle ağır bir günahıdır ki; sadece kazâ edilerek ondan kurtulmak mümkün olmaz. Ayrıca tövbe edilmelidir. Sadece tövbe etmek de yeterli değildir, bunun yanında namaz kılınarak telafisine çalışılmalıdır. Zira tövbenin şartlarından biri şüphesiz ki masiyetten vazgeçmektir.³⁹¹

Kasten kılınmayan namazın kazâ edilmesini uygun görmeyenler, namazı terk etmenin günahı için tövbe yolunu göstermişlerdir.³⁹² Daha önce aktarılan görüşleri sebebiyle, söz konusu namazların kazâ edilemeyeceğini söyleyen İbn Hazm, Allah'tan af dilemeyi öğütlerken nafilâ namazları çoğaltmanın da, önemine değinmiştir. Kazâ etmeyin demekle beraber, yerine yine namaz kılınmasını tavsiye etmiştir.³⁹³ Allah Teâlâ, şöyle buyurur: *"Ve onlar çirkin bir iş işledikleri veya (günahlarla) kendilerine zulmettikleri zaman, Allah'ı anarak hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. Zaten Allah'tan başka kim günahları bağışlar ki. Bir de onlar işlediklerinde bilerek ısrar etmezler."*³⁹⁴ Tövbe ile birlikte nafilâ ibadete de ağırlık verilmelidir. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir.³⁹⁵

Görüldüğü gibi, kılınmayan namazın telafî usullerinden biri olarak değerlendirilen tövbe, kazâ namazı veya nafilâ namazla güçlendirilmiştir.

Namazın terki sebebiyle oluşan günahın sadece tövbe yoluyla affedileceği görüşü de ileri sürülmüştür. Hüseyin Atay, namazını kılmayan kimsenin büyük günaha girdiğini belirttikten sonra, bunun ancak tövbe ile affedilebileceğini söyler.³⁹⁶ Tövbe en büyük günahları siler. Başka hiçbir şey bu günahı silemez. O'na göre tövbe etmek, kazâ etmekten daha önemli ve daha ağır bir iştir. Çünkü Allah'ın huzurunda suçlu olduğunu

³⁹⁰ Serahsî, *el-Usûl*, I, 46.

³⁹¹ İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 518.

³⁹² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 235.

³⁹³ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 235, 244.

³⁹⁴ Âli İmrân 3/ 135.

³⁹⁵ Hûd 11 / 114; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I, 246.

³⁹⁶ Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, III, 121.

hissetmek büyük bir şeydir.³⁹⁷ Atay, ayrıca kazâ ile yükümlü tutulmanın, müslümanın hayatını zorlaştıracak ve onu huzursuz edeceğini savunarak, tövbe ile temize çıkacağını bilen kişinin, dinine daha çok ısınacağını söyler. Hatta farz namazın terkinden dolayı tövbe eden kişinin bundan sorguya çekilmeyeceği kanaatini ifade eder.³⁹⁸ Şu paragraf O'nun konu hakkındaki görüşünü özetler tarzdadır: *"Bir zamanlar namaz kılmayıp sonradan namaza başlayanlar eskiden kıldıkları tövbe eder ve normal günlük hayatlarına devam ederler. Tövbe eskileri affettirir. Tövbe kazâ etmekten daha kuvvetlidir. İnsanı kaza etme sıkıntısından kurtarır. Namaz ve oruç Allah ile kul arasında olduğundan ve bunlara başka insan hakkı karışmadığından, tövbe ile tamamen affa uğrar ve silinirler."*³⁹⁹

Tövbe, tek başına ya da kazâ ile beraber, telafi usullerinden biri olarak, ihmal edilmemesi gereken bir ibadettir. Namazı kazâ etmek, tövbenin fiilî bir şeklidir. Terk günahının giderilmesi hususunda, dille ifade edilen pişmanlık, af dileme ve istiğfar da tövbenin sözlü ifadesidir. Her ikisi bir arada olduğunda tövbenin kabul ihtimali de kuvvetlenmiş olacaktır.⁴⁰⁰

Namazı terk etmenin günahının hac etmekle giderilebileceği de söylenmiştir. Bu hükme 'makbul bir haccın büyük günahları affettireceği' kabulünden hareketle ulaşılmıştır.⁴⁰¹

III. ÖLÜNÜN NAMAZ BORÇLARININ TELAFİSİ

A. ISKÂT

1. Iskâtın Tarifi

Düşmek⁴⁰² manasına gelen سقوط (sukût) kökünden türeyen "iskât" kelimesi, düşmek, düşürülmek,⁴⁰³ atmak gibi manalara gelir.

³⁹⁷ Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, III, 127.

³⁹⁸ Atay, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, III, 128-131.

³⁹⁹ Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre İslâmın Temel Kuralları*, Ankara: M.E.B. 1991, S.111.

⁴⁰⁰ Yafkın, *a.g.m.*, s. 176-177.

⁴⁰¹ İbn Abidin, *Reddû'l-muhtâr*, II, 518.

Terim manası ise; bir hak veya mükellefiyeti düşürmek demektir.⁴⁰⁴ Bu işlemin yapılmasının meşruiyeti, ıskât edilen hakkın niteliğine bakılarak değerlendirilmektedir. İslam hukukunda haklar; Allah hakları ve kul hakları olmak üzere iki bölümdür. Kural olarak bir hak ancak sahibi tarafından düşürülebilir. Kul hakları, hukukun borçlar hukuku, aile hukuku gibi bölümlerinde düzenlenmektedir. Hukuki bir işlem olarak ıskat, bir kimsenin başkasının hakkını ihlâl etmeden kendi hukukunu ilgilendiren bir tasarrufta bulunmasından ibaret olduğu için kural olarak caiz görülmüştür.⁴⁰⁵ Allah hakları, O'nun emir ve yasaklarıyla irtibatlıdır.⁴⁰⁶ İman, ibadetler, kefâretler, haramlar ve hadler, Allah'ın kulları üzerindeki haklarındandır. Nitekim Kur'an'da "*Cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*"⁴⁰⁷ buyurulmaktadır. Hz. Peygamber de bu haklar konusunda şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın kulları üzerindeki hakkı; O'na ibadet etmeleri ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmamalarıdır.*"⁴⁰⁸ Bu itibarla Allah'ın kulları üzerindeki hakları, ancak O'nun izni ile düşürülebilir. Şari'in şarta bağlı olmak kaydıyla, mükelleften bazı yükümlülükleri ıskat ettiğini görmekteyiz.

Edâ edilmeyen namazın telafi usullerinden biri olarak işleyeceğimiz ıskât kavramı, fıkıhın ibadet konusu içinde ele alınmaktadır. Namazın ıskâtına geçmeden önce, ibadetlerde ıskât konusunu genel çerçeve içinde ele alacağız.

2. İbadetlerde İskât

İbadetler, insanın yaratıcısına karşı, şükür duygusu ve samimiyetle ifa etmesi gereken, taabbüdî niteliği olan ve Şâri' tarafından hükümleri belirlenmiş görevlerdir. Bu sebeple bir ibadetin ne zaman ve ne şekilde ifâ edileceğine dair bilgiler, şari'in emirleri doğrultusunda düzenlenmiştir. Allah, kullarını, güçleri ve imkânları nispetinde

⁴⁰² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "skt" md.

⁴⁰³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s. 212.

⁴⁰⁴ Bardakoğlu, "İskât", *DİA*, IX, 137, İstanbul, 1999.

⁴⁰⁵ Bardakoğlu, "İskât", *DİA*, IX, 137.

⁴⁰⁶ Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdris b. Abdurrahim (ö. 684/1285), *el-Furûk= Envârü'l-buruk fî envâi'l-furûk*, Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1928, I, 140.

⁴⁰⁷ Zâriyat 51/56.

⁴⁰⁸ Buhârî, "Tevhid", 1; "Cihad", 46; "Rikak", 37; "Libas", 99; Müslim; Tirmizî, "İman", 18; Nesâî, "İlim", 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 617, VIII, 230, 233, 241, 245, 356.

mükellefiyetlerle sorumlu tutar.⁴⁰⁹ “Allah sizin için kolaylık ister zorluk istemez”⁴¹⁰ ayeti de benzer şekilde anlaşılabilir bir anlam içermektedir. Dinin bu ilkesinin, ibadetlerin ifasında, belirli şartlara bağlı olarak birtakım kolaylıklar getirdiğini görmekteyiz.

Kişinin üzerindeki Allah haklarından olan ibadetlerin ıskâtı, mükellefin zimmetinden bu ibadetlerin düşürülmesi anlamına gelmektedir. İbadet söz konusu olduğunda, ıskâtın ancak şâri’ tarafından yapılabileceği açıktır. İbadet etmekte maksat Allah’ın rızasının kazanmak olduğu için, bunlara ilişkin düzenleme yetkisi de O’na aittir.

İbadetin, mahiyeti gereği, mükellef tarafından bizzat yerine getirilmesi esastır.⁴¹¹ İnsanla onu yaratan arasında hoşnutluk ilişkisinin oluşmasında, yapılan ibadetlerin önemli bir yeri vardır. Asıl kural bu olmakla birlikte, bazen bir ibadetin başkası tarafından ifası da meşru görülebilmektedir. Bu durum “başkasının yerine geçmek, onun adına hareket etmek”⁴¹² anlamındaki “niyâbet” kavramı ile ifade edilmektedir. Niyabet kelimesi, fikhî bir terim olarak “hukuki konularda başkası adına iş görmek, ibadet konularında başkası yerine bazı dinî vecibeleri yerine getirmek” olarak tarif edilir.⁴¹³ İbadetlerde niyabetin geçerli olup olmamasında mükellefin bu fiilleri nasıl ifâ ettiğinin rolü olduğu görülür.⁴¹⁴

İbadetler, bedenî, malî ve hem bedenî hem malî olmak üzere üç gruba ayrılır. Namaz ve oruç bedenî ibadetler sınıfına girmektedir. Zekât malî, hac ise hem bedenî hem de malî ibadet sayılmıştır.⁴¹⁵ Hiçbir ibadet çeşidi diğerinin yerine geçmez. Her türden ibadeti mükellefin kendisinin ifâ etmesi uygun olmakla beraber, bedenî sayılmayan ibadet, mükellef adına başkası tarafından da yerine getirilebilmektedir.

⁴⁰⁹ el-Bakara 2/ 286.

⁴¹⁰ el-Bakara 2/ 185.

⁴¹¹ Ferhat Koca, “İbadet”, *DİA*, XIX / 244, İstanbul, 1999.

⁴¹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, “nvb” md.

⁴¹³ Bilal Aybakan, “Niyâbet”, *DİA*, XXXIII/ 161, İstanbul, 2007.

⁴¹⁴ İbadetlerde niyabet konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Akle, “en-Niyâbe fi’l-İbâdât”, *Mecelletü’ş-Şeria ve Dirâsâti’l-İslâmiyye*, 1985, yıl 2, sy. 4, s. 91-149.

⁴¹⁵ Bardakoğlu, “İskât”, *DİA*, IX, 140.

Zekât ve kurban gibi malî ibadetlerin niyâbet yoluyla ifası caiz görülmüştür.⁴¹⁶ Karâfi, hakkında icma' olduğunu söylediği bu hükmün sebebini, bu fiillerde amaçlanan şeyin, gerekli kişilerin yararlandırılması olduğunu, niyâbet yoluyla da maksadın hâsıl edileceğini söylüyor.⁴¹⁷ Bedenî ibadet olan namaz ve orucun başkası tarafından yerine getirilmesi ise caiz görülmemiştir.⁴¹⁸ Hac yapmaya sağlığı elverişli olmayan kişinin yerine bir başkasını göndermesine Mâlikîlerin dışındaki cumhur, şartları tahakkuk ettiğinde izin vermiştir.⁴¹⁹

Adet ve lohusalık dönemlerinde kadınlardan namaz borcunun düşürülmesi, devamlı hastalık ve yaşlılık sebebiyle oruç tutamayan kişilerden bu yükümlülüğün kaldırılması⁴²⁰ gibi uygulamalar şâri' tarafından yapılan ıskât örneklerindendir. Bunlar bazı borçlarının mükellefin sağlığında düşürülmesi işlemleridir. Fakat ibadetlerde ıskât denildiği zaman; namaz, oruç, kurban, adak, kefarete gibi ibadet ve borçları ifâ etmeden ölen bir kimseyi bu borçlarından kurtarmak için fakirlere maddi bir bedel (fidye) ödenmesi akla gelmektedir.⁴²¹ Bu şekilde namaz borcunun düşürülmesine "ıskât-ı salât, oruç borcunun düşürülmesine de ıskât-ı savm denir."⁴²²

İskât meselesine, konumuz, "edâ edilmeyen namazların telafisi" olduğundan, fikhın bu usullerden saydığı, namazın ıskâtıyla devam edilecektir.

3. Namazın İskâtının Tarihi Gelişimi

Vaktinde kılınmamış namazların fidye verilmek suretiyle ödenmesi uygulamasının (ıskât-ı salât), Hz.Peygamber devrinde bir örneğine rastlanmamaktadır.⁴²³ Sahabeden ve tabiûndan da bu konu hakkında bir görüş

⁴¹⁶ Karâfi, *el-Furûk*, II, 205; Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, V, 188.

⁴¹⁷ Karâfi, *el-Furûk*, II, 205.

⁴¹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 89; İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 103.

⁴¹⁹ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 104.

⁴²⁰ el-Bakara 2/184, "Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir."

⁴²¹ Bardakoğlu, "İskât", *DİA*, IX, 140.

⁴²² Bardakoğlu, "İskât", *DİA*, IX, 140.

⁴²³ Hayrettin Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yay. İstanbul, 2001, I, 84; Lütfi Şentürk, "İskât-ı Salât", *Diyanet Dergisi*, 1976, XV, sy. 5-6, s. 334.

gelmemiştir.⁴²⁴ Kişinin hayatta iken kılamadığı namazın, ölümünden sonra nakdi bir bedel verilerek telafi edilmesinin fıkıh literatüründe konu edilmesinin, hicrî ikinci yüzyılın sonlarına rastladığı tahmin edilmektedir.⁴²⁵ Çünkü namazın ıskâtı hakkındaki bilgiler, Hanefî imamlarından İmam Muhammed eş-Şeybânî'ye atıfla verilmektedir.⁴²⁶ Söz konusu hükmün h. II. yüzyıla tarihlenmesinin sebebi, İmam Muhammed'in h. 189 yılında vefat etmesi olmalıdır. Bu tarihten itibaren yazılan ve genellikle Hanefî ekolüne ait fıkıh kitaplarının çoğunda namazın fidyeyle ıskâtı anlatılmış, buna dair ölçüler verilmiştir.⁴²⁷

Bu eserlerdeki görüşlere binaen yazılmış ve zamanımıza kadar gelmiş birçok fıkıh kitabında yer aldığından, ölünün namaz borcunun fidyeyle düşürülmesi, özellikle ülkemizde yaygınlık kazanmış ve adet halini almıştır.

Iskât-ı salât şu şekilde yapılır: Üzerinde namaz borcu olduğu halde bu namazları kaza edemeden ölen kimsenin, namaz borcuna karşılık olmak üzere; her namaz için bir fitre (fıtır sadakası) tutarı fakire verilir.⁴²⁸ Ölen kılamadığı namazları için bunu vasiyet etmiş olursa, varisler bu işlemi terekenin (miras) üçte birinden karşılarlar. Eğer böyle bir vasiyet yoksa varisin teberraun fidyeye vermesi güzel bir davranış olarak görülmeyle beraber, o kişi buna zorlanamaz.⁴²⁹ Mirasın üçte birinin ıskâta yeterli olmaması durumunda başvurulacak "devir" uygulaması hakkında ileride bilgi verilecektir.

⁴²⁴ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 84.

⁴²⁵ Bardakoğlu, "Iskat", *DİA*, IX, 141; Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 84.

⁴²⁶ Serahsî, *el-Usûl*, I, 51; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154; İbn Âbidin, *Reddû'l- muhtâr*, I, 540; İbn Âbidin, *Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin*, y.y. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, I, 196;

⁴²⁷ Serahsî, *el-Usûl*, I, 51; *el-Mebsût*, III, 90; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 155; İbn Âbidin, *Reddû'l- muhtâr*, II, 533-534; *Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin*, I, 196; İbn Hümâm, *Fethü'l-Kadir*, II, 85.

⁴²⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154; İbn Âbidin, *Reddû'l- muhtâr*, II, 533; Serahsî, *el-Mebsût*, III, 90; Burhanpurlu Şeyh Nizam, *Fetevây-ı Hindiyeye*, y. haz. İsmail Karakaya, trc. Mustafa Efe, 2. bs, Ankara, Akçağ Yay. t.y. I, 419- 420; Mehmed Zihni Efendi (ö. 1332/1913), *Nimet-i İslâm*, İstanbul, İslâm Mecmuası Yay. 1986, s. 447; Ali Rıza Karabulut, *İslâm'da Vasiyyet ve İsgat Meselesi*, 3. bs. İstanbul: Özdem Kardeşler Matbaası, 1984, s. 198-199; Enver Baytan, *Devir ve Iskat Meseleleri*, Alpkanlar Matbaası, İstanbul, 1967, s. 9.

⁴²⁹ İbn Âbidin, *Reddû'l- muhtâr*, II, 533.

Kişi kılamadığı namazları hesaplar ve bu namazlara karşılık gelen fidye miktarını vasiyet eder. Ölümünden sonra bu hesaba göre ıskat uygulanır. Eğer vasiyet söz konusu değil, varisler de bu konuda bilgi sahibi değillerse; bu işlem ölünün ömür süresi göz önüne alınarak mükellef olma çağından itibaren hesaplanır. Takdir edilen sayıya göre bir fitır sadakası miktarı fidye verilir.

Bu uygulamanın dayanağının ve hükmünün ne olduğu, aşağıda incelenecektir.

4. Namazın Iskâtının Hükmü

Mükellefi, vaktinde kılmadığı namazın sorumluluğundan kurtarmak maksadıyla tespit edilen telafi usullerinin, onun bu namazı kaza etmesi, eğer meşru bir mazeretle terk etmediyse, namazını kaza etmekle beraber, işlediği ağır günahahtan dolayı tevbe etmesi olduğunu görmüştük. Sayılan usullerin, ancak yaşarken ifa edilebilecek türden olduğu anlaşılmaktadır. Ne kadar yaşayacağını ve ne zaman öleceğini bilmeyen insanoğlunun, her an ölümle yüz yüze gelme ihtimali vardır. Kişinin ölmeden her türlü borcunu ödemesi asıl olmakla beraber, bazı sebeplerden dolayı borçlu olarak ölümüne yakalanması da mümkündür.

Geçmiş namazlarını telafi edemeden ölen kimsenin bu yükümlülüğünün düşürülebilmesinin mümkün olup olmadığı hakkında fıkıh kitaplarında bazı hükümler olduğu görülür. Bir hükmün dince meşru görülebilmesi için öncelikle hakkında nas bulunup bulunmadığına bakılacaktır.

Kur'an'da namazın sadaka ile düşürülebileceğine dair herhangi bir delil bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'den de bu konuda nakledilmiş bir hadis yoktur. Bu yüzden fıkıh âlimleri ıskattan bahsederken “ bu hususta nas yoktur” kaydını mutlaka koymuşlardır.⁴³⁰ Iskât-ı salâtın meşruiyeti konusunda âlimlerin çoğunluğunun verdiği bir onayın da (icma') olmadığı araştırmacılarca vurgulanmaktadır.⁴³¹

⁴³⁰ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154; Serahsî, *el-Usûl*, I, 51; İbn Âbidin, *Reddü'l- muhtâr*, II, 533; Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 84.

⁴³¹ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 84; Şentürk, *a.g.m.* s. 334.

Tespit edilen bu duruma rağmen, konunun özellikle Hanefî fihhına ait birçok kitapta geçtiği ve uygulanmasının istendiği görülür. Namazın ıskâtının, Muhammed eş-Şeybânî'den nakledilen bazı sözler ve bu sözler etrafında yapılan yorumlar ışığında değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Muhammed eş-Şeybânî'nin *ez-Ziyâdât* adlı eserinde, oruç hakkında “ölen bir kimsenin üzerinde kazâyâ kalmış Ramazan orucu olur da bunun için fidyeye verilmesini vasiyet eder veya varisleri teberrûda bulunurlarsa, inşallah kifayet eder” namaz hakkında ise, “namaz fidyesi de inşallah (borcun ödenmesi için) kifayet eder” dediği nakledilmektedir.⁴³²

Esasen borcun düşürülmesi için fidyeye verilmesi daha çok oruçla ilgilidir. Çünkü bunun yapılabileceğine dair nas vardır. Kur'an'da kalıcı mazereti sebebiyle oruç tutamayanların fidyeye verebileceği ifade edilmektedir.⁴³³ Bu orucun -kazâ çeşitleri bahsinde anlatılan- mâkul olmayan misliyle kazâsıdır. Çünkü ifa edilmeyen görevin telafisi kendisine benzemeyen, aklen bulunamayacak cinsten bir telafidir ve bunu bilmek için nas gerekir. Zira oruçla fidyeye arasında bir benzerlik bulunmamaktadır. Ölen kimse oruç tutamayacağı için onun durumu iyileşip de kazâ edemeyecek olan hasta ve çok yaşlı kimsenin durumuna kıyas edilmiş ve ölünün oruç borcunun maddi bir bedel verilerek düşürülebileceğine hükmedilmiştir.⁴³⁴ Bu hükmün oluşturulması için fıkıh usûlündeki hüküm çıkarma yollarından biri olan kıyastan yararlanılmıştır.

Namazda aynı hükmü verebilmek için Hanefîlerin başvurduğu yöntem kıyas değil “ilhak”(katma) ve “ihtiyat” olarak açıklanmıştır.⁴³⁵ Ölünün oruç borcunun fidyeye ile ıskatı kıyasla caiz görülürken, namaz borcu için kıyas mümkün görülmediğinden, namaz ve oruç ibadetinin görev bakımından benzerliği dikkate alınarak birincisi

⁴³² Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154; Serahsî, *el-Usûl*, I, 51; İbn Hümâm, *Fethü'l-Kadir*, II, 85; İbn Âbidin, *Reddû'l- muhtâr*, II, 533; *Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin*, I, 196; Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi (ö.885/1481), *Mir'atü'l-usûl şerhu mirkâtî'l-vüsûl*, y.y. Matbaa-i Osmaniye, 1899, s. 112.

⁴³³ el-Bakara 2/184

⁴³⁴ İbn Âbidin, *Reddû'l- muhtâr*, II, 533.

⁴³⁵ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154; İbn Âbidin, *Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin*, I, 196.

ikincisine ilhak ettirilmiştir. Abdülaziz el-Buhârî *Keşfü'l-esrâr*'da, Serahsî de *el-Usûl*'de; namazın fidye ile ıskâtına verilen cevazın oruca kıyasla verilmeyip, bu iki ibadet arasında mahiyet bakımından bulunan benzerlik sebebiyle, oruç için verilen hükmün namaza geçirilmesi suretiyle verildiğini söylerler.⁴³⁶ Oruca nazaran namazın daha önemli olduğu yine bu eserlerde ifade edilmiş, bedeni ibadetler sınıfına giren bu ibadetlerde sırf Allah'a tazim amacı güdüldüğü için, ifasından aciz olduğu takdirde orucu fidye ile tedarik mümkün olunca namazın fidye ile tedarikinin öncelik arzettiği belirtilmiştir.⁴³⁷ Orucun yerine fidye verilebilmesinin sebebi, bu ibadeti yapmaktan aciz olmaksa eğer, ölen kimse de kazaya kalan namazları kılmaktan aciz durumdadır ve bunlar için fidye verilmesi ihtiyaten uygundur.⁴³⁸ Şayet buradaki sebep acizlik değilse yapılan işlem bir hayırdır ve ölünün hayatta iken işlemiş olabileceği kötülükleri gidermekte fayda sağlar.

İhtiyat prensibi namazın ıskâtına izin verilmesinde önemli bir etken olmuştur. Konu hakkında olumlu görüş beyan eden fakihler, imam Muhammed'in "*Namaz fidyesi de inşallah kifayet eder*" sözünün bir gereği olarak, namazın ıskâtının ihtiyaten emredildiğini söylerler.⁴³⁹ Ancak bunun kesin bir hüküm olmadığına da işaret edilir. Nitekim *Keşfü'l-esrâr*'da "*namaz için fidye verilmesinin kâfi geleceğine, oruç hakkındaki hükmümüz gibi hükmedemeyiz. Ancak namaz hakkında da fidenin kabul edilmesini Allah'ın fazlından niyaz ederiz*" denmiştir.⁴⁴⁰ Eğer ölü bu konuda bir vasiyette bulunmamışsa onun için yapılan namaz borcunun düşürülmesi işleminin daha şüpheli hale geldiği de göz ardı edilmemelidir.⁴⁴¹

⁴³⁶ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154; Serahsî, *el-Usûl*, I, 51.

⁴³⁷ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154; Serahsî, *el-Usûl*, I, 51.

⁴³⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154; Serahsî, *el-Usûl*, I, 51; İbn Âbidin, *Reddû'l- muhtâr*, I, 540; *Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin*, I, 196; Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-usul*, s. 112.

⁴³⁹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154; Serahsî, *el-Usûl*, I, 51; İbn Hümâm, *Fethü'l-Kadir*, II, 85; İbn Âbidin, *Reddû'l- muhtâr*, I, 540; *Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin*, I, 196; Molla Hüsrev *Mir'atü'l-usul*, s. 112.

⁴⁴⁰ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 154.

⁴⁴¹ İbn Âbidin, *Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin*, I, 196.

İbn Hümam *Fethü'l-Kadir*'de "namaz, meşayihın (Hanefî imamlarının) istihsanıyla oruca benzetilmiştir"⁴⁴² diyor. Yani oruç için fidye vermek uygun görülüyorsa namaz için de uygun görülebilir. Buradaki istihsandan muradın, kıyasın bir çeşidi olan istihsan olmayıp, sözlük anlamına benzer tarzda, Hanefî imamlarının güzel bulması, uygun görmesi olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴³

İmam Muhammed'in sözlerindeki "inşaaalah" ifadesi, O'nun da kesin hükme varmamış olduğu ve ıskâtı daha çok bir temenni olarak gördüğü ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca ıskât-ı salâtın dayanağı kabul edilen bu sözlerin İmam Muhammed tarafından söylenip söylenmediği de kesinlik kazanmamıştır. Ebû Hanife'nin talebesi ve erken dönem fıkıh âlimlerinden olan İmam Muhammed'e ait *ez-Ziyâdât* adlı eserin nüshalarını inceleyen Lütfi Şentürk, oruç hakkındaki ifadeyi okuduğu halde namazın ıskâtı ile ilgili cümleyi eserde bulamadığını belirtmektedir.⁴⁴⁴ Fakat araştırmayı yapan Şentürk, çok az sayıda el yazması olarak mevcut olan bu eserde söz konusu kaydın bulunmamasının, bu ifadenin yokluğunu gerektirmediğini söylemektedir. İctihad mertebesine erişmiş bu kadar âlimin isnadlarının yok sayılamayacağını fakat isnad sahiplerinin de ifade ettiği gibi hükmün ilhak ve ihtiyat yoluyla verildiğini belirtir.⁴⁴⁵

Allah'a karşı görevlerini yapmadan (veya yapamadan) ölen bir müslümanın içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtarılması, özellikle ölenin yakınlarında var olan bir arzudur. Yukarıda naklettiğimiz bilgiler, Hanefî fıkıhçıların, orucunu artık hiç tutamayacak durumdaki yaşlının fidye vereceğini bildiren ayetin kapsamını genişleterek tutulmayan oruç için fidye verilmesini kabul ettiğini gösteriyor. Namaz için de aynı uygulamanın geçerli olabileceği fikrinin bu âlimlerin hemen hepsi tarafından benimsendiği de eserlerinden anlaşılmaktadır. Hatta Hanefî fıkıh âlimlerinden Tahtavî'nin şu ifadesi bu konudaki yaklaşımı özetler mahiyettedir: "*Orucun fidye ile ıskâtı konusunda nas vardır. Meşayih istihsan yoluyla namazın da oruç gibi olduğunda*

⁴⁴² İbn Hümâm, *Fethü'l-Kadir*, II, 85.

⁴⁴³ Şentürk, *a.g.m.* s. 337.

⁴⁴⁴ Şentürk, *a.g.m.* s. 335.

⁴⁴⁵ Şentürk, *a.g.m.* s. 338.

ittifak etmiştir. Çünkü namaz oruçtan daha mühimdir. İhtilaf bir günün namazının mı yoksa bir vakit namazın mı oruç gibi sayılacağı hakkındadır. Doğrusu her vakit namazın bir oruç gibi kabul edilmesidir. Bu bilinince “ıskât-ı salâtın aslı yoktur demek bir cehalettir.”⁴⁴⁶

Şâfiî mezhebi, kural olarak namazın fidye ile düşürülmesini kabul etmez. Bununla beraber Nevevî'nin aktardığına göre bazı Şâfiî fıkıhçıları, İmam Şâfiî'nin ölüm sebebiyle yapılamayan itikâfla, kılınamayan namazın yerine fidye vermeyi caiz gördüğünü söylemişlerdir.⁴⁴⁷

Iskât-ı salâtın hükmünün, kitap, sünnet icma' ve kıyas delillerine dayandırılmayacağı bir gerçektir. Zaten buna caiz diyenler de yapılan işlemi Allah'ın dilemesine bağlamışlardır. Bu O'nun rahmetinden umulan bir lütuftur. Fidyeye vermenin kesin olarak namaz borcunu düşürdüğü iddia edilemez. Fakat bir ümitle uygulanan ıskat işlemi, fakirlere verilen sadakalar sebebiyle önemli bir hayırdır. Ancak bunun zenginle fakir arasında bir ayrıma sebep olacağı da unutulmamalıdır. Parası çok olan namaz sorumluluğundan daha çabuk kurtulur şeklinde bir düşüncenin yaygınlaşması ibadetin ruhuyla bağdaşan bir şey değildir.

Namaz borcuyla ölen kimse bunlar için fidye verilmesini vasiyet etse, ilhak yoluyla fakat şüpheli olarak caizdir, işe yarar. Vasiyet yoksa durum daha da şüpheli hale gelir. Hesaplanan tutar fakire ödendiğinde namaz borcundan kurtulunacağına dair ayet ve hadis mevcut olmayıp zan ve ümit vardır.⁴⁴⁸

B. FİDYE

Fida (الفداء) şeklinde de ifade edilen fidye (الفدية) kelimesi, Arapça'da “ bir kimsenin içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulması için verilen bedel” anlamına

⁴⁴⁶ Tahtavî, *Merâkı'l-Felah*, s. 284.

⁴⁴⁷ Nevevî, *el-Mecmu'*, VI, 271.

⁴⁴⁸ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 85.

gelir.⁴⁴⁹ Fıkhî bir terim olarak fidye, hem düşmanın elinden bir esiri kurtarmak için ödenen bedeli, hem de bazı ibadetlerin yerine getirilememesi veya ifâ edilen ibadetin bir takım kusurlar içermesi durumunda, telafi olarak verilmesi istenen bedeli ifade eder.⁴⁵⁰ Konumuz itibariyle fidye teriminin bazı ibadetlerin telafi edilmesiyle alakalı olan ikinci anlamı üzerinde duracağız.

Fidye kelimesi Kur'an- Kerim'in iki ayetinde, bahsettiğimiz terim anlamında geçer.⁴⁵¹ Kelime başka türevleriyle de Kur'an'da yer almaktadır.⁴⁵² Hadislerde de fidye kelimesinin özellikle oruç ve hac konularıyla ilgili kullanıldığını görüyoruz.⁴⁵³

Fidye konusunda akla gelen ilk ibadet oruçtur. Çünkü Şâri' fidyeyle telafi hükmünü, ilk olarak oruç için vermiştir. Bakara suresinin 184. ayeti uyarınca, oruç tutmaya güç yetiremeyenlerin bir fakirin doyumu miktarı fidye ödemeleri hükme bağlanmıştır. Buna göre; yaşlılık ve iyileşme ümidi kalmamış hastalık sebebiyle oruç tutamayan kişi, tutamadığı her gün için bir fidye öder, çünkü artık kazâ etme imkânı yoktur.⁴⁵⁴ Mâlikîlere göre fidye ödemek vacip değil müstehabtır.⁴⁵⁵ Gücü yetenler oruç tutmayıp onun yerine fidye veremezler. Zira fidyeye izin veren ayeti takip eden Bakara 185. ayette "*Sizden ramazan ayına yetişenler o ayda oruç tutsun*" buyurulmaktadır. Oruç fidyesi hakkında sahabenin bir uygulaması hadis kaynaklarında yer almıştır. Seleme b. Ekva şöyle rivayet ediyor: " '*Oruç tutmakta güçlük çekenlere bir fakirin doyumu kadar fidye gerekir*' ayeti gelince, (ashabtan) dileyen oruç tutar, dileyen de

⁴⁴⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 627; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "fdy" md. ; Cevherî, *es-Sihâh*, "fdy" md.; Cürçânî, Ebû'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (ö. 816/ 1413), *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983, s. 165.

⁴⁵⁰ Salim Ögüt, "Fidye", *DİA*, XIII, 55, İstanbul, 1996; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 627; Cürçânî, *et-Ta'rifât*, s. 165.

⁴⁵¹ el-Bakara, 2/184, 196.

⁴⁵² Bkz. Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'an-i'l-Kerim*, 2. Bs. Kahire: Dâru'l-Hadis, 1988, "fdy" md.

⁴⁵³ Örnek olarak Buhârî, "Keffârat", 1; Müslim, "Sıyam", 25; Ebû Davûd, "Menasik", 42; İbn Mâce, "Menasik", 86; Ayrıntılı bilgi için bkz. Wensinck, *el-Mu'cem*, "fdy" md.

⁴⁵⁴ Kasânî, *el-Bedâi*, II, 616; İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 74; Nevevî, *el-Mecmu'*, VI, 272; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 395-396.

⁴⁵⁵ İbn Rüşd, *el-Bidâye*, II, 74.

fidyeye verirdi. Ta ki 'sizden ramazan ayına yetişenler o ayda oruç tutsun' ayeti gelip o ayeti neshedinceye kadar."⁴⁵⁶ Buna göre Bakara suresinin 185. ayeti ile fidye hükmü sadece devamlı hastalık ve yaşlılık sebebiyle oruç tutamayanlara mahsus olarak kalmıştır.⁴⁵⁷

Fidyeye olarak ödenecek bedel, fitır sadakası miktarı olan, bir fakiri bir gün doyuracak kadar yiyecek veya bunun bedeli olarak anlaşılmıştır.⁴⁵⁸ Bu miktar ayette geçen "*bir fakirin doyumu*" ifadesinden hareketle belirlenmiştir.⁴⁵⁹

Kur'an'da fidye kelimesinin geçtiği ikinci ayet olan Bakara suresinin 196. ayetinde kelime hac ibadetiyle ilgilidir.⁴⁶⁰ Hac veya umre yapmak için ihrama giren kimseye tıraş olmak, tırnak kesmek, dikişli elbis giymek gibi bazı hususlar yasaklanmıştır.⁴⁶¹ Bunlardan birini her hangi bir sebeple ihlal eden kişinin keffâret olarak ödemesi gereken bedel ayette fidye olarak nitelendirilmektedir. Hac konusundaki fidye, oruçtaki gibi sadece fakir doyurmak olarak değil, bundan başka oruç tutmak ve kurban kesmek de seçenek olarak verilmiştir. Hz. Peygamber de bu tarz fidyenin nasıl ödeneceğini açıklamıştır.⁴⁶² Kâ'b b. Hucre adındaki sahabiye, fidye olarak ya üç gün oruç tutmasını, ya altı fakiri doyurmasını ya da bir kurban kesmesini söylemiştir.⁴⁶³

Fidyeye namaz ibadetine de konu olmuştur. Sağlığında kılamadığı namazların telafisi için, ölü namına verilen maddi bedele fidye adı verilmektedir. Tezimizin "namazın ıskâtı" bölümünde açıklandığı gibi; namaz için fidye verilmesi Kur'an ve Sünnet'e doğrudan dayandırılmamakla beraber, bir kısım fukahâ tarafından

⁴⁵⁶ Müslim, "Sıyam", 25.

⁴⁵⁷ Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 22; Cessas, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I, 218.

⁴⁵⁸ Kasânî, *el-Bedâi*, II, 616.

⁴⁵⁹ Öğüt, "Fidyeye", *DİA*, XIII, 56.

⁴⁶⁰ el-Bakara, 2/ 196, "*Haccı da umreyi de Allah için tam olarak eda edin. Eğer bunları edadan alıkonulursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban yerine varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyin. Sizden biriniz hasta olur yahut başında bir rahatsızlığı bulunursa onun fidyeye olarak oruç tutması, sadaka vermesi veya kurban kesmesi gerekir.*"

⁴⁶¹ Bkz. Salim Ögüt, "İhram", *DİA*, XXI, 539-542, İstanbul, 2000.

⁴⁶² Nevevî, *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, VIII, 123.

⁴⁶³ Buhârî, "Muhsar", 5-8; "Merdâ", 16; Keffârat", 1; Müslim, "Hac" 10.

benimsenmiş ve namaz borcunun ödenmesinde fayda sağlayacağı umulmuştur. Buna göre kılınamayan her vakit namaz için bir fidye bedeli verilecektir.

C. DEVİR

İskât işlemi, ölünün namaz borçları, günde beş vakitten, mükellef olmadığı zaman dilimi çıkarılarak, yaşadığı yıl kadar hesap edildikten sonra bu borcun sadaka ile düşürülmesi suretiyle yapılmaktadır. Bu yapılırken ölenin bıraktığı malın üçte birinin kullanılması gerekmektedir. Mal varlığı çok olan bir kimsenin fidyesi bu şekilde verilir. Fakat meblağın fidye miktarına yeterli gelmemesi halinde yapılacak şey konusunda *Kesfû'l-esrâr*'da bir çözüm yolundan bahsedilmektedir. Ebû Leys Semerkandî'nin (ö. H.373) *Nevâzil* adlı kitabına atfen nakledilen fetvaya göre; ölü iskât için gereken malı bırakmamışsa, bir miktar mal ödünç alınır bu bir fakire verilir. Daha sonra fakir aldığı miktarı hibe eder, hibe edilen kişi de bunu tekrar fakire verir. Hesaplanan iskât miktarı tamam oluncaya kadar bu işleme devam edilir.⁴⁶⁴

Yapılan bu işleme "devir" denmektedir. Devir için "*malının üçte biri Allah' ait borçlara kâfi gelmeyen veya hiç malı olmayanları, bu borçlardan kurtarmak için yapılan son bir çaredir*" denilmiştir.⁴⁶⁵ Iskât için başvuru bu yöntemin her hangi bir şer'î dayanağı yoktur.⁴⁶⁶ Fakat buna rağmen devir birçok fıkıh kitabında yer alır. Mesela İbn Âbidin konuyu ayrıntısı ile açıklar. Ölen kimse mal bırakmazsa varisi ödünç olarak, mesela yarım sa' buğday (fıtır sadakası için o zaman belirlenen ölçü) alır. Fakirle alıp vermek suretiyle namazların sayısı tamamlanır diyerek bunun meşru bir uygulama olduğunu ifade eder.⁴⁶⁷ Lütfi Şentürk, devir konusunda "*yetmiş yıl yaşamış bir adamın ibadet borçlarının fidyesini vermek büyük bir yekûn tutacağı için çoklarının buna gücü yetmez, yetenlerin de bütçelerini olumsuz etkiler. Devir yapılmasında bu bakımdan bir sakınca yoktur. Hiç olmazsa bu arada ölünün ruhuna okunmakta, hayır dua edilmektedir*" der.

⁴⁶⁴ Abdülaziz el-Buhârî, *Kesfû'l-esrâr*, I, 155.

⁴⁶⁵ Karabulut, *İslâm'da Vasiyyet ve İsgat Meselesi*, s. 201.

⁴⁶⁶ Şentürk, a.g.m. s. 338; Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 85.

⁴⁶⁷ İbn Âbidin, *Reddû'l- muhtâr*, II, 534.

Devir hakkında birçok eleştiri de yapılmaktadır. Çünkü belki iyi niyetlerle ihdas edilen devir işlemi bugün amacından hayli sapmış görünmektedir. Bugünkü şekliyle devir çok yanlıştır. Bu paralar sarf yerinin bulmamaktadır. Devir işlemine zenginler oturmaktadır. Hâlbuki bu para yoksulun hakkıdır ve ona verildiği takdirde bir manası vardır. Fakir olmayan kimselere bu para haramdır.⁴⁶⁸ Bu konudaki eleştirilerin bir kısmını özet olarak aktaracağız.

Iskat-ı salât için fidye vermek bile şüpheli iken devrin neye istinâd ettirildiği, delilinin ne olduğu zikredilmemiş, sadece "böyle yapılır, inşâallâh olur, bulur" denmiştir. Zamanımızda bu devir âdet halini aldığı, İslâm'ın kaynaklarına müstenid bir iş sanıldığı ve insanların ibadette tembelliğe sapmalarının sebeplerinden birini teşkil ettiği için "bid'at" mahiyetini iktisâb etmiştir. Bunun terkedilmesi ve ölü namına doğrudan doğruya sadaka verilmesi, hayırlar yapılması, taksiratının affı için de Allah Teâlâ'ya yalvarılması gerekir.⁴⁶⁹

Sadaka layık olana verilir. Iskat ve devir paraları, yerleşen yanlış bir gelenek gereği ehline verilmemektedir. Her bid'at gibi iskat ve devir de bilgisizlik, menfaat temini veya batıl adetlere uyma alışkanlığı gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkmış ve ülkemizde özellikle dinî eğitimin zayıflamasından sonra yoğun bir biçimde uygulanmış gelmiştir.⁴⁷⁰

Mısırlı İslâm âlimi Muhammed Şeltût, devri şiddetle tenkit eder. Yapılan bu işin kötü bir adet olduğunu, Allah'ın hakkı konusunda ciddiyetle bağdaşmayan bu uygulamaya cevaz vermenin ve bunun Allah tarafından kabulünün düşünülmesinin yanlışlığını ifade ettikten sonra, devir yapmanın bir tür hile olduğunu söyler.⁴⁷¹

Devir, namaz borcunun düşürülmesinde bir çözüm yolu olarak düşünüldüğünde de, bugünkü uygulamasıyla da güvenilir bir yol olarak görünmemektedir. Bunu bir çeşit hile olarak değerlendirmek de mümkündür. Sırf Allah hakkı niteliğindeki namaz oruç

⁴⁶⁸ Şentürk, *a.g.m.* s. 338.

⁴⁶⁹ Karaman, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, I, 86.

⁴⁷⁰ Vecdi Akyüz, *Namaz*, s. 55-56.

⁴⁷¹ Mahmûd Şeltût, *el-Feteva*, 12. bs. Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1983, s. 217-218.

gibi ibadetlerin sorumluluğundan kurtarmak iddiasında olduğu düşünülduğünde, yapılan işin dinin ilkelerine uymadığı söylenebilir. Buna başvurmak yerine ölmüş kimse için Allah'a dua etmek, sevabından faydalanmasını umarak hayırlar yapmak tercih edilmelidir.

D. NAMAZIN BAŞKASI TARAFINDAN KAZÂSİ

Namaz, sırf bedenî bir ibadet olduğundan mükellef tarafından bizzat yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Bu konuda vekâlet geçerli değildir. Bir kimsenin başkası namına namaz kılmasının caiz olmadığı hakkında fukahânın ittifakı vardır.⁴⁷² Adına namaz kılınan kişinin hasta veya sağlıklı olması, ya da mükellef tarafından bu namazın kasten veya bir özür sebebiyle terk edilmesi durumu değiştirmez. Hayatta olduğu müddetçe her mükellef ibadetini kendisi ifâ etmekle yükümlüdür. Çünkü namaz kişinin yaratıcısına yakarması, O'nunla konuşması ve yakınlaşmasıdır.⁴⁷³ Kulun bütün varlığıyla Allah'a yönelmesidir.

Namaz aynı zamanda hata ve günah kirlerinden arınmanın bir yoludur. Nitekim Kur'an'da namazın bu etkisinden şöyle bahsedilmektedir. *"Muhakkak namaz hayâsızlık ve kötülükten alıkoyar"*⁴⁷⁴ Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakl etmiştir. *"Beş vakit namaz tıpkı herhangi birinizin kapısının önünden akan gür ve tatlı bir nehir gibidir. Bu kişi günde beş vakit, kapısının önünden akan bu nehre dalarak yıkansa, acaba sizce bedeninde kirden iz kalır mı?" dedi. Ashab 'Hayır ey Allah'ın Râsûlü! Hiç birşey kalmaz' deyince de şöyle buyurdu: İşte suyun kiri götürmesi gibi, beş vakit namaz da insanın bütün günahlarını siler süpürür."*⁴⁷⁵

Namazın, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma ve kılını O'nunla yakınlaştıran arındırma fonksiyonunu icra etmesi için mükellefin bu ibadeti kendisinin ifa etmesi gereklidir.

Eda edemediği namazları bulunduğu halde ölen bir müslümanın bu namazlarının başkası tarafından kaza edilmesi konusunda fıkıh âlimlerinin farklı değerlendirmeleri

⁴⁷² İbn Âbidîn, *Reddû'l- muhtâr*, II, 9; Şirbinî, *Muğni'l-muhtac*, I/ 130.

⁴⁷³ Kâmil Yaşaroğlu, "Namaz", *DİA*, XXXII, 356, İstanbul, 2006.

⁴⁷⁴ el-Ankebût 29 / 45.

⁴⁷⁵ Buhârî, "Mevâkit", 6; Müslim, "Mesâcid", 282.

vardır. Bu konudaki ilk görüş; farz veya sünnet olsun, kimsenin ölmüş birinin namazlarını kazâ edemeyeceği yönündeki cumhura ait görüştür.⁴⁷⁶ Namaz vb. ibadetlerin ancak sevabının başkasına bağışlanabileceği söylenmiştir.⁴⁷⁷

İkinci görüş; ölen kişinin nezredip yerine getiremediği veya uyku, unutma gibi mazeretler sebebiyle ifâ edemediği namazlarının, velisi tarafından ifâ edilebileceği görüşüdür.

Kişinin kılamadığı namazlarını, ölümünden sonra başkasının kazâ etmesinin uygun olmadığını söyleyenlerin delillerinden biri, Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadistir: "*Hiç kimse başkasının yerine namaz kılamaz ve oruç tutamaz.*"⁴⁷⁸ Bu hadisin ölü veya diri başkası adına namaz kılmanın caiz olmadığına delil teşkil eden bir nas olduğu kabul edilmiştir.⁴⁷⁹

Bir başka delil de, namazın ibadetler içindeki yeridir. Çünkü namaz, sırf bedenî bir ibadet olup, islâmın temel direklerinin en büyüklerindendir. Bu ibadet şahsî veya malî niyâbeti kabul etmez.⁴⁸⁰

Zâhirî mezhebine mensup fıkıhçılar, ölen kişinin kasıtsız kazâyâ kalan namazlarının ölenin velisi tarafından kazâ edilebileceğini söylemişlerdir.⁴⁸¹ Vasiyetle ilgili ayetin⁴⁸² umumuna göre; orada bahsedilen "borç" kavramı, Allah'a ve O'nun dışındakilere olan her türlü borcu kapsar, namaz da bunlardan biridir. Peygamberimizin ölünün ibadet borçları için buyurduğu şu sözü de delillerden biridir: "*Allah'a olan borç ödenmeye en layık olandır.*"⁴⁸³ İbn Hazm'a göre, bu namazların yani uyku unutma gibi

⁴⁷⁶Kasânî, *el-Bedâi*, II, 629; İbn Âbidin, *Reddü'l- muhtâr*, II, 9; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, s. 30; Nevevî, *el-Mecmu'*, III, 13.

⁴⁷⁷ Merginânî, *el-Hidâye*, İbn Âbidin, *Reddü'l- muhtâr*, II, 535.

⁴⁷⁸ Nesâî, "Sıyam", 119.

⁴⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 89; Akle, *a.g.m.* s. 143

⁴⁸⁰ Şirazî, *el-Mühezzeb*, I, 51; Nevevî, *Sahihu Müslim şerhu'n-Nevevî*, VIII, 28; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 228.

⁴⁸¹ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 192.

⁴⁸² en-Nisâ 4/11 "(Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyet ve borçtan sonradır."

⁴⁸³ Buhârî, "Savm", 41; Müslim, "Sıyam", 27; Tirmizî, "Savm", 22.

meşru mazeretlerden dolayı kılınamamış namazın ücretle başkasına kıldırılması da mümkündür. O bunu yasaklayan herhangi bir hüküm olmadığını ifade etmektedir.⁴⁸⁴

Ölen kişinin kılamadığı namazlarının başkası tarafından kazâ edilmesini Caferî mezhebi mümkün görmektedir.⁴⁸⁵ Onlara göre; velî, babasının uyku, unutma gibi mazeretlerle kılamadığı namazlarını kazâ edecektir. Veli, en büyük oğuldur. Kasten kılınmayan namazın da veli tarafından kazâ edilmesi daha kuvvetli olan görüştür. Veli sayılan büyük oğul öldüğü zaman, bu borç daha küçük kardeşe geçmez. Veli babası öldüğünde âkil- bâliğ değilse; bu özellikleri kazandığında namazı kazâ etmekle sorumlu olur.⁴⁸⁶ Ölen kişinin aynı yaşta iki oğlu varsa, borç ikisine eşit olarak dağıtılır. Velî, bu kazâ namazları kendisi kılmak zorunda değildir. Eğer isterse bunları ücret mukabilinde başkasına da kıldırabilir. Ücretle namazları kılacak olan kişi, velî adına değil, ölen kişi adına niyet etmelidir.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 192.

⁴⁸⁵ Humeynî, Ayetullah Ruhullah b. Mustafa Humeynî Musevî (ö.1409/1989) , *Tahrirü'l-Vesile*, 4.bs. Tahran: Mektebetü'l-İ'timat, 1983, I, 192.

⁴⁸⁶ Humeynî, *Tahrirü'l-Vesile*, I, 193.

⁴⁸⁷ Humeynî, *Tahrirü'l-Vesile*, I, 193.

SONUÇ

İbadetler, samimi bir müslümanın günlük hayatında vazgeçilmez unsurlardan olmalıdır. Allah tarafından emredilmiş bu ibadetlerin, mümkün olduğu kadar zamanında ve usûlüne uygun olarak yerine getirilmesi her mükellef için öncelikli bir vazifedir. Bu ibadetlerin içinde namazın önemli bir yeri vardır. Namaz, vaktinde ve kurallarına uygun olarak ifâ edilmelidir. Ancak bu ibadetin bazen vaktinde yerine getirilemediği de bir gerçektir. Namazın vaktinde kılınmaması durumunda yapılabilecek şeylerin ne olduğu konusunu ele aldığımız tezimizle ilgili araştırmamızda ulaştığımız sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

Bir namazın edâ edilmiş sayılması için dikkate alınması gereken şartlar arasında vaktin önemli bir yeri vardır. Namaz ancak belirlenmiş vakti içinde kılınırsa edâ edilmiş olmaktadır. Namazı zamanında kılma sebeplerini incelediğimizde bunlardan bir kısmının dince meşru görüldüğünü bir kısmının ise geçerli bir mazeret olarak değerlendirilmediğini tespit ettik. Tezin ilk bölümünde bu mazeretlere yer verilmiştir.

Edâ edilmeyen namazların telafisi için uygulamada “kazâ” ve “tövbe” yollarına başvurulmuş, ölünün namaz borçlarının telafisi için de farklı yollar geliştirilmiştir.

Kazâ, edâ edilmeyen bir namazın vaktinin dışında ifâ edilmesi şeklindeki telafiyi ifade etmektedir. Ancak namazın hangi nedenlerden dolayı vaktinde kılınmadığı önemli “bir husus olarak karşımıza çıkmıştır. Uyku, unutma, tehlike, hastalık, zaruret gibi durumlar yüzünden kılınamayan namazın daha sonraki bir zamanda kılınmasını bizzat Hz.Peygamber emretmiştir. Böylece dinin meşru gördüğü bir mazeret sebebiyle, mükellef tarafından ertelenen namazın, imkân bulunduğu anda ifâ edilmesi şâri’ın isteğiyle gerekli olmaktadır. Bu ifânın, kişiyi namazı kılmanın getireceği günah yükünden kurtaracağı konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Çünkü burada kazâyı emreden naslar bulunmaktadır. Uyuyakalma, unutma, bir tehlike ile karşı karşıya kalma gibi, kişinin elinde olmayan durumlarda namazın vaktinde kılınamamasının ihmal olmayıp sonraki bir vakitte kılınarak telafisinin mümkün olduğu tespit edilmiştir.

Yukarıda bahsedilen mazeretler dışında tembellik, özensizlik gibi sebeplerden dolayı namazın ihmal edilmesi durumunda, bu namazın kazâ edilerek telafisinin meşruiyeti hakkında iki görüş oluşmuştur. İlk görüş, bu namazların kazâ edilmesinin gerekli olduğunu delilleriyle ortaya koyan cumhura ait görüştür. Genel olarak Hanefî, Mâlikî, Şafîî ve Hanbelî mezhebi mensuplarının içinde bulunduğu fukahaya göre namaz, kasten terk de dâhil olmak üzere hangi sebeple kılınmamış olursa olsun kazâ edilmelidir. Bu görüş, namazın kılınmasına yönelik emrin kazâyı da gerektirdiği ilkesiyle, hüküm tespit etmede kullanılan bazı usûl kurallarıyla (kıyas, evleviyet ilkesi, nassın delaleti, vb.), Arap dil kaidelerinden yararlanılarak, kulun Allah'a olan borcunun mahiyeti değerlendirilerek delillendirilmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in sözleri önemli bir dayanak noktası olmuştur. Hadislerde bir namaz vakti uyumuş veya namazını unutmuş olan kişinin uyandığı ve hatırladığı zaman namazını kılması emredilmiştir. Bu emirlerden kasten kılınmayan namazın da kazâ edilmesi sonucu çıkarılmıştır.

Diğer yandan; islâm âlimlerinden küçük bir azınlık, namazın kazâsı hakkında cumhurun verdiği hükme muhaliftir. Daha çok Zahirî ekolüne mensup fakihler tarafından dile getirilen görüşe göre; namazın kazâsı ancak namaz, dinin izin verdiği sebeplerle terk edildiği zaman söz konusu olabilir. Çünkü buna cevaz veren nas Resulullah'ın sözleriyle sabittir ve nassın çerçevesinin dışında kalan durumlar için geçerli olmaz. Aksi halde vaktinde namaz kılmanın gerekliliği göz ardı edilebilir. Bu görüşün sahipleri namazı kazâ etmenin bir ayrıcalık olduğunu düşünerek, bu fırsat günahkâra verilmez demektedirler.

Delilleriyle incelendiğinde birinci grubun daha ihtiyatlı bir hüküm verdiğini söyleyebiliriz. Çünkü her ne kadar kasten namazı kılmanın günahı büyükse de; insan yaşamaya devam ettiği müddetçe hatalarını telafi etme imkânına sahip olmalıdır. Bu telafinin, eksik bırakılan fiilin kendi cinsinden bir fiille yapılması kabule daha şayan olabilir. Bilerek namazını kılmayan fakat bundan pişmanlık duyan bir mü'minin, telafi amacıyla, geçirdiği namazı kazâ etmesinin yanlış bir tarafını görmüyoruz. Burada söz konusu olan şeyin, kişinin rabbine karşı bir özür beyanı olduğu kanaatindeyiz. Özür dileme yanında kulluğun göstergesi olan ibadetle af dilemenin zarar değil fayda

içerdiğini düşünmekteyiz. Nitekim Kur'an'da "iyilikler kötülükleri giderir" buyurulmaktadır.

Namaz bile bile edâ edilmediyse kazâ edilemez diyenler, bunun yerine tövbeyi önermektedirler. Ancak tek başına tövbe yeterli görülmemiş, beraberinde nafile namazların çoğaltılması bir çözüm yolu olarak sunulmuştur. Bütün günahlarda olduğu gibi burada da tövbe etmek şarttır. Özellikle bir daha o günaha dönmek üzere tövbe edilmeli, elden geldiğince bu tövbe fiilî hale getirilerek kazâ ile birleştirilmelidir.

Edâ edemediği namazları varken ölen kimse için, bu namazları telafi etmenin yöntemi olarak düşünülen; fidye ile namaz borcunun düşürülmesi (ıskât- salât) işleminin Kur'an ve sünnete dayanmadığını, oruçla ilgili hükümlerin ilhakı ve ihtiyat prensibinin işletilmesi sonucu ortaya çıktığını araştırmamız sonucunda tespit ettik. Bu işlem eğer devir gibi hile yollarına başvurulmadan, verilen sadakaların Allah tarafından zayi edilmeyeceği düşünülerek yapılırsa, bunun ölüye ve onun namına bunu gerçekleştiren kişiye faydasının olması temenni edilir. Bu sayede fakirler de yararlandırılmış, duaları alınmış olur. Toplumumuzda yer yer adet haline gelmiş olan ıskat uygulaması konusunda doğru bilginin yaygınlaştırılmasının, bunun kesin bir çözüm değil bir ümit olduğunun açıkça ifade edilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Allah'a olan görevlerini samimiyetle ve en güzel şekilde yerine getirmeye çalışan müslümanların oluşturduğu bir toplumda, tezimize konu olan edâ edilmeyen namaz ve telafisi gibi sorunların en aza ineceği bir gerçektir. Ancak insanın olduğu yerde belli ölçüde hatanın da olacağı düşüncesinden hareketle, ibadet dünyamızla ilgili bu önemli konu hakkında faydalı olmasını umduğumuz bir çalışma yaptık. Hem bireyin hem de toplumun hayatında uhrevî olduğu kadar dünyevî katkılar da sağladığını düşündüğümüz ibadetler alanında, aydınlatıcı ve özendirici çalışmaların yapılmasını önemli görmekteyiz.

KAYNAKÇA

Abdülaziz el-Buhârî, Alâuddin Abdülaziz b. Ahmed (ö.730/1330) *Keşfü'l-esrâr an Usûli'l-Pezdevî*, Dersaâdet: Şirketi Sahafiye-i Osmâniyye 1890.

Abdülbâkî, Muhammed Fuad, el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim, 2. Bs. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1988.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî (ö.241/855), *el-Müsned*, thk. Sıdkî Muhammed Cemil Attar Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1991.

Akle, Muhammed "en-Niyâbe fi'l-İbâdât", *Mecelletü's-Şeria ve Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 1985, yıl 2, sy. 4, s. 91-149.

Akyüz, Vecdi, *Namaz*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Âmidî, Ebü'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b.Salim (ö.631/1233), *el-İhkam fi Usuli'l-Ahkâm*, Kahire: Dârü'l-kütübi'l-Hidiviyye, 1914.

Atar, Fahreddin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul: İFAV, 1988.

Atay, Hüseyin, *Kur'an'a Göre İslâmın Temel Kuralları*, Ankara: M. E. B. 1991.

_____, Hüseyin, *Kur'an'a Göre Araştırmalar*, Ankara: Semih ofset matbaacılık, 2.bs. 1993.

Ateş, Süleyman, *Zuhr-u ahar ve kazâ namazı*, Vatan, 22 Nisan 2009, s. 20.

Aybakan, Bilal, "Niyâbet", *DİA*, XXXIII/ 161-163, İstanbul, 2007.

Bardakoğlu, Ali, "Edâ", *DİA*, X, 389-392, İstanbul, 1994.

_____, Ali, "İskat", *DİA*, IX, 137-143, İstanbul, 1999.

_____, Ali, "İade", *DİA*, XIX, 227-228, İstanbul, 1999.

Bâcî, Ebu' l-Velid Süleyman b. Halef, (ö.474/1081), *İhkâmü'l-Fusûl fi Ahkâmi'l-Usûl*, thk. Abdullah Muhammed Cuburî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.

_____, Ebu' l-Velid Süleyman b. Halef, (ö.474/1081), *el-Hudûd fi'l-Usûl*, thk. Neziyye Hammâd, Beyrut: Müessesetü'z-Za'b, 1973.

Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkâhir b. Tahir b. Muhammed Temimî (ö. 429/1037-38), *el-Fark beyne'l-firâk*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, Kahire: Dârü't-Türas t.y.

Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Et-Tayyib (Ö.403/1013), *et-Takrîb ve'l-İrşâd "es-Sağîr"*, thk. Abdülhamid b. Ali, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.

Baytan, Enver, *Devir ve Iskat Meseleleri*, Alpanlar Matbaası, İstanbul, 1967.

Bilmen, Ömer Nasuhi, (ö.1971), *Hukuki İslâmiyye ve Istilahât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1986.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (ö.256/870), *Sahihü'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ 4.bs. Dimaşk: Dâru İbn Kesir, 1990.

Buhûfî, Şeyh Mansur b. Yunus b. Selahaddin el-Hanbelî 8ö. 1051/ 1641), *Keşşâfû'l-kına' an metni'l-İkna'*, thk, İbrahim Ahmed Abdülhamid, Riyad: Dâru Âlemil-Kütüb, 2003.

Burhanpurlu Şeyh Nizam, *Fetevây-ı Hindîyye*, y.haz. İsmail Karakaya, trc. Mustafa Efe, 2. bs, Ankara, Akçağ Yay. t.y.

Cessâs, Ahmed b. Ali er-Razî, (ö.370/981), *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, Kuveyt: Vezâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. bs. 1994.

_____, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî(ö.370/981), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sadık Kamhavî, Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabî, 1985.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd (ö.400/1009), *es-Sihâh*, nşr. Ahmed Abdulgafûr Attar, 4. Bs. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1990.

Cezirî, Abdurahman b. Muhammed b. İyaz (ö.1360/1941), *el-Fıkh ale'l-mezâhibi'l-erbaa*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1972.

Cürcânî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali (ö. 816/ 1413), *et-Ta'rifât*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed (ö.385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî*, thk. Abdullah Haşim Yemânî Medenî, Medine: Dâru'l-Mehâsin, 1966.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl (ö.255/868), *Sünen-i Dârimî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ Dimaşk: Dâru'l-Mustafa, 2007.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b.İshak el-Ezdî (ö.275/889), *Sünenü Ebû Dâvud*, thk. Muhammed Avvâme, Cidde: Dâru'l-Kable li's-Sekâfeti İslâmiyye, 1998.

Ebû Ya'la, Muhammed b. El-Hüseyn el-Ferra, (ö.458/1066), *el-Udde fi Usûli'l-Fıkh* thk. Ahmed b. Ali Mübarekî, 3.bs. Riyad: Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suudî, 1993.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* 2. bs., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2005.

Firuzabâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (ö.817/1415), *Kâmûsu'l Muhîr*, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1986.

Gazzâlî, Ebû Hamid Hucetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *el-Mustasfa min ilmi'l-Usûl*, nşr. Hamza b. Züheyr Hâfız, Cidde: eş-Şeriketü'l-Medineti'l-Münevvere li't-Tıbaa ve'n-Neşr, t.y.

_____, Ebû Hamid Hucetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *el-Menhûl min Ta'likati'l-Usûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto, Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 2. bs.1980.

_____, Ebû Hamid Hucetü'l-İslam Muhammed b. Muhammed (ö.505/1111), *İhyâu Ulûmi'd-din*, trc. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul: Bedir Yayınevi, 1975.

Haz. Karaman, Hayrettin; Özek, Ali; Dönmez, İbrahim Kafi; Mustafa Çağrı, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Kur'an-ı Kerim ve açıklamalı meali, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999.

Hudârî, Muhammed b. Afîfî, (ö.1345/1925) *Usûlü'l-Fıkh*, 6. bs. Mısır: el-Mektebetü't-ticariyyeti'l-kübra, 1969.

Humeynî, Ayetullah Ruhullah b. Mustafa Humeynî Musevî (Ö.1409/1989), *Tahrirü'l-Vesile*, 4.bs. Tahran: Mektebetü'l-İ'timat, 1983.

İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemâleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî (ö.463/1071), *et-Temhid limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-esânîd*, thk. Saîd Ahmed E'rabe, Muhamed Fellah, Tıtvan: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1977.

_____, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî, (ö.463/1071), *el-İstizkâr li mezâhibi fukahai'l-emsâr ve ulemâi'l-ektâr*, thk. Ali Necdî Nasîf, Kahire: el-Meclisü'l-A'la li's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1971.

İbn Âbidin, Muhammed Emin b.Ömer b. Abdülaziz ed-Dımaşkî, (ö.1252/1836), *Reddû'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-ebsar*; thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvad, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.

_____, *Mecmûatü Resâil-i İbn Âbidin*, y.y. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.

İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahirî,(ö.456/1064), *el-Muhallâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Dârü't-Türas, t.y.

_____, *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Kahire: Matbaatü'l-Asime, 1970.

İbn Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid, (ö.861/1457) *Fethü'l-Kadir*, y.haz: Mustafa el-Babi el-Halebî, 1970.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, (ö.620/1223), *el-Kâfi*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1997.

_____, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, (ö.620/1223), *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin Türkî, Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 4. bs. Riyad: Dâru Âlemü'l-Kütüb, 1999.

_____, Ebû Muhammed Muvaffakuddin Abdullah b. Ahmed, (ö.620/1223), *Ravzatu'n-Nazır ve cennetü'l-münazır*, thk. Abdülkerim en-Nemle, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 3. bs. 1994.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebeî el-Kazvinî, (ö.273/887), thk. Halil Me'mun Şiha Beyrut: Dârü'l-Marife, 1996.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensar er-Rüfeyfî, (ö.711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dârı Sadır, t.y.

İbn Rüşd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî, (ö.595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, thk. Abdülmecid Tu'me el-Halebî, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1997.

İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalîm (ö.728/1328), *Mecmû'u'l-Fetevâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Asımî en-Necdî, Riyad: Dâru Alemlî'l-Kütüb, 1991.

_____, Ebu'l-Abbâs Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalîm (ö.728/1328), *Minhâcü's-Sünne*, thk. Muhammed Reşad Salim, Riyad: Câmiatü'l-İmama Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1986.

İslamoğlu, Beşir, *Modern İlmihal*, Ankara, İlahiyat, 2002.

İzzeddin Abdülaziz b. Abdüsselâm (ö.660/1262), *Kavâidü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, thk. Nezih Kemal Hammâd, Osman b. Cum'a Damiriyye, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 2000.

Karabulut, Ali Rıza, *İslâmda Vasiyyet ve İsgat Meselesi*, 3. bs. İstanbul: Özdem Kardeşler Matbaası, 1984.

Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şehâbeddin Ahmed b. İdris b. Abdurrahim (ö. 684/1285), *el-Furuk= Envârü'l-buruk fî envâi'l-furuk*, Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 1928.

Karaman, Hayrettin, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yay. İstanbul, 2001.

- Kasânî, Ebu Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Haneî (ö.587/1191), *Bedâiu's-sanâi' fî tertibi's-şerai'*, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcûd, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Koca, Ferhat "İbadet", *DİA*, XIX / 240-247, İstanbul, 1999.
- Mâlik, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî Malik b. Enes (ö.179/795), *el-Muvatta'*, thk. Abdülmecid Türkî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Mehmed Zihnî Efendi (ö. 1332/1913), *Nimet-i İslâm*, İstanbul, İslâm Mecmuası Yay. 1986.
- Merginânî Ebû'l-Hasan Burhâneddin Ali b.Ebi Bekr, (ö.593/1197), *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, thk. Muhammed Muhammed Tamir, Hâfız Aşur Hafız, Kahire: Darü's-Selâm, 2000.
- Molla Hüsrev, Hüsrev Mehmed Efendi (ö.885/1481), *Mir'atü 'l-usûl şerhu mirkâtî'l-vüsûl*, y.y. Matbaa-i Osmaniye, 1899.
- Mustafa el-Hîn, Mustafa el-Buğâ, Ali eş-Şerbecî, *Büyük Şafî Fıkhu*, trc. Ali Arslan, İstanbul: Arslan Yay. 1994.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim b.el-Haccâc,(ö.261/875), *Sahihu Müslim*, nşr. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî, Riyad: Dârü't-Tâlia, 2006.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb (ö. 303/915), *Sünenü'l-kübra*, thk. Abdülgaîffar Süleyman Bundarî, Ebû Abdullah Seyyid, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, (ö.710/1310), *Keşfü'l-esrâr*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nurî (ö. 676/ 1277), *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb li's-Şirazi*, thk. Muhammed Necib Mutîî, Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- _____, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin Yahyâb. Şeref b. Murî (ö. 676/1277), *Sahihu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî*, Riyad: Dârü Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Öğüt, Salim, "Fidyе", *DİA*, XIII, 55-57, İstanbul, 1996.
- _____, "İhram", *DİA*, XXI, 539-542, İstanbul, 2000.
- Pala, Ali İhsan " Namazların Kazası Meselesine Metodolojik Bir Yaklaşım", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, 2004, 331-351.

Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal (ö.502/1108), *Müfredâtu elfâzi'l- Kur'an*, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 3.bs. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2002.

Sâbık, Seyyid, *Fıkhü's-sünne*, trc. Tayyar Tekin, Ahmet Sarioğlu, 3. bs. İstanbul: Pınar Yayınları, 1992.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed (ö.539/1144), *Mizânü'l- usûl fi netâici'l-ukûl fi usûli'l-fıkh*, thk. Abdülmelik Abdurrahman es-Sa'dî, Bağdat: Vizâretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'd-Diniyye, 1987.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö.483/1090), *Usûlü's - Serahsî*, thk. Ebü'l Vefa el-Efgâni, Kahire: Dârü'l-Kitabu'l-Arabî, 1954.

_____, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl (ö.483/1090), *el-Mebsût*, İstanbul, Çağrı Yay. 1983.

Sellâm Medkur Muhammed, *Mebâhisü'l-hükm inde'l-usûliyyin*, Kahire: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1959.

Şaban, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*; trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1990.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas, *Kitâbü'l-Üm= Mevsuatü'l-İmam eş-Şâfiî*, (ö.204/820), thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed, Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2001.

_____, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas (ö.204/820), *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 2.bs. Kahire: Dârü't-Türas, 1979.

Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gıratî (ö.790/1388), *el-Muvâfakât: İslâmî İlimler Metodolojisi*, trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yay. 1990.

Şeltût, Mahmûd, *el-Feteve*, 12. bs. Beyrut: Dâru's-Şuruk, 1983, s. 217-218.

Şentürk, Lütfi, *İskât-ı Salât*, *Diyanet Dergisi*, Ankara, 1976, XV, sy. 5-6, s. 334-338.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, (ö.1250/1834), *Neylû'l-evtâr şerhi münteka'l-ahbâr*, Kahire: Mustafa el-Babî el-Halebî, 1971.

Şirazî, Ebû İshak Cemâleddin İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö.476/1083), *el-Mühezzeb*, thk. Muhammed Zuhaylî, Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1996.

_____, Ebû İshak Cemâleddin İbrahim b. Ali b. Yusuf (ö.476/ 1083), *Şerhu'l-Luma*, thk. Abdülmecid Türkî, Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.

Şirbinî, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahirî Şâfiî (ö. 977/1570), *Muğni'l-muhtac ila ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc*, y.y. Dârü'l-Fikr, t.y.

- Tahtavî, Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Haneffî (ö.1231/1816), 3.bs. Bulak: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1904.
- Teftazânî, Sadeddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, (ö.792/1390), *Kitabu't-Telviḥ*, İstanbul: Bosnevî el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, 1889.
- Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî el-Haneffî, *Keşşâfu Istilahât-ı Fünûn*, (ö.1158/1745), Beyrut: Dâru Sadır, t.y.
- Tilmisanî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, (ö.771/1370), *Miftahu'l-vüsûl ila binai'l-Furu ale'usul*, thk. Muhammed Ali Ferkus, Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, (ö.279/892), *el-Câmiu's-sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 2.bs. Kahire, 1975.
- Ünal, Halit, "Cem", *DİA*, VII, 277-278, İstanbul, 1993.
- Wensinck, Arent Jean(ö.1939), *Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadisi'n-nebevî*, Leiden: E.J.Brill, 1936-69.
- Yaran, Rahmi, *İslam Fıkında İhtiyaç Kavramı Ve Kurumsallaşması*, İFAV, 2007, s. 83.
- Yaşaroğlu, Kâmil, "Namaz", *DİA*, XXXII, 350-357, İstanbul, 2006.
- _____, "Kazâ", *DİA*, XXV, 110-113, Ankara, 2002.
- Yatkin, Nihat, "Hz. Peygamberin Sünnetinde Namazların Kazâsı", *EKEV Akademi Dergisi*, c. 3, sy. 1, 2001, Ankara, s. 163-177.
- Zuhaylî, Vehbe, *Usûlü'l-fıkhı'l-İslami*, Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1986.
- _____, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe red. Hamdi Arslan, İstanbul: Risale Yayınları, 1994.